T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

İBN-İ HALDUN DÜŞÜNCESİNDE DEVLET KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Waleed Jaafar Ibrahim BLBAS

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

İBN-İ HALDUN DÜŞÜNCESİNDE DEVLET KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Waleed Jaafar İbrahim BLBAS

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet YETİŞ

Ankara-2018

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
ANABİLİM DALI

Waleed Jaafar İbrahim BLBAS

İBN-İ HALDUN DÜŞÜNCESİNDE DEVLET KAVRAMI

Yüksek Lisans Tezi

Waleed Jaafar İbrahim Blbas

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet YETİŞ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Prof. Dr. Mehmet YETİŞ	
Prof. Dr. Filiz ZABCI	
Prof. Dr. Mehmet OKYAYUZ	

Tez Sınavı Tarihi.....

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(……/……/20…)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Waleed Jaafar İbrahim BLBAS

İmzası

……

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanmasında, tüm araştırma boyunca kıymetli bilgilerini benimle paylaşan, saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Mehmet YETİŞ rehberlikleri ve destekleri için sonsuz şükranlarımı sunarım. Ayrıca eğitim hayatım boyunca bana verdikleri destek ve teşvikleri için aileme teşekkür ederim. Her zaman bana yardım ve yardımlarına esirgemeyen sayın Merve DEMİR şükranlarımı sunarım.Bu arada her konuda bana yardımcı olan bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR ..... **i**
İÇİNDEKİLER ..... **ii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **v**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
DEVLETİN TANIMI VE DEVLET TEORİLERİ

1.1. Devlet Kavramı 5
1.2. Devletin Ortaya Çıkış Teorileri 9
1.2.1. Aile Teorisi 9
1.2.2. Biyolojik Teori 10
1.2.3. Kuvvet ve Mücadele Teorisi 11
1.2.4. Ekonomik Teori (Marksist Devlet Teorisi) 13
1.2.5. Sosyal Sözleşme Teorisi 14
1.3. Platon ve Aristoteles'in Devlet İnşa Teorileri 17
1.3.1. Platon 17
1.3.2. Aristoteles 23
1.3.3. Platon ve Aristoteles'in Devlete Ait Fikirlerinin Karşılaştırılması 27
1.3.4. Platon ve Aristoteles'in İbn-i Haldun'a Etkileri 29

İKİNCİ BÖLÜM
İBN-İ HALDUN'UN DEVLET ANLAYIŞI

2.1. İbn-i Haldun Hakkında 32
2.1.1. Hayatı 32
2.1.2. Eserleri 36
2.1.3. İbn-i Haldun'un Düşüncelerine Etki Eden Entelektüel Arka Plan 37
2.2. Devletin Kaynağı, Tanımı ve Devletle İlgili Görüşleri 39
2.3. Devletin Ortaya Çıkış Unsurları 47
2.3.1. Manevi Unsurlar 47
2.3.1.1. Kolektif Aksiyon "Asabiyet" 47
2.3.1.2. Zorlamak ve İkna Etme 50
2.3.2 Maddi Unsurlar 52
2.3.2.1. Toplanma 52

2.3.2.2. Hükümdar 54
2.3.2.3. Bölge 55
2.3.3. Ortak Unsurlar 57
2.3.3.1. Askerler 57
2.3.3.2. Para 58
2.3.3.3. Adaleti Sağlamak 58
2.4. Devletin Amacı 60
2.5. Mülk ve Devlet 62
2.5.1. Nakıs Mülk 67
2.6. Devletin Gelişimi ve Ömrü 68
2.6.1. Birinci Tavır: Zafer, Galibiyet ve İstila Dönemi 72
2.6.2. İkinci Tavır: İstibdat ve İnfirad Dönemi 74
2.6.3. Üçüncü Tavır: Rahatlık ve Sükûnet Dönemi 75
2.6.4. Dördüncü Tavır: Kanaat ve Barış Dönemi 76
2.6.5. Beşinci Tavır: İsraf ve Savurganlık Dönemi 77
2.7. Asabiyet ve Devlet 79
2.8. Bedevilik ve Hadarilik 83
2.8.1. Bedevilik 84
2.8.2. Hadarilik 86
2.9. Devletin Fonksiyonları 88
2.9.1. Hilafet Fonksiyonları 88
2.9.1.1. Namaza İmamlık Etme 88
2.9.1.2. Yargı-Şikâyet Mercii "Ombudsman" 90
2.9.1.3. Polis-Adalet 91
2.9.1.4. Hisbe Fonksiyonu 93
2.9.1.5. Cihat Fonksiyonu 94
2.9.2. Otoriterlik Fonksiyonları 95
2.9.2.1. Temel Fonksiyonlar 95
2.9.2.1.1. Vezirlik (Bakanlık/Umumi Nezaret) 95
2.9.2.1.2. Hâciplik 96
2.9.2.1.3. Maliye 96
2.9.2.1.4. Haberleşme ve Yazışma 97
2.9.2.1.5. Ordu 98
2.9.2.2. İkincil Fonksiyonlar 98
2.9.2.2.1. Para Birimi Çıkarma 99

2.9.2.2.2. Ahlakı Muhafaza Etmek 99
2.10. Devletin Çöküşü ve Buna Yol Açan Sebepler 100
2.10.1. Asabiyetin Zayıflaması 100
2.10.2. Devlet Adamlarının Zulmü 101
2.10.3. Mali Yapının Bozulması 102

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN-İ HALDUN'UN DÜŞÜNCELERİNİN ETKİLERİ

3.1. İbn-i Haldun'un Kamu Yönetimine Ait Görüşleri 105
3.2. İbn-i Haldun'un Osmanlıya Etkisi 110
3.3. Türkiye'de İbn-i Haldun Hakkında Yapılan Çalışmalar ve Etkileri 114
3.4. İbn-i Haldun'un Ortadoğu ve Arap Dünyasına Etkileri 118
3.4.1. Arap Dünyasında İbn-i Haldun'a Yapılan Eleştiriler 125
3.4.2. İbn-i Haldun'un Irak Üzerine Etkileri ve Irak'ta İbn-i Haldun Çalışmaları 129
3.4.3. Irak'ta Yaşanan Gelişmelerin İbn-i Haldun'un Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi 132
3.5. İbn-i Haldun'un Diğer Düşünürlerle Karşılaştırılması 135
3.5.1. Niccolo Machiavelli (1469 - 1512) 137
3.5.1.1. İbn-i Haldun-Machiavelli Karşılaştırması 139
3.5.2. Auguste Comte (1798-1857) 146
3.5.2.1. İbn-i Haldun- Auguste Comte Karşılaştırması 148
SONUÇ 151
KAYNAKÇA 155
ÖZET 168
ABSTRACT 169

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e **:** Adı geçen eser

a.g.m **:** Adı geçen makale

TDV **:** Türkiye Diyanet Vakfı

y.y. **:** yüzyıl

GİRİŞ

Çalışmamızda İbni Haldu`nun devlet teorisini (devletin kuruluşunu, geçiş aşamalarını ve fonksiyonlarını ) analiz edeceğiz. Birinci bölümde Devlet Kavramı ve Devletin Ortaya Çıkış Teorileri ve Platon ve Aristoteles'in Devlet İnşa Teorileri hakkında duracağız,bunula birlikte Platon`nun ve Aristoteles'in İbn-i Haldun'a Etkileri üzerinde kısa bir şekilde duracağız. İkinci bölümde de İbn-i Haldun'un Devlete ait görüşlerini detaylı bir şekilde incelenerek bu görüşler ışığında devlet kavramı, devletin unsurları, fonksiyonları ve devletin ömrü gibi konuları değerlendireceğiz. Son yıllarda Türkiye'de, Ortadoğu da ve Arap Dünyasın da İbn-i Haldun'un etkileri fazla olduğundan son bölümde de bu etkiler üzerinde duracağız ve bir kaç ünlü Batılı düşünürler ile karşılaştırma yapacağız.

Devlet kavramı tüm insanlığın üzerinde büyük zaman ve çaba harcadığı konulardan belki de en başta gelenidir. İnsanların toplu yaşama geçişiyle birlikte başlayan bu çaba ile devletin ne olduğu, neden olması gerektiği gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılmış, zamanla devlet mekanizmasında çıkan aksaklıkların toplumları olumsuz etkilemesiyle "ideal devlet" i bulma arayışına girişilmiştir. Bu arayış birçok düşünürün devlet ve devlete ait kavramları yorumlaması, değişik devlet modelleri ortaya koyması ile neticelenmiştir.

Devlet ile ilgili yapılan tartışmalara İslam dünyası da uzak kalmamış, birçok İslam bilgini devlet konusunda ortaya koydukları fikirlerle bu çalışmalara önemli katkılar sağlamışlardır. Bu konuda öne çıkan isimlerden biri de hiç kuşkusuz İbn-i Haldun'dur.

Ortaçağın en önemli İslam düşünürlerinden biri olan İbn-i Haldun 14. yüzyılda Kuzey Afrika da yaşamıştır. Hem bir tarihçi hem bir sosyolog ve siyaset bilimci olan

İbn-i Haldun toplum yalnızca devlet hakkında değil bunun yanında yaşam, ekonomi, asabiyet kavramı, ticaret, vergi ve daha pek çok konu hakkında günümüzde de kabul gören ve referans olarak değerlendirilen düşünceler ortaya koymaya başarmıştır. Yaşamı boyunca pek çok farklı bölgede bulunması ve farklı görevler icra etmiş olması ona toplumsal, tarihi ve siyasi olaylara çok farklı açılardan bakabilme yeteneği kazandırmıştır. [1]

İslam dünürlerinin Batılı meslektaşlarının çok gerisinde kalmaya başladığı bir dönemde gerek tarih ve gerekse sosyoloji alanında ortaya koyduğu yaklaşım ve düşüncelerin orijinalliği ve derinliği, İbn-i Haldun'un modern tarih ve sosyolojinin kurucusu olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda birçok toplumsal olayı ilk kez değerlendiren ve ortaya ko[illegible]-i Haldun aynı zamanda tarihe bilimsel bir kimlik kazandırmayı da başarmıştır. Tarihi, olayları kronolojik olarak sıralamak olarak görmeyen İbn-i Haldun olayların neden ve sonuçlarını inceleyerek bunları ortaya koymaya çalışmış ve tarihe çok farklı bir bakış açısı kazandırmıştır.

İbn-i Haldun hayatı boyunca başta Mukaddime olmak üzere pek çok eser ortaya koymuş özellikle bu kitabı birçok kişi tarafından ilmi bir şaheser olarak nitelendirilmiştir. İbn-i Haldun bu kitaplarında hem tarihi olayları hem de yaşadığı zamanın gelişmelerini yol gösterici olarak değerlendirmiş ve sosyal, siyasi ve ekonomik alanlardaki gözlemsel fikirlerini ifade etmiştir. [2]

İbn-i Haldun diğer büyük düşünürler gibi kendine ait düşünceleri ortaya koyarken bazı evrensel kavramlar üreterek onları bilim dünyasına sunmuştur. Bunların başında da kuşkusuz asabiyet kavramı gelmektedir. Asabiyet üzerinde yoğunca duran ve

---

[1] Candan, N. "İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı", Yönetim ve Ekonomi 14/2 (2007) 235-245 s.240

[2] Erdem F.H., 1993, "İbn-i Haldun'un Devlet Görüşü", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:6/1993 s.157-158

bunla ilgili derinlemesine analizler yaparak onu devlet ve medeniyet ile ilgili teorilerinde temel kavramlardan biridir.İbn-i Haldun'un devlet ve siyasete ait görüşleri tarihi bilgiler ile kendisince yapılan gözlem ve sosyolojik araştırmalara dayanmaktadır. Siyaset konusunda ki teorisinde asabiyet ve mülk kavramlarını ön plana çıkaran İbn-i Haldun birçok düşünürün ortaya koyduğu fikirlerin çok ötesine geçen değerlendirmeler yapmıştır. Devletin kuruluşunda asabiyeyi olması zorunlu bir güç olarak gören İbn-i Haldun, devleti canlı bir organizma gibi ele almış, onun yaşam evrelerini açıklamış ve zamanla çöküşe girerek yok olma safhasını ve bunun nedenlerini ortaya koymuştur.

Onun düşüncesine göre asabiyesi güçlü kabileler zamanla diğer kabileleri de egemenlikleri altına alıp devletleşme yoluna giderler. Ancak bir devletin kurulması için gerekli olan tek unsur asabiye değildir. Asabiyenin yanı sıra bölge, asker, para gibi başka unsurların da varlığı ile devletleşme süreci tamamlanır. Asabiyenin gücünü muhafaza ettiği dönemlerde devlet büyümeye ve gelişmeye devam ederken asabiyenin bozulmasıyla devlette artık çöküş süreci başlar. Alınacak önlemler ise bu çöküşün ancak gecikmesine fayda sağlar. En nihayetinde devletin ömrü de bir canlıda olduğu gibi ölümle sonuçlanır.

İbn-i Haldun'un Müslüman bir bilim adamı olmasına rağmen İslam dünyasında onun düşüncelerine uzun bir süre uzak kalındığı bir gerçektir. Onu ilk tanıyan Osmanlı düşünürleri olmuş, Osmanlı'nın çöküş sürecine girdiğinin fark edilmesiyle bu soruna çözüm bulmak amacıyla devletin ömrü ve çöküşü konusu üzerinde önemli fikirler ortaya koyan İbn-i Haldun'un düşüncelerinden faydalanılmak istenmiştir. İbn-i Haldun Osmanlı düşünürlerinin yoğun ilgisi neticesinde Osmanlı düşüncesinde önemli etkiler bırakmış ve aynı zamanda bu ilgi vasıtasıyla dünyaca tanınan bir düşünür haline gelmiştir. Gerek İslam dünyası gerekse dünya İbn-i Haldun'u daha çok Osmanlı düşünürlerinin ortaya koydukları çalışmalar vasıtasıyla ve onların gözüyle tanımıştır. Ancak Batılıların dahi takdirini kazanan İbn-i Haldun'un bu başarısının fark edilmesinin

yanı sıra son dönemde artan Arap milliyetçiliğinin etkisiyle birlikte onun düşünceleri Arap dünyasında ve Ortadoğu coğrafyasında da önem kazanmayı başlamıştır. Bu nedenle özellikle son yıllarda İbn-i Haldun'un bölgede önemli etkileri olduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmamızda İbn Haldun'dan bahseden veya onun görüşlerine değinen bütün yazı ürünlerini ele almamızın imkansız denilebilecek bir uğraş olacağı aşikardır. İbn Haldun araştırmalarının bir kısmı, tarihi perspektif dikkate alındığında anlam kazanmaktadır . Bu çalışmada, ağırlıklı olarak yabancı dillerdeki çalışmaları kapsamaktadır. Çalışmamızı sistematik biçimde hazırlamak amacıyla Türkçe, Arapça, Farsça, Kürtçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanmaya çalışılacaktır, ayrıca gerekli verileri ve bilgileri toplamak için Irak, Türkiye ve İran'da mevcut kütüphane, dergi ve yayınlardan ..haber ajanslarından ve yayınlanan makaleler ile internet ağında yayımlanan bilimsel makaleler ve çalışmalardan da yararlanılacaktır. Bununla beraber bütün İbn Haldun çalışmalarını sunabildiğimiz iddiasında değiliz.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLETİN TANIMI VE DEVLET TEORİLERİ

1.1. Devlet Kavramı

Tarih sahnesinde birçok devlet ortaya çıkmış ve sonrasında ise yıkılmıştır. İlk insanların meydana getirdikleri toplumlardaki yaşam biçimlerini devlet otoritesi olarak algılamak mümkündür. Ancak daha sonraları toplumsal düzenlerin daha net bir hal almaya başlamasıyla devlet kavramı gerçek manasına kavuşmuştur. Bu yönüyle devlet kavramı insanlık tarihi açısından çok önemli ve en eski kavramlardan biridir.

İlk başlarda bir kabile reisinin, bir önderin halkı yönetmek iddiasıyla ortaya çıkmasıyla oluşan yönetimler devletin en eski örnekleri olmuşlardır. Bu yönüyle baktığımızda devlet kavramının temel iki unsurunun yönetenler ve yönetilenler olduğunu söylemek mümkündür.

Yöneten yönetilen ilişkisi bakımından değerlendirildiğinde devletin ortaya çıkması için öncelikle bir toplumun olması gerekir. İnsanlar karşılıklı ilişkileri ve ortak yararları sebebiyle bir arada yaşamaya başlarlar. Böylece toplum meydana gelmiş olur. Bu noktada herhangi bir sebep ile o toplumda yaşayan tüm bireylerin itaatini temin eden üstün bir otorite ortaya çıkar. Bu otorite tüm toplumda kendini kabul ettirmeyi başarırsa devletleşme süreci başlamış olur. [3] Bu kabul ettirme kimi zaman ikna yoluyla gerçekleşse de çoğu zaman baskı yoluyla gerçekleşir.

Tarih boyunca düşünürler devlet konusunda çok farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Onlardan bazıları devleti kendiliğinden ortaya çıkan bir varlık olarak

---

[3] Zabunoğlu, Y.K. "Kamu Hukukuna Giriş", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973, Ankara s.35

değerlendirmiş bazıları ise uzlaşması mümkün olmayan sınıf çatışmalarının kaçınılması mümkün olmayan bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir. [4]

Anlam bakımından inceleyecek olursak devlet kelimesi Türkçeye Arapçadan geçmiş olup kökü "d", "v" ve "l" harflerinden meydana gelmiş olan "devl" kelimesidir. Tedavül kelimesi ile aynı köke sahip olan devlet kelimesi bu nedenle tedavül eden bir başka deyişle elden ele geçen manasına gelmektedir. Bu açıdan devletin kelime anlamı iktidarın el değiştirmesi sürecini de hatırlatmaktadır. [5]

Eski Arapçada iki ordu arasındaki savaştan galip çıkanın zaferinin "devlet" olarak adlandırılması, benzer şekilde makam, itibar, nüfuz, servet sahibi olan kimselerin bu durumlarının da "devlet" olarak nitelendirilmesi günümüz öncesinde devlet kelimesinin genelde bu tür anlamlar ifade ettiğini göstermektedir.

Devlet kelimesinin İngilizce karşılığı "state", Fransızca karşılığı "Etat", İtalyanca karşılığı "stato" ve Almanca karşılığı "staat"'dir. Tüm bu kelimeler köken olarak Latince "status" kelimesinden gelmektedirler. Ancak "status" kelimesinin Latince karşılığı devlet değil, vaziyet, hal, durum manalarına gelmektedir. Benzer şekilde eski Yunanlılar "polis" kelimesini devlet manasında kullanmalarına rağmen bu kelimenin de manası şehir anlamındadır.

Devlet kavramının pek çok tanımı yapılmıştır. Bunun da nedeni devletin çok boyutlu bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Devleti yalnızca hukuki bir teşkilat olarak değerlendirmek yeterli olmayacağı gibi onu sadece ekonomik veya siyasi bir olgu olarak değerlendirmekte yeterli olmaz. Çünkü devlet çok karmaşık bir yapıya

---

[4] Ateş, T. "Türk Devrim Tarihi", Der Yayınları, İstanbul 1982 s.16

[5] Gözler, K. "Devletin Genel Teorisi", Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007, s.4-28

sahip ve çok yönlü sosyal bir olgudur. Bu durumda farklı bakış açılarına göre farklı devlet tanımlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[6]

Günümüzde devlet kavramını genel olarak; insanlığın ortaya çıkışından bu yana toplu bir şekilde yaşayan insan topluluklarının kendilerini güvende hissetmek için teşekkül ettirdikleri ve çatısı altına girdikleri bir kurum olarak ifade etmek mümkündür. [7]

Bir başka tanıma göre ise devlet; sınırları belli olan bir bölgede toplumsal istikrar ve düzeni temin etmek amacıyla insanların hem haklarını hem de görev ve sorumluluklarını bildirmek, toplumun davranışlarını meşru usullerle denetlemek ve düzenlemek yetkisine sahip olan kurum manasına gelmektedir. [8]

Fransız hukukçu ve siyaset felsefecisi Bodin'in devlet tanımı ise "*Devlet, birçok aile ile onların ortaklaşa sahip olduklarının egemen güçle adil şekilde (hakkaniyete uygun olarak) yönetilmesidir "* şeklindedir. [9]

Devleti belirli bir toprak üzerinde bulunan ve hükümet vasıtasıyla yönetilen, üstün ve merkezi bir otoritenin hükmü altında belirli hukuki kurallara bağlı olarak

---

6 Zabunoğlu, Y.K. a.g.e. s.35

7 Keçeci, A.İ. "İran Ve Türkiye Devlet Sistemlerinin Ortadoğu Politikalarına Etkileri", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013 s.5

8 Ünal, V. "Nurettin Topçu'nun Düşünce Sisteminde Devlet Ve Demokrasi", C.Ü. ilahiyat Fakültesi Dergisi 2010, CIIt: XIV, Sayı: 2 s. 470

9 Ergül, E. "Jean Bodin'in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XX, Y. 2016, s.321-322

yaşayan insanlarca meydana gelmiş siyasi bir birlik şeklinde tarif etmekte mümkündür. [10]

Her ne kadar farklı tanımları olsa da devlet kavramının hemen herkesçe kabul gören ortak noktası ise onu oluşturan unsurlardır. Devleti oluşturan temel unsurları dikkate aldığımızda devleti "toprak, halk ve egemenlik unsurlarından meydana gelen bir varlık" olarak ifade etmekte mümkündür. Günümüzde dünya üzerindeki tüm kara parçaları bir devletin egemenliği altında bulunmaktadırlar. Devletlerin temel görevi ise egemenliği altında bulunan toplumların refah, barış ve huzurunu sağlamak üzere gerekli tedbirleri almaktır.

Devlet kavramını ifade ederken egemenliğin veya siyasi erkin geldiği kaynağın farklı olmasının bir öneminin olmadığını da ayrıca vurgulamak gerekir. Egemenliğin kaynağının bir aile, bir zümre ya da halk olması hatta ilahi bir metne dayanıyor olması da devlet olma durumuna engel değildir ve devleti oluşturan temel unsurlara sahip tüm teşkilatlanmalar devlet olarak nitelendirilir.

Devleti diğer kurumlardan ayıran en önemli nokta ise devletin amacının insanların daha iyi, düzenli ve mutlu bir şekilde yaşamalarının sağlanmasıdır. Yani devletin kuruluş sebebi ve devletin ortaya koyduğu kuralların temel noktası insanın toplumsal yaşamının düzenlenmesidir. Her ne kadar diğer insanlarla ortak yaşamı temin için insanın özgürlüklerinin sınırlandırılması gerekmiş olsa da toplum huzurunu ancak bu şekilde sağlamak mümkündür.

[10] Hülagü, O. "Farabi ve İbn-i Haldun'da Devlet Düşüncesi", Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999 s.19

1.2. Devletin Ortaya Çıkış Teorileri

Düşünürler tarafından devletin ortaya çıkışını açıklayan pek çok teori ortaya konmuştur. Bu teorileri 5 ana başlık altında incelemek mümkündür:

1.2.1. Aile Teorisi

Aile teorisine göre ailenin devletin oluşum süreci ailenin git gide büyümesi ve aynı kan bağına sahip kişilerin bir araya gelmesi ile gerçekleşir. Aileler birleşerek daha büyük bir sosyal yapı olan "gens" leri (sülaleri), genslerde birleşerek "tribü" leri (aşiret, kabile) oluşturmuşlardır. Göçebe toplumlarda tribüler sosyal düzeni sağlamak için gerekli organizasyonu sağlayabiliyorken, yerleşik toplumlarda bu konuda bir yetersizlik ortaya çıkmıştır. Bu duruma komşu tribülerin birleşmesi de eklenince ortaya devlet adı verilen daha geniş kapsamlı bir teşkilat ortaya çıkmıştır.

Aile teorisi devlet gücünü ataerkil ailede babanın aile üyeleri üzerindeki otoritesiyle açıklamaktadır. Böyle bir ailede reis babadır ve evli, çocuklu oğullar dahi bu reisin iradesine tabidir. Aile zamanla büyüdükçe devletleşme gerçekleşir ve babanın ailedeki otorite ve gücü zamanla kralın otorite ve gücüne dönüşür. Aile bireyleri babaya itaat konusunda nasıl yaklaşıyorlarsa krala da aynı şekilde davranmak zorundadırlar. İngiliz Robert Filmer tarafından "Patriarka veya Kralların Doğal İktidarı" adlı eserinde bu teori detaylı bir şekilde izah edilmiştir. Filmer haricinde bu teoriyi savunan başlıca düşünürler Aristo, Cicero, Bodin ve Giambattista Vico'dur. [11]

Aile teorisi devletin kökenini açıklama konusunda başarılı bir teori olmasına rağmen modern devleti açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ailedeki babanın iktidarı ile

[11] Gözler, K. "Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt:1" Haziran 2011, 1. Baskı, İstanbul, s.385-386

modern devletteki iktidarın niteliği arasında bir benzerlik kurmak mümkün olmadığından aile teorisi modern devletlerin ortaya çıkışını tam olarak açıklayamaz. Bu nedenle günümüzde çok geçerli bir teori olarak değerlendirilmemektedir.

1.2.2. Biyolojik Teori

Biyolojik teori organistlerin görüşlerini içerir. İnsan ve toplum arasında nasıl bir organik benzerlik, hatta mutabakat varsa, her organik ferdiyet bir toplum, her toplum da organik bir ferdiyet ise devlet de tabii ve biyolojik kanunlara göre kendiliğinden vukua gelen ve canlılarda olduğu gibi doğan, büyüyen ve nihayet varlığını kaybeden büyük bir organizmadır. Canlı bir birliktir. Kendine mahsus beyni, vücudu, organları (haberleşme gibi) mevcuttur. Hatta kendine mahsus bir ruha sahiptir. Devlet tabiatın bir eseridir. [12]

Platon, Spencer, Bluntschili, Espinas gibi düşünürler bu teorinin savunucuları arasındadır. Bu teorinin de devlete yönelik doğru tespitleri vardır. Çünkü insan ve devlet birçok bakımdan birbirine benzer. Nasıl ki insanı oluşturan hücreler başka bir canlıyı oluşturuyorlarsa vatandaşlar da kendileri dışında yeni bir varlık olan devleti oluştururlar. Benzer şekilde insan organları beyne itaat ederken, devletin organları da devlet otoritesine itaat ederler. Bununla birlikte bu teorinin en çok eleştirilen yönü insan ile devlet arasındaki benzerliği abartılı bir şekilde kullanmasıdır. Çünkü insanı meydana getiren hücreler arasındaki bağ tamamen biyolojik bir bağdır. Hâlbuki devleti oluşturan hücreler olarak değerlendirebileceğimiz insanlar arasındaki bağ ise psikolojiktir. Bunun dışında insanla devlet arasında benzeşmeyen başka birçok nokta da mevcuttur. [13]

---

[12] Hülagü, O. "Farabi ve İbn-i Haldun'da Devlet Düşüncesi", Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999 s.10-11

[13] Gözler, a.g.e. 2011, s.387-388

1.2.3. Kuvvet ve Mücadele Teorisi

Devleti ortaya çıkaran faktörlerle ilgili teoriler arasında en gerçekçi yaklaşımın kuvvet ve mücadele teorisi olduğunu söylemek mümkündür. Bu teoriye göre devlet, toplumda iş bölümü olgusunun ortaya çıkıp toplumsal farklılaşma ile birlikte farklılaşan kesimler arasındaki mücadelenin sonucunda kazananların kaybedenler üzerindeki baskısının bir sonucu olarak ve bu baskının zaman içerisinde meşru hâle gelip sorgulanmamaya başlaması ile birlikte ortaya çıkmıştır. [14]

Devletin ortaya çıkışının temel nedenini güçlülerin zayıfları sömürme ve bu yolla kendi menfaatlerini koruma arzusu olduğunu ifade eden bu teoriye göre devletin ortaya çıkmasında ilk ve en önemli etken güç kullanımıdır. Özellikle tarihteki ilk devletler incelendiğinde kuvvet ve mücadelenin bu devletlerin kuruluşunda çok ön plana çıktığı görülmektedir. Çok eski zamanlardan beri pek çok düşünürün savunduğu bu teorinin önde gelen isimleri Heraklitos, Lukretius, Polybios, İbn-i Haldun, Bossuet ve Oppenheimer'dir. Ancak bu teoriyi en gelişmiş şekilde Oppenheimer'in ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. [15]

Oppenheimer bu teoriyi açıklarken devletin ortaya çıkmasında ilk çağlarda yaşamış ve diğer bir toplum üzerinde galibiyet kazanmış bir insan topluluğunun mağlup olan toplum üzerindeki otoritesini belli bir düzene oturtmak ve kurulacak bu düzeni bütün saldırı ve tehditlere karşı korumak için kurulduğunu söylemektedir. Bu nedenle devleti, kazananların kaybedenlere karşı baskı ve zorlama ile kabul ettirdikleri toplumsal bir kurum olarak ifade etmek mümkündür. Bu toplumsal kurumun asıl gayesi

---

[14] Düvenci, S. "Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Mezopotamya'da Devletin Ortaya Çıkışı", Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Yıl: 2018, Cilt: 1, Sayı: 1, s.107

[15] Gözler, a.g.e. 2011, s.388

ise toplumsal huzuru sağlamak değil kaybedenlerin sosyal, ekonomik ve bedenen sömürülmesidir. [16]

Bu noktada kuvvet ve mücadele teorisine göre devlete vücut veren servetin gasp edilmesidir. Bu nedenle devletin oluşmasındaki temel iki husus servet ve gasptır. Gaspın devamı açısından da bir baskı örgütüne ihtiyaç duyulur.

Bu teori tarihsel açıdan değerlendirildiğinde önemli bir haklılık payına sahip olduğu görülmektedir. Devletlerin ortaya çıkmasında kuvvet faktörünün önemi büyük olmuştur. Devletlerin büyük bir kısmı fetihler, savaşlar ve istilalar sonucu ortaya çıkması bu durumun en büyük kanıtıdır. Göçebe toplulukların yerleşik toplumlara saldırmaları, onları egemenlikleri altına alarak mal ve mülklerini gasp etmeleri de bu teorinin bir başka kanıtıdır. Buna karşın devletlerin ancak kuvvetle kurulup otoritelerinin ancak kuvvetle korunabileceği ve daha da önemlisi devletlerin içinde bir gasp düzeninin sürekli bir hal alacağı düşüncesi oldukça abartılı bir yaklaşımdır. Her ne kadar devletlerin kuvvet ile otoritelerini sağladıkları ve gereken durumlarda kuvvet kullandıkları doğru olsa da devletler kendi uyruklarına otoritelerinin meşruluğunu ikna ile de kabul ettirmeye çalışırlar. Adil bir yönetim ile devletin idare edildiğini iddia ederler ve halkta bu iddia bir karşılıkta bulur. Bununla birlikte devletler bu teoride söylendiği gibi yalnızca kuvvette dayalı olmuş olsaydı, bu durumda devletlerin sürekli olarak isyan hareketleri ile karşı karşıya kalması kaçınılmaz olurdu. Halbuki bu çok nadiren karşılaşılan bir durum olduğu gibi asırlar boyunca istikrarlı bir egemenlik sağlayan birçok devlet mevcuttur.

---

[16] Oppenheimer, F. "Devlet", (Çev. Alâeddin Şenel-Yavuz Sabuncu), 2005, Phoenix Yayınevi, Ankara, s.43-46

1.2.4. Ekonomik Teori (Marksist Devlet Teorisi)

Bu teoriye göre ekonomik sebepler insanları etkisi altına alarak onların davranışlarına yön verir. Devletin meydana gelmesinde de ekonomik konuların siyasi ve sosyal konulara hâkim olmasının büyük payı vardır. Çok eskilerden itibaren birçok düşünürün ileri sürdüğü bu teorinin en büyük savunucusu hiç şüphesiz Karl Marks'tır. Marks dünyayı ekonomik çıkarların yönettiğini ileri sürmüştür. Marksizm'de sosyal kurumlar üst yapı kurumları ve alt yapı kurumları olarak ikiye ayrılır. Üst yapı kurumları alt yapı kurumlarınca belirlenir. Alt yapıda üretim biçimleri, üstyapıda hukuk, ahlak, kültür, din, sanat vb. bulunur. Bu açıdan devleti bir üst yapı kurumu olarak değerlendirmek mümkündür ve bu nedenle devlet alt yapı olarak nitelendirilen üretim biçimleri ve ekonomik çıkarlar tarafından belirlenir. [17]

Sınıf savaşı kavramı Marksist teoride ki temel kavramların başında gelir. İnsanlık tarihi boyunca birbiriyle çatışan iki sınıf vardır. Bu savaşın amacı da üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmaktır. Çünkü onlara sahip olan iktidarı da eline alır. Bu sınıfa sömüren ya da egemen sınıf diğer sınıfa da sömürülen sınıf adı verilir. Egemen sınıf üretim araçlarındaki mülkiyetini sürdürebilmek için zor kullanmak ihtiyacı duyar. Bunu da bir baskı aracı olarak kullandığı devlet eliyle gerçekleştirir. Kısacası devlet egemen sınıfın sömürülen sınıf üzerindeki baskısının teşkilatlanmış halidir ve bir nevi jandarma olarak üretim araçlarına sahip olanları korur.

Bu teoriye getirilen en büyük eleştirilen başında sınıf savaşlarının çok fazla ön plana çıkarılmasıdır. Kuşkusuz tarihte zaman zaman sınıf çatışmaları yaşanmış olsa da en sık karşılaşılan durum milletler arasındaki savaşlardır. Milletler arasındaki bu savaşlarda da değişik sınıflardan insanlar bir araya gelerek düşmana saldırmış ya da

[17] Duman, Ç. "Uluslararası İlişkilerde Temel Kuramlar", Ocak 2018 https://www.researchgate.net/publication/322701926 Erişim Tarihi: 31.05.2018

karşı koymuşlardır. Bu esnada da dâhil oldukları sınıfları değil milliyetlerini ön plana çıkarmışlardır. Hâlbuki Marksist teoriye göre farklı milletlerden aynı sınıftan insanların bir araya gelmesi ve diğer sınıflarla mücadele etmesi gerekirdi. [18]

Marksist teorinin diğer teorilerden en büyük farkı tarihi sadece yorumlamamış aynı zamanda onu değiştirmeye çalışmış olmasıdır. Ancak bu teorinin sınıfsız bir toplum yaratmak gibi hedeflerinin barışçıl yollardan ziyade zor kullanmak suretiyle gerçekleştirilebileceğini söylemesi önemli problemlere yol açmıştır. Bu teoriyi temel alan kişiler, zaman zaman silahlı eylemler yaparak bulundukları ülkelerde siyasal istikrarın bozulmasına neden olmuşlardır.

1.2.5. Sosyal Sözleşme Teorisi

Sosyal sözleşme teorisine göre insanlar mutlak özgürlüğe sahip olarak yaratılmışlardır. İnsan sahip olduğu bu sınırsız özgürlük sayesinde kendi çıkarını koruyacak ve kendisi için neyin iyi olduğuna kendisi karar verir. Ancak bu durum insanlar arasında çıkar çatışmalarına ve dolayısıyla savaş ve kavgalara yol açar. Bu anlaşmazlıkların ve mücadelelerin ise tüm insanlara zarar vermesi mümkün olduğundan, insanlar hayatta kalabilmek için başka insanlarla bir araya gelerek yaşamlarını sürdürmenin yollarını ararlar. Bu birlikte yaşamanın gerçekleşebilmesi için toplu bir uzlaşı sağlanması gerekir ve bu nedenle aralarında bir sözleşme yaparlar. Kimi zaman güç kimi zaman da korku ya da menfaat temelindeki bu sözleşme ile insanlar ortak iradelerini temsil edecek bir gücü, yönetici ve hakem olarak belirlerler. Böylelikle hem iktidar ortaya çıkmış hem de sözleşme ile kurulan birlikteliğin adil ve eşit bir şekilde sürdürülebilmesi için devletin temelleri atılır. Nihayetinde insanların şartlarını kendileri belirledikleri ve uymayı taahhüt ettikleri sözleşmeye gerektiğinde zor kullanarak

[18] Gözler, a.g.e. 2011, s.390

herkesin uymasını sağlamak üzere devlet kurulmuş olur. Bu teoriye göre devlet, insanları yalnızca birbirlerine karşı korumakla kalmaz aynı zamanda kendilerini geliştirmelerine de fırsat verir. [19]

Bu teoriye göre "doğal durum" adı verilen ve insanların kendi kararlarını kendilerinin verdikleri ve devletin henüz kurulmadığı yani sosyal sözleşmenin ortaya çıkmadığı dönem, insan akıl ve iradesinin bir meyvesi olan devletin kurulması ile son bulmuştur. Pek çok düşünürün savunduğu bu teorinin 3 büyük savunucusu Locke, Hobbes ve Rousseau'dur:

John Locke: İnsanlar doğal durumda huzur ve barış içinde yaşamlarını sürdürürler. Bu durumu bozanları cezalandırmak için kurulmuş bir teşkilat mevcut değildir. Böylesi bir teşkilatın bulunmayışı özgürlük ortamını bozar, huzur ve barışı tehdit eder. Bu tehdidin önüne geçmek isteyen insanlar bir araya gelerek bir sözleşme ortaya koyarlar. Cezalandırma yetkilerini bu sözleşme ile devreden insanların teşekkül ettirdiği birlikte "devlet"tir ve devletin amacı adaleti sağlamaktır. [20]

Locke göre devlet insanlara suç işlemedikleri sürece müdahalede bulunamaz. Bu yönüyle onun teorisinde devletin liberal ve özgürlükçü olduğunu söylemek mümkündür.

Hobbes: Ona göre doğal duruma savaşlar ve çatışmalar hâkimdir. Bu olumsuz durumun önüne geçmek, korkuyu dağıtmak isteyen insanlar Leviathan (canavar) adı verdikleri ve kendi özgürlüklerini devrettikleri devleti kurmuşlardır.

İnsanlar doğal durumda eşittir. Ancak eşitlikten güvensizlik, güvensizlikten savaş doğar. Uygar durumların dışında her zaman herkesin herkese savaşı vardır. Çünkü

---

[19] Tuncer, M. "Aristoteles ve Nizamü'l-Mülkte Devlet Felsefesi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2003, s.5-6

[20] Duman, Ç. "Uluslararası İlişkilerde Temel Kuramlar", https://www.researchgate.net/publication/322701926 Erişim Tarihi:03.01.2018

doğada herkesin her şeye hakkı vardır. Başka bir ifadeyle, insanlar devleti kurmadan önceki dönemde bir cehennem hayatı yaşıyorlardı, insan insanın kurdudur. Hobbes'a göre herkes eşit ve tam özgür olunca beklenebilecek tek sonuç budur. Bu durum insanların sürekli korku içinde yaşamalarına yol açar. [21]

İnsanlar arasındaki bu çatışma ortamına son vermek için hazırlanan barış koşulları "doğa yasası" adı verilen ve akılla ulaşılan, insanın kendi yaşamı için zararlı olanı yasaklayan genel kurallardır. Bu koşullarla düzenlenen sözleşme ile devlet kurulmuş ve kişiler özgürlüklerini devlete devretmişlerdir.

Jean-Jacques Rousseau: Doğal yaşam insanların mutluluk, eşitlik ve barış içinde yaşamalarına imkân verir. Ancak artan ihtiyaçlar nedeniyle insanlar çalışmak zorunda kalmışlardır. Madenlerin işletilmesi, tarım alanlarının zirai faaliyetler için kullanılmaya başlanmasıyla özel mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır. Bu durum toplum içindeki eşitliği yok etmiştir. Eşitliğin yok olması ise mutluluk ve barışın yerini didişme ve kavgaların almasına sebep olmuştur.

Güven duygusunu yeniden sağlayarak bu kaos ortamından kurtulmak isteyen insanlar bir araya gelerek kendi irade ve istekleriyle bir "sosyal sözleşme" üzerinde anlaşmaya varmışlardır. Böylelikle insanlardan teşekkül etmiş sosyal bir yapı ve onların kişiliklerinden bağımsız kolektif bir varlık olan devlet ortaya çıkmıştır. [22]

Rousseau, Locke ve Hobbes tarafından ortaya konan bu yaklaşımlar devletin insan aklı ile ortaya çıktığı ve insan eliyle oluşturulduğunu ileri sürer. Bununla birlikte "doğal yaşam" dönemi gerçekte var olan değil varsayılan bir dönemdir. Bu nedenle bu dönemi geride bırakıp devleti kurmak için hazırlanan sözleşme de varsayımsaldır.

---

[21] Çapar, S., Yıldırım, Ş. "Hobbes ve Lock'un Devlet Düşüncesine Katkıları", Türk İdare Dergisi, Haziran 2012, Sayı: 474 s.10-11

[22] Gözler, a.g.e. 2011, s.395

Ancak sosyal sözleşme teorisi bir hipotez olarak devletin oluşumu ve niteliği hakkında önemli ipuçları vermektedir. [23]

1.3. Platon ve Aristoteles'in Devlet İnşa Teorileri

Platon ve Aristoteles devlet görüşlerini yaşadıkları günün şartlarını ve toplumun eğilimlerini göz önünde bulundurarak ortaya koymuşlardır. Hem kendilerinden önceki hem de bizzat yaşadıkları devletlerin yönetimlerini incelemiş ve bu yönetim biçimlerini yeterli görmeyerek kendi düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bu yönüyle onların düşünceleri devlet teşkilatını yeniden düzenleyerek yaşanan sosyal bunalımları aşma çabası taşır. Bu nedenle en ideal devlet düzenini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak burada karşılarına çıkan engel hiçbir yönetimin ideal devlet olarak nitelendirilecek evrensel ilke veya değerlere sahip olmamasıdır. Çünkü insanların ve toplumların tümü birbirinden çok farklıdır. Bu durum da hem farklı toplumlar için hem de aynı toplumda yaşayan farklı bireyler için ortak kabul görebilecek "en iyi devleti" olanaksız kılar. Bu nedenle onların düşüncelerini Antik Yunan'ın toplum ve siyaset şartlarında değerlendirmek daha uygun olacaktır. [24]

1.3.1. Platon

M.Ö. 427 yılında Atina'da doğan Platon yirmili yaşlarında Sokrates ile tanışmış ve onun öğrencisi olmuştur. Onun yaşadığı dönemin Yunan medeniyetinin felsefe, siyaset ve sosyal hayat konularında önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olduğunu

---

[23] Gözler, a.g.e. 2011, s.396

[24] Bayoğlu, E. "Platon Ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012 s.116

söylemek mümkündür. Böyle bir ortamda hem Yunan toplumunun o günkü koşullarından hem de daha önce ortaya konan düşüncelerden yoğun bir şekilde etkilenen Platon, felsefesini doğa filozoflarının maddeciliğinden ve Herakleitos'un diyalektiğinden uzak durarak oluşturmuştur. Ona göre gerçek tek varlık "İdea" adı verdiği düşünce varlığından ibarettir. Diğer her şey ise birer görüntüdür.

Platon'un devlet düşüncesinin kaynağını ise iki düşüncenin çatışmasının oluşturduğunu söylemek mümkündür: Bunlardan ilki insanların doğuştan eşit ve iyi oldukları ama zamanla toplumdaki kötü düzenin insanların bozulmasına sebep olduğu düşüncesidir. Böyle olunca güçsüzler güçlülerce ezilmekte ve yasalar adeta güçlülerin güçsüzleri ezmek için kullandıkları bir silah görevi görmektedir. İkinci düşünce ise, insanların doğuştan eşit ya da iyi olmadıklarını söyler. Bu düşünceye göre güçlüler ve güçsüzler vardır. Güçlü güçsüzü yönetir hatta ezer ve bu durum tabiatın bir gereği olduğu için doğrudur da. Önemli olan haklı olmak değil kuvvetli olmaktır. [25]

Platon devlet hakkındaki düşüncelerini "Devlet" adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu eserinde ortaya attığı fikirler ile ideal devlet anlayışını tarif eden Platon'a göre insanların birlikte yani bir toplum olarak yaşamalarının temel nedeni insanların tüm ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılamalarının mümkün olmaması ve bunu başarabilmek için diğer insanlara muhtaç olmalarıdır. Örneğin kunduracı temel besin maddelerini çiftçi vasıtasıyla temin edebilirken çiftçide ayakkabı için kunduracının yaptıklarına muhtaçtır. Toplumu ortaya çıkaran temel sebepte bu iş bölümüdür. Bu iş bölümü toplumun içinde değişik sınıfların ortaya çıkış sebebidir. Platon bedensel güçleri zihinsel güçlerinin önüne geçen çalışanları "besleyiciler" sınıfına koyar. Bu sınıftaki insanlar sadece üretim ile ilgili işlerde uğraşmalı yöneticilik ya da askerlik gibi onun yeteneklerinin üzerinde olan ve beceremeyeceği işlere kalkışmamalıdır. Doğuştan çevik,

[25] Yılmaz, M. "Platon Ve Fârâbî'nin Ütopik Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması" Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2005, s.27

güçlü ve yürekli olanlar ise "koruyucular" sınıfındadır. Böylelikle Platon'un ileri sürdüğü ideal devletin iki ana sınıfı ortaya konmuş olur. Koruyucular sınıfından uygun nitelikte olanların seçilip yetiştirilmesi suretiyle ise "yöneticiler" ortaya çıkar. Ancak bunları bir sınıf olarak değil bir grup ya da bir kadro olarak değerlendirmek daha uygundur. Bu nedenle toplumu besleyiciler ve koruyucular sınıfları ile "yönetici kadro" dan meydana gelen üçlü bir yapı olarak değerlendirmek mümkündür.

Platon'un ideal devlet olarak nitelendirdiği devlet anlayışında yöneticiler toplumun menfaatine olacak "yararlı yalanlar" söyleyebilir. Bu yalanların başında da toplumun böyle tabakalı bir düzene karşı koymalarına engel olmak için söylenebilecek şeylerdir. "Metaller mitosu" olarak adlandırılan bu mitosu Platon "Devlet" adlı kitabında şu şekilde tarif eder:

> "*Bu toplumun birer parçası olan sizler, diyeceğim, birbirinizin kardeşisiniz. Ama, sizi yaratan Tanrı, aranızdan önder olarak yarattıklarının mayasına altın katmıştır. Onlar bunun için baş tacı olurlar. Yardımcı olarak yarattıklarının mayasına gümüş, çiftçiler ve öbür işçilerin mayasına da demir ve tunç katmıştır. Aramızda bir hamur birliği olduğuna göre sizden doğan çocuklar da herhalde size benzeyeceklerdir. Ama arada bir, altından gümüş, gümüşten de altın doğduğu olabilir. Bunun için Tanrı, her şeyden önce önderlere, doğan çocuklara iyi bekçilik etmelerini, içlerine bu madenlerden hangilerinin katılmış olduğunu dikkatle araştırmalarım buyurmuştur. Kendi çocukları tunçla, ya da demirle katışık doğmuşlarsa hiç acımayıp, hamurlarına uygun işlere koyacak onları; çiftçi, ya da işçi yapacak. Çiftçi ve işçi çocukları arasında mayaları altın ve gümüşle katışık doğanlar olursa, onları gözetecek, kimini önderliğe kimini bekçiliğe yükseltecek; çünkü mayasında demir, ya da tunç katışık olanların önderlik edeceği gün şehrin yok olacağını Tanrı buyurmuştur."* [26]

Platona göre devletin en önemli kurulma nedenlerinden biri de bütün yurttaşları mutlu yaşatmak, huzur ve güven sağlamaktır. Bunların oluşabilmesi için de devlet yapısının her türlü bozukluktan uzak olması gerekir. Mutluluk Platon'un hep istediği "iyi ideası'na yaklaşma durumudur. İnsan duyular dünyasında 'iyi ideası'na yaklaştıkça

[26] Platon, "Devlet", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Baskı, Temmuz 2010, İstanbul s.111

hayatın anlamını yakalamış ve mutlu olmuş demektir. Anlaşılacağı üzere bu bedenden ziyade, ruhun mutluluğu arzulamasıdır. Ruh bu mutluluğu, ancak en iyi düzeni amaç edinmiş bir devlet yapısı içinde gerçekleşebilir. Çünkü Platon'da devlet, her unsuru ile en iyi olarak oluşturulmuş, her şeye yeten bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple devletin varoluş amaçlarından başta geleni, erdemli yurttaşların yetiştirilmesine uygun olanaklar sağlamak, yani ahlak eğitimi vermektir. [27]

Platon "Devlet Adamı" adlı eserinde devletin kurulma nedenleri üzerinde geniş bir şekilde durmuştur. Platon'a göre insanlık önce "Altın Çağ" denilen bir dönemden geçmiştir. Bu dönemde bütün her şey insanlara bolca verilmiş olup, hiç bir geçim sıkıntısı yaşanmaz. Ailenin ve siyasi kurumların olmadığı bu dönemde dünya, Tanrı tarafından yönetildiği için insanlar istediklerini çalışmadan elde edebilirlerdi. Bu dönem, insanların birlikte bir yönetim oluşturmadan ilkel bir toplum yaşantısı sürdürdüğü dönemdir. Tanrı bu dönemin ardından dünyayı başıboş bırakınca Zeus Çağı denilen dönem yaşanmaya başlar.

Platon bu değişimin sonucunda olanları özetle şöyle anlatır: Evreni bir süre tanrısal güç dışarıdan hareket ettirdi, daha sonra yaratıcı ona ölümsüzlük ve can verdi. Ardından da evren dilediği gibi davranması için serbest bırakıldı. Değişimle hayvanların çoğu yok oldu, insanların çok azı hayatta kaldı. Bu dönemin ardından insanlar bir araya gelerek tekrar bir toplum yaşantısı kurmaya çalışmışlardır. Ancak bu kez (Altın Çağ) dönemindeki yaşantılarını hatırlayarak, Tanrı dönemine benzer bir yönetim ve düzen kurmayı istemişlerdir. [28] Platon'a göre insanlar, bu dönemde ancak bir araya gelip bir toplum oluşturma bilincine erişirler.

---

[27] Frank Thilly, Felsefe Tarihi, Sistem Yayınları, (Çev. İbrahim Şener), İstanbul 1999, Kitap 1, s. 115

[28] Platon, "Devlet Adamı", Çev: Dr.Behice Boran ile Mehmet Karasan, MEB Yunan Klasikleri, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, İstanbul

Platon daha sonra yazmış olduğu "Yasalar" adlı eserinde de devletin kurulma nedenleri ve yapısı hakkında görüşlerini belirtmiştir. Platon Devlet Adamı eserinde bahsettiği Atın Çağ'ın ardından yaşanan olumsuz evren olaylarının, Yasalar eserinde "felaket" adı altında yaşandığını belirtir. Platon bu durumu şöyle açıklar: Bu felaketten kurtulanlar büyük bir olasılıkla dağlarda çobanlık yapan insanlardı ve tepelerde insan soyundan son birkaç temsilci kalmıştı. Bu felaketin ardından insanlar sahip oldukları her şeyi kaybedince yaşamlarını güçlükle sürdürmeye çalışırlar. Bu dönemde insanlar dağınık aileler halinde yaşamışlardır. Her aile kendi kurallarıyla hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ancak zamanla bu ailelerin birleşme süreci başlar. Platon'a göre bu devrede her ailenin en yaşlı üyesi o ailenin yöneticisi olmasına rağmen, aileler birleşir ve tarımsal faaliyetler başlar. Bu gruplar, bir takım temsilciler seçerler; daha sonra yasa koyucu adını alacak olan bu kişiler bütün yasaları inceleyip beğendiklerini, başkalarına ve halk liderlerinin onayına sunarlar. Yöneticiler atayıp reislik düzeninden bir tür aristokrasi ya da krallık oluşturmuş olurlar. Böylelikle aileler birleşerek siyasal bir yapı meydana getirmiş olurlar. Yasalarını da geleneklerinden esinlenerek kendileri oluştururlar. [29]

Platon daha önceki eserlerinden farklı olarak burada ilk toplumların siyasal bir yaşamı benimsediklerini ve bunun gerekliliğini yaptıklarını belirtir. Bu da Platon'un Yasalar eserinde devleti, ilk toplumlardan itibaren kurulmuş bir yapı olarak gördüğü anlamına gelir. Önceki eserlerinde ise devlet, insanların sonradan ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan bir yapı olarak kabul edilmiştir.

Platonun devlet ile ilgili ortaya attığı düşüncelerinden biride Tanrı ve devlet arasındaki ilişkidir. Bu bağlamda Platon, yaşamın kaynağının ve güzelliğinin yegâne

[29] Bayoğlu, E., "Platon Ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012 s.28

sağlayıcısının tek ve bir tek güç olduğunu, bunun da Tanrı olduğunu vurgular. Dolayısıyla dönemindeki kimi şairlerin şiirlerinde belirttikleri gibi "kötülüğün Tanrılardan geldiğini ve yabancılar gibi aramızda gezdikleri" gibi yalan ve boş sözlere inanmamalıyız demektedir. Çünkü Tanrı'nın kendi özünde iyilik ve güzellik durmaktadır. Ezeli ve ebedi olduğu için de kendini başka kılıklara sokmaya ihtiyacı olmayan kendi şekli olan en mutlak yapıdır, Tanrı. Dolayısıyla Tanrı'dan yalnızca mutluluk gelir ve Tanrı asla aldatmaz. Bunun için Devlet'in yapısal fonksiyonlarını yerine getirebilecek, kendini hiçbir zaman bulunduğu mevki ve makamın özelliklerine kaptırmayacak kişinin ancak Tanrısal bir dayanakla var olabileceğini buna en yakın bireylerin de bunu algılayabilecek kapasitede olan filozof-kralların olabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla hem bu dünyada, hem öteki dünyada mutluluğa ancak bu ideal devletin oluşmasından sonra ve bu ideal devlette yasamayla mümkün olabileceğini belirtmektedir. [30]

Platon'un devlet ile ilgili bu düşünceleri çoğunlukla basitleştirilmiş hatta küçümsenmiştir. Ortaya koyduğu ideal devlet düşüncesi modern totaliter devletlerle kıyaslanmıştır. Ancak temelde Platon, sosyal ve siyasi olayları güç kullanmak yoluyla ya da dogmalara uyarak değil ancak tartışarak, aklın ve eleştirel düşüncenin süzgecinden geçirerek mümkün olduğunu ifade etmektedir. [31]

---

[30] Yılmaz, M. "Platon Ve Fârâbî'nin Ütopik Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması" Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2005, s.81-82

[31] Ceylan, T. "Siyaset Felsefesinin Temel Problemlerinden Biri ve Birlikte Yaşamanın Koşulu Olan Adalet (Platon)", Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2006, Sayı:14 s.161

1.3.2. Aristoteles

M.Ö.384-322 yılları arasında yaşayan Aristoteles'in babası Makedon hükümdarının hekimliğini yapan bir doktordur ve Aristoteles ilk eğitimini ondan almıştır. 18 yaşına geldiğinde Atina'ya giden Aristoteles burada "Akademia" adı verilen ve dönemin ünlü düşünürü Platon tarafından kurulan okula girmiştir. Ancak hocası olan Platon'un ölümünün ardından Atina'dan ayrılmayı tercih eden Aristoteles, ilerleyen yıllarda Makedon hükümdarının oğlu olan İskender'e hocalık yapmıştır. M.Ö. 335 senesinde ise tekrar Atina'ya dönmüş ve bu kez kendi okulunu açmıştır.

Aristoteles kendinden önce gelen düşünürlerce ortaya konan insan ve varlık merkezli felsefi görüşler üzerine çalışmış, bunları eleştirmekle kalmayıp aynı zamanda sınıflandırarak felsefe biliminin sistemli bir hale gelmesinde önemli rol oynamıştır. Devlet ile ilgili de pek çok fikir ortaya koyan Aristoteles'in devlet felsefesinin ahlak felsefesi ile ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. [32]

Aristoteles yazmış olduğu ve en önemli eseri olarak kabul edilen "Politika" adlı kitabında devletle ilgili görüşlerini detaylı bir şekilde açıklamıştır. Kitabın hemen başında kendi devlet görüşünü paylaşarak eserine başlayan Aristoteles devleti şu şekilde ifade etmiştir:

"Kendi gözlemlerimiz bize her devletin iyi bir amaçla kurulmuş bir topluluk olduğunu gösterir. İyi diyorum, çünkü bütün insanlar yaşamlarında iyi saydıkları şeyi elde etmeye çalışırlar. Öyleyse bütün toplulukların en üstünü ve hepsini kapsayanı da, 'en yüksek iyi'yi amaç edinecektir. Bu bizim devlet dediğimiz topluluktur ve o topluluk türüne de siyasal diyoruz." [33]

---

[32] Bayoğlu, a.g.e. s.29

[33] Aristoteles, Politika, (Çev. Mete Tunçay), Remzi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1975, Kitap 1, Bölüm 1, s. 7.

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere Aristoteles'in de Platon gibi devletin ortaya çıkışını bir zorunluluk olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Amacı da bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması ve en iyinin bulunmasıdır. Bununla birlikte insanların toplumsal bir varlık olduğunu göz önüne alırsak onu mutlu edecek şeylerin başında diğer insanlarla birlikte yaşamanın geldiğini söylemek yanlış olmaz. Devlette bu birlikte yaşama durumundan ortaya çıkan bir zorunluluktur.

> *"İnsanların birbirlerinin yardımını aramaya gerek duymadıkları zaman bile, toplumda yaşamak için doğal bir istekleri vardır. Yine de, ortak yarar onları bir araya getiren bir etkendir, çünkü hepsinin yararı her birinin iyi yaşamına katkıda bulunur, iyi yaşamı ise, gerçekten devletin gerek topluca gerekse bireysel olarak baş amacıdır: fakat insanlar bu çeşit birlikleri, yaşamın kendisi için kurmakta ve sürdürmektedirler."* [34]

Devleti genel olarak anayasa temelinde değerlendiren Aristoteles bu noktada yurttaşların bir anayasa içinde birleşmeleri ile devletin meydana geldiğini söyler. Buna göre anayasa değişirse devlette değişir. Bir tiyatro ekibi ya da koronun aynı kalmakla beraber farklı zamanlarda farklı eserleri icra etmesi böyle bir durumdur. Anayasa değişince yurttaşlar aynı kalsa da devlet değişmiş olur. [35] Çünkü yönetim şeklinin değişmesi neticesinde farklı ilkelerin söz konusu olduğu farklı bir devlet yapısı ortaya çıkar.

Devletin geçirdiği doğal gelişim sürecini inceleyerek devletin ortaya çıkışını göstermeyi amaçlayan Aristoteles, görüşlerini açıklamaya toplumsal yaşamın ilk biçimi ve en temel birimi olduğunu düşündüğü aileyi ele alarak başlar. Kronolojik olarakta aile devletten öncedir ve küçük topluluklar olan aileler devleti meydana getirir. Tabiatın insanın günlük ihtiyaçlarını temin etmesi için ona sunduğu aile en alt düzey toplumsal yapı olmakla beraber değerler sıralaması noktasında da en aşağıda yer alır. Aileler birleşerek köyleri oluştururlar. Toplumun ikinci biçimi olan köyler aileden daha

---

[34] Aristoteles, a.g.e. s. 73

[35] Aristoteles, a.g.e. s. 79

karmaşık bir yapıya sahiptir ve ailenin bireye sunamayacağı bazı temel ve kültürel ihtiyaç ve isteklerini karşılar. [36]

Toplumun üçüncü ve aynı zamanda amaç ve değerler bakımından en yüksek birliği ise devlettir ve köylerin birleşmesi ile oluşmuştur. Devlet vasıtasıyla yönetenlerle yönetilenlerin bu birlikteliği oluşturmasındaki temel amaç bu kesimlerin tamamının ortak güvenliklerinin sağlanmasıdır. Devleti topluluk olarak ilk ifade eden ve organik devlet kavramının temelini bu şekilde atan Aristoteles, devleti yaşayan varlığın tüm niteliklerine sahip bir organizma olarak nitelendirir. [37]

Aristoteles, bütünün parçadan daha önce gelmesi gerektiği görüşünden hareketle şehir ya da devletin, aileden de, herhangi bir bireyden de önceliği olduğunu ifade etmektedir: *"Öyleyse, devletin hem doğal hem de bireyden önce olduğu apaçıktır. Çünkü bir birey nasıl bir parçası ayrıldığı zaman tümüyle kendine yeterli olmazsa, o da tıpkı öteki parçaları gibi bütünle aynı ilişki içindedir.(...) Bu nedenle tüm insanlar arasında onları bu ortaklığa sürükleyen doğal bir içgüdü vardır. İnsan nasıl tam gelişme durumuna ulaştığı zaman hayvanların en iyisiyse, yasa ve kurallardan ayrılınca da en kötüsü olur."* [38]

Devletin varlığını dört temel üzerine oturtan Aristoteles'e göre devlet sınırları belli bir toprak üzerinde yaşayan yurttaşlardan teşekkül olmuş bir topluluktur ve bu durum aynı zamanda devletin maddi nedenidir. Devletin varlığındaki formel neden ise yurttaşların yaşam şeklidir. Bundan dolayı anayasayı devletin siyasi yapısı olarak nitelendirmek mümkündür. Bu anayasa vasıtasıyla devlet tüm yurttaşlarını belli bir düzene sokar ve devlet kurumlarının faaliyetleri belirlenir. Topluma düzen veren bir rol

---

[36] Tuncer, M. "Aristoteles ve Nizamü'l-Mülkte Devlet Felsefesi", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2003, s.13-14

[37] Tuncer, M. a.g.e., s.13-14

[38] Aristoteles, a.g.e. s.10

üstlenen anayasa bu haliyle insan ruhuna benzer. Fail neden ise devleti yönetecek kimselerin varlığıdır. Otoriteyi elinde tutan bu yöneticinin nasıl bir yapıda olması ile ilgili kuralları koyan ise anayasadır. Devletin kuruluş amacı noktasındaki neden ise tüm yurttaşların mutlu ve iyi bir hayat sürebilmesidir. [39]

Aristoteles devletin görevlerini açıklarken de birçok görevinin yanı sıra devletin temel görevinin bireylerin iyi bir yaşam sürmeleri olduğunu ifade eder: *"Öyleyse, açıktır ki, devlet yalnızca, aynı yerde yaşayan ve üyelerini kötülükten alıkoyan, mal ve hizmetlerin değiş tokuşunu sağlayan bir topluluk diye tanımlanamaz. Besbelli, bir devlet olacaksa bütün bunlar var olmalıdır, fakat bunların topunun varlığı bile bir devleti kendiliğinden meydana getirmez. Devlet, herkesin, aileleri ve akrabalıkları içinde iyi yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılabilmek içindir."*

Aristoteles devlete ait düşüncelerini ortaya koyarken üzerinde durduğu bir başka konu da ideal devlet olarak nitelendirilen ve yeryüzünde mevcut olamayacak bir devlet tasarımının üzerinde çalışılmasının doğru olmadığıdır. Bu yönüyle Platon'dan ayrılan hatta onun bu konudaki düşüncelerine tamamen zıt bir düşünce ortaya koyan Aristoteles'e göre en adil ve en doğru devlet şeklini tayin edebilmek için tarihi ve sosyal gerçekleri göz ardı etmemek gerekir. Bu husus dikkate alındığında devletin iyi ya da kötü olması halkın iyiliği ile ölçülür. Yalnız kendi iyiliğini düşünen bir devlet kötü bir devlettir ve ancak tüm toplumun iyiliğini sağlamak hedefinde olursa o devleti iyi olarak nitelendirmek mümkündür. Bu durumda bir devletin sahip olduğu anayasanın şeklinden ziyade onun nasıl uygulandığı konusu ön plana çıkar. Bu noktada devletin iyi veya kötü olmasının belirleyicisi olan bir diğer hususun yasalarla alakalı olan iki konuya bağlı

[39] Kantarcı, Z. "En İyi Yönetime Giden Yol: Aristoteles'in Siyaset Felsefesi", Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2014, C. 2 s.24-25

olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, konulan yasalara uyulması diğeri de bu yasaların iyi olmasıdır. [40]

1.3.3. Platon ve Aristoteles'in Devlete Ait Fikirlerinin Karşılaştırılması

Her iki düşünürün devlet ile ilgili düşüncelerinde belki en büyük benzerlik bu fikirlerin kendi zamanlarına kadar yaşanan sosyal ve siyasi gelişmeler neticesinde ortaya çıkmasıdır. Hem Platon hem de öğrencisi Aristoteles kendi dönemlerine kadar gelip geçmiş olan devletlerin yanı sıra bizzat şahit oldukları devletleri de inceleyerek bu devletlerde eksik olarak saptadıkları hususları giderecek ve aynı zamanda günün şartlarına ve toplumun eğilimlerine de uygun bir devlet anlayışını ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu yolla yaşanan sosyal bunalımları devleti yeniden düzenleyerek aşmayı amaçlamışlardır.

Onların devlete ait görüşlerinde bir başka ortak nokta ise bu düşüncelerin amacının en iyi devlet modelini ortaya koyabilmek olmasıdır. Ancak her iki düşünürün de ulaştığı sonuç en iyi devlet olarak nitelendirilebilecek evrensel ilke ve değerlere sahip bir devlet anlayışının ortaya konmasının mümkün olmamasıdır. Çünkü her bireyin, her toplumun her coğrafyanın sahip oldukları farklı özellikler, değişik "en iyi devlet" anlayışlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ancak her iki düşünürde en azından kendi yaşadıkları Antik Yunan toplumuna en uygun olabilecek devlet anlayışını bulabilmek için çaba harcamışlardır. [41]

Platon ve Aristoteles'in devlete ait görüşlerinde ortak olan bir başka husus ise devlet öğretisi ortaya koymak suretiyle, insanlara siyasi bir yapı içinde en iyi yaşamı

[40] Tuncer, M. a.g.e., s.16-17

[41] Bayoğlu, E., "Platon Ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012 s.116

sunma idealleridir. Bununla birlikte her iki düşünür de devleti bir sistem halinde ele alarak, toplumun hangi sınıflardan oluştuğunu ve her bir sınıfın görev ve yetkilerini, eğitim ve mülkiyet sorunlarını, sınıflar arasındaki eşitlik sorununu özgün bir şekilde incelemişlerdir.

İki düşünürün devlete ait görüşlerinde ki bu ortak noktaların yanı sıra farklı olan birçok husus da mevcuttur. Aristoteles, Platon'un öğrencisi olması nedeniyle hem onun düşüncelerinden etkilenmiş hem de bu düşüncelerde eksik gördüğü hususlar üzerine eleştiriler getirmiştir.

Platon'un ortaya koyduğu devlet modeli düşüncesi kendi istek ve arzuları doğrultusunda şekillenmiştir. Yani kendisi açısından en uygun bulduğu modeli ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak Aristoteles, en iyi yönetim şeklinin ne olduğunu ortaya koymaktan ziyade hangisinin mümkün olabileceğini dikkate alarak devlete ait düşüncelerini paylaşmıştır. En iyiyi bulma ideali genellikle mümkün olamayacağından en iyi yerine şartlara en uygunu bulma arayışı daha doğrudur. [42]

Platon devleti insanların tek başlarına kendi kendileri için yeterli olmaması ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için başkalarına gereksinim duymasının sonucu olarak görürken, Aristoteles'e göre ise devlet, öz bakımından insanların, maddesel ihtiyaçlarını karşılamak için değil, hayatın zorunlu ihtiyaçlarından doğmuş olup, düşünsel hayatın gelişmesi ve erdemli yaşama aracılığı ile insanların mutluluğunu sağlamaya yönelen doğal bir yapıdır. [43]

Platon için birlik, uğruna başka her şeyin kurban edileceği bir ideal olmuş, Ona göre yönetilenlerin olduğu kadar yönetenlerin mutluluğu da bir sayılmalıdır. Aristoteles

---

[42] Ebenstein, William, Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, (Çev. İsmet Özel), Şûle Yayınları, İstanbul 2005 s.44

[43] Bayoğlu, a.g.e. s.123-124

ise devletin aşırı birliğinin tehlikelerine karşı ikazda bulunmaktadır; Birliğe ulaşılsa bile reddedilmelidir, çünkü bu devletin yıkımı olacaktır. [44]

1.3.4. Platon ve Aristoteles'in İbn-i Haldun'a Etkileri

Bundan sonraki bölümde İbn-i Haldun'un devlete ait görüşleri detaylı bir şekilde inceleneceğinden bu kısımda yalnızca onun düşüncelerinin Antik Yunan'ın iki önemli filozofu olan Platon ve Aristoteles'ten nasıl etkilendiği üzerine kısaca durulacaktır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Ortaçağ döneminde İslam coğrafyasında gerçekleştirilen felsefi çalışmaların büyük bir bölümü, Yunan medeniyetince o zamana kadar ortaya konan felsefi düşüncelerden önemli ölçüde etkilenmiştir. [45] Platon ve öğrencisi Aristoteles'in fikirleri de İslam dünyasında yer bulmuş ve bunlar üzerine bir takım çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 12. asırda yaşamış olan İbn-i Rüşd, Aristoteles üzerine değişik çalışmalar yapmış, onun eserlerinden "Politika" ve "Retorika" kitaplarını özetlemiştir. İbn-i Haldun ise bu özet metinler üzerine bazı yorumlar yapmıştır. Ancak yapılan yorumların muhtevasından anlaşılan İbn-i Haldun'un bu kitapları okumadığı yalnızca İbn Rüşd tarafından hazırlanan özetlere dair bilgi sahibi olduğudur. [46]

İbn-i Haldun'un en önemli eseri olarak kabul edilen "Mukaddime" de ortaya koyduğu düşüncelerden yola çıkarak onun gerek devlet konusunda gerekse de diğer konularda yaklaşımının Platon'dan ziyade Aristoteles'e daha yakın olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü Platon devletin ve politikanın amacını güçlünün haklı olmasının

---

[44] Ebenstein a.g.e. s.41

[45] Özdemir, M. "Eflatun Ve Aristoteles'in Politikaya Dair Görüşleri Açısından İbn Haldun'un Mukaddime Metni", Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2014 Yıl:1 Sayı:2 s.108

[46] Özdemir, a.g.e. s.119

engellenmesi ve bir toplumda çokluktan ve çeşitlilikten kaynaklanan çatışmaları bire indirerek çözmek olarak anlamaktadır. Platon'un bu şekilde dışarıdaki gerçek toplumsal yaşamı olumsuz bir şekilde değerlendirmesinden farklı olarak önce Aristoteles ve sonra İbn Haldun, insanın zorunlu toplumsal doğasından söz etmekte, doğrunun ve iyinin çoklukta ve çeşitlilikte olduğunu öne sürmekte ve toplumsal değişimlerin nedenlerinden bahsetmektedirler.Bu temel noktanın yanı sıra Platon ve İbn-i Haldun'un diğer siyasi görüşleri incelendiğinde bu iki düşünür arasında detaylarla sınırlı kalan bir benzerlik olduğu görülmektedir. [47]

Kısaca Sosyoloji sistemli bir çalışma olarak İbni-Haldun'a dayanır.İslam dünyasında da sistematik anlamda kesinlikle ilktir. İbni-Haldun'a göre medeniti bilmek tarihi bilmekten geçer bu yüzden Tarih yaziyor ona göre eğer insanların geçmişi bilirse ne yaptığını bilirse nasıl yönetildiğini doğru ve yanlış yaptıklarığını bilirse o zaman iyi bir devlet ortaya koya bilir. Devletten kasıt iyi yaşamdır, yani iyi yaşayabilmek için bir devlet lazımdır. Burada Platon ve Aristoteles ile aynı fikirdedir çünkü onlarad polatikağı iyi yaşam sürmek için araç olarak görüyorlar. Platon adalet için devlet kuruyor yani adalati tasis etmek için devlet olması lazımdır. Aristoteles Ahlak için devlet olması gerektğiğni vurgulamıştı. Ona göre bu dünyada insaının amaci mutlu olmaktır. Mutluluk ne ile mümküdür, iyi bir ahlaktan geçer. İyi bir ahlaka sahip olmak bir kişenin karakteri ile ilgilidir ayni zamanda kişiyi etkileyen toplumdaki ilişkisiyle alakalıdır.demek ki bunların hepsi ayni noktaya çıkar o da mutluluktur iyi bir hayattır.İbni Haldun da böylr başlıyor fakat tarih üzerinden çalışmalarını yürütüyor bu yüzden diyorki tarihi bilirsek insanların nerde doğru ve yanlış yaptıklarını görürüz; bunları bilince iyi bir hayat için neler yapmamız gerektiğini bileceiğiz . Sannat istatik güzellik herşey ordan çıkacak. onlardan farklı olarak onlar felsefe üzerinde yürüyürler yani felsefi bir akıl yürütmeyile mutluluğa ulaştırırlar. Ama İbni-Haldun radikal bir

[47] Özdemir, a.g.e. s.119-120

şekilde felsefeyi bir kanar bırakıyor, bunun yerine tarihi koyıyor, İbni Haldun Değerler üzerinde konuşmaz realiteden konuşur.Ona göre bilmek tarihten geçer felsefeden değil. felsefe tümelerle ilgilenir geneller ile ilgilenmez İbni-Haldun'un paradigması felsefe değildir tarihtir.[48]

[48] Hşm,Ali,2012, "devlet kavramı İbni-Haldun, Platon ve Arestoteles karşılaştırması" , İbni-Haldun Bilim,Felsefe ve Edebiyat Forumu yayınları, http://ebn-khaldoun.com/article_details.php?article=906.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN-İ HALDUN'UN DEVLET ANLAYIŞI

2.1. İbn-i Haldun Hakkında

2.1.1. Hayatı

Tam adı "Abdurrahman Ebu Zeyd Veliyüddin İbn Haldun Maliki, Hadrami" olan İbn-i Haldun, Miladi 1332 (Hicri 732) senesinde Tunus'ta dünyaya gelmiştir. İsminde geçen Ebu Zeyd unvanı Zeyd'in babası manasına gelmektedir. Her ne kadar çocukları hakkında kesin bilgiler olmasa da isminde ki bu unvanın ona ilk çocuğuna Zeyd isminin verilmesinin ardından Arap gelenekleri gereğince verildiği düşünülmektedir. Dinine sımsıkı bağlı manasına gelen Veliyüddin lakabı ise kendisini baş kadı yapan Sultan Berkuk tarafından verilmiştir. İsmindeki Maliki ifadesi mezhebini, Hadrami ise kökenini göstermektedir. Çünkü Maliki mezhebine mensup olan İbn-i Haldun'un kökeni Yemen'in Hadramut bölgesine dayanmaktadır.[49]

Asıl tanınan ismi olan İbn-i Haldun ise soyundan geldiği ve Endülüs'e ilk gelen kişi olan Halid b. Osman'dan gelmektedir. Endülüs ve Mağrip halkının itibar ettikleri kişilerin adlarına bir "vav" ve "nun" harfleri ilave etmek gibi bir gelenekleri olduğundan Halid ismi burada Halidoğulları manasına gelen Haldun olarak değişmiştir. İbn-i Haldun'un dedesi olan Halid b. Osman'ın soyu sahabe olan ve Yemen'e İslam'ı yaymak üzere görevlendirilen Vail bin Hucr soyundan gelmektedir. Büyük dedesinden yaklaşık 3 asır sonra dünyaya gelen İbn-i Haldun'un soyu Endülüs'ün zamanla Hristiyan

---

[49] Uludağ, S. "İbn-i Haldun Mukaddime", Dergah Yayınları, 5. Baskı (Gözden Geçirilmiş Yeni baskı), 2007, Ankara, s.15-16

hâkimiyetine girmesi ile Tunus'a taşınmış ve İbn-i Haldun'da burada dünyaya gelmiştir. [50]

Endülüs'te bulundukları dönemde devlet yönetiminde önemli görevler alamayan Haldun ailesi Tunus'ta ise değişik makamlarda önemli görevler üstlenmişlerdir. Babasının dedesi vali ve dedesi ise hâcip[51] olarak görev yapan İbn-i Haldun'un babası Ebu Abdullah Muhammed ise siyasete girmemiş ve eğitim, öğretim, ilim konuları ile meşgul olmuştur. Aynı zamanda dönemin önde gelen Arap dili ve belagati uzmanlarından biridir. [52]

Küçük yaşlarda Hafız olan İbn-i Haldun 17 yaşına kadar kelam, fıkıh, hadis gibi dini ilimlerin yanı sıra matematik, felsefe, mantık, lügat, şiir gibi diğer ilimleri de tahsil etmiştir. Bu tahsillerinin büyük kısmını dönemin ileri gelen âlimlerinden alan İbn-i Haldun dünyada ki büyük veba salgını nedeniyle eğitimine ara vermek zorunda kalmıştır. Kendisinin eğitimiyle de bizzat ilgilenen babası Ebu Abdullah Muhammed'in bu veba salgını nedeniyle 749 yılındaki vefatının ardından ise henüz 18 yaşındayken Tunus'ta hükümdar olan Ebu İshak İbrahim'in başkâtipliği görevine getirilmiştir. Böylesi önemli bir göreve oldukça genç bir yaşta atanmak İbn-i Haldun'un ilim öğrenme arzusuna ve tahsiline engel olamamıştır. Bulunduğu devlet görevinin de yardımıyla dönemindeki tüm âlimleri tanıma ve onlarla ilmi tartışmalara girme şansı

---

[50] Sır, O. "İbn Haldun'da Devlet ve Siyaset Felsefesi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004 s.23

[51] İbn-i Haldun'un Mukaddime adlı eserinde anlattığına göre "Hâcip" farklı devletlerde değişik görevler üstlenmiş olmakla birlikte genel olarak hükümdarın kamu görevlileri veya halkla görüştürülmesinde taht odasının kapısını açan ve kapatan kişidir. Oldukça önemli bir görev olarak addedilen bu göreve verilen Haciplik unvanı daha sonraları kamu görevinde yer alan tüm yüksek rütbeli bürokratlar için kullanılmıştır. (Uludağ, a.g.e., s.488-489)

[52] Uludağ, a.g.e., s.20

yakalamıştır. Bu tartışmalarda ortaya koyduğu başarı, keskin zekâ ve titiz gözlemler ile ünlü biri haline gelmiştir. [53]

Tunus'un Hafsîler'in Kostantiniye Emiri İbn Umare tarafından bozguna uğratılmasının ardından Fas'a giden İbn-i Haldun burada bulunduğu dönem içerisinde tanıştığı âlim ve ediplerden önemli ölçüde faydalanmış ve onların ilimlerinden öğrendikleri ile bilgisini daha da arttırmıştır. Bunun yanında Fas'ın sahip olduğu zengin kütüphaneler ilim öğrenme konusunda İbn-i Haldun'a önemli avantajlar sağlamıştır.

Fas sultanı Ebi İnan'ın muhaliflerinden olan Muhammed bin Abdullah ile olan ilişkileri yüzünden 27 ay hapis yatmış ve sultanın ölümü üzerine 1358'de serbest bırakılmıştır. İbn-i Haldun yeni Fas sultanı ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde devlet kademesinde önemli görevler üstlenmiş ancak yeniden iktidarın el değiştirmesi üzerine daha önemli görevlere talip olmuştur. Bu isteği geri çevrilen İbn-i Haldun Fas'tan ayrılarak Endülüs'e geçmeye karar vermiştir. Fas'ta bulunduğu sekiz yıllık dönemin yaklaşık iki yılını hapiste geri kalan bölümünü ise değişik devlet görevlerinde geçiren İbn-i Haldun 3 farklı sultanla çalışma ve tanışma imkânı bulmuştur. Endülüs'te büyük bir itibarla karşılanan İbn-i Haldun burada gösterdiği fazilet ve sahip olduğu meziyetler sayesinde kısa sürede itibarını daha da arttırmayı başarmıştır. Ancak kendisini kıskanan bazı bürokratların dönemin veziri olan İbn Hatib'le aralarını açmaları neticesinde buradan da ayrılarak 1365 senesinde tekrar Tunus'a dönmüştür. [54]

---

[53] Yumuk, R. "İbni Haldun'da Devlet Görüşü (Birinci Kısım)", dergipark.gov.tr/download/article-file/29775 Erişim Tarihi:12.12.2017 s.229, Atalay, A. " Siyasî ve İtikâdî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet ve İmamet Meselesi", Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016 s.3-6

[54] Uludağ, a.g.e., s.33

Burada sultandan sonra en yüksek makam olan Hâciplik makamına getirilen İbn-i Haldun bu dönemde bir taraftan devlet işleri ile meşgul olurken diğer taraftan da ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Bu görevinden de ayrılan İbn-i Haldun daha sonra da değişik ülkelerde değişik görevler almış ve zaman zaman oldukça zor dönemlerde geçirmiştir. [55] Bu nedenlerden dolayı artık siyasetten uzak durup kendini tamamen ilmi çalışmalara adamak isteyen İbn-i Haldun nihayetinde İbn Salame kalesine yerleşerek tüm zamanını ilmi çalışmalarına adamıştır. 42 yaşında buraya gelen ve yaklaşık 4 sene boyunca burada kalan İbn-i Haldun bu süre zarfında hem Mukaddime'yi yazmış hem de Kitabü'l-İber adlı eserinin taslağını oluşturmuştur. Hazırladığı taslağı tamamlayabilmek için araştırmaya yapma ve değişik kaynaklara ulaşma ihtiyacına binaen Tunus'a dönme kararı almıştır. Burada da ilk başlarda dostça karşılanmış olmasına rağmen daha sonra hakkında çıkarılan söylentilerden dolayı rahatsız olan İbn-i Haldun Hacca gitmek bahanesiyle buradan ayrılmış ve Mısır'a geçmiş ve burada kendisine Veliyüddin lakabını takan sultan Seyfettin Berkuk'le tanışmıştır. İbn-i Haldun burada Maliki kadılığı görevini üstlenmiş ancak bu görevi esnasında rüşvete ve imtiyaza izin vermemesi nedeniyle pek çok düşman edinmiştir. Özellikle nüfuzlu kişilerin düşmanlığı yüzünden bu göreve 5 kez getirilip 5 kez de bu görevden alınmıştır. [56]

Son durağı olan Kahire'de Miladi 15 Mart 1406'da (Hicri 25 Ramazan 808) vefat eden İbn Haldun yine bu şehirde defnedilmiştir. Eserleri arasında "Hatıralar"

[55] Atalay, A. " Siyasî ve İtikâdî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet ve İmamet Meselesi", Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016 s.5-10

[56] Demircioğlu, A. "İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi Ve Medeniyet Algısı" Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013 s.11-15

ismini verdiği otobiyografisi de yer aldığından hayatı hakkında bu detaylı bilgilere ulaşabilmek mümkün olmuştur. [57]

2.1.2. Eserleri

İbn-i Haldun'un eserlerinin başında Mukaddime gelir. Ancak Mukaddime adlı eser müstakil bir eser olmayıp Kitabu'l-İber adlı 7 ciltten oluşan ve İbn-i Haldun'un bir dünya tarihi niteliği taşıyan eserinin bir bölümünü teşkil etmektedir. Mukaddime bu eserin bir çeşit önsözü ve girişi niteliğindedir. Mukaddime haricinde Kitabu'l-İber'i oluşturan 3 kitap daha vardır.

Mukaddime bir bütün olarak incelendiğinde başta tarih felsefesi, siyaset ve ekonomi gibi beşeri bilimlerin birçok dalında bunlara temel oluşturabilecek düşüncelerin ortaya konulduğu görülmektedir. Kitabu'l-İber'i oluşturan diğer kitapların ilkinde daha çok milletler tarihi ve ikincisinde ise Mağribi (Kuzey Afrika) tarihi detaylı bir şekilde işlenmiştir.

İbn-i Haldun bunun dışında en tanınmış eserleri Fahreddin Razi'nin Muhassal adlı eserinin özeti olan "Lubab'ul- Muhasalfi Usuli'd-Din" adında eseri, tasavvufa dair yazdığı Şifau's-Sail li-Tehzibi'l-Mesail adlı eseri ve otobiyografik eseri olan Et-Târif bi İbn Haldun adlı eseridir. Ancak İbn-i Haldun'un bunlar dışında da İbn Rüşd felsefesi hakkında bir risalesi ile birlikte Kaside-i Bürde şerhi, Kitab el-Hisab, Kitab el-Mantık adlı kitapları ve Marakeş sultanına yazılan bir risalesi de bulunmaktadır. [58]

---

[57] Demircioğlu, a.g.e. s.12

[58] İrğat, M. "Tarihsellik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun", Hiper Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2017, s.117-119

2.1.3. İbn-i Haldun'un Düşüncelerine Etki Eden Entelektüel Arka Plan

İbn-i Haldun'un sahip olduğu düşüncelerde yaşadığı çağın entelektüel seviyesinin tesiri büyük olmuştur. Bundan dolayı onun düşüncelerini doğru bir biçimde anlayabilmek için bu entelektüel arka plan hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir.

İbn-i Haldun'un bir düşünür olarak ün kazandığı yıllarda İslam dünyasında yaşanan en önemli entelektüel hareketlilik kelam ekolünde gerçekleşmiştir. Bu dönemde öne çıkan bir başka konu da fıkıh olmuştur. Birçok fıkıh ve kelam âliminin bulunduğu bu dönemde İbn-i Haldun'un en çok etkilendiği kişi ise Maliki fıkhında önemli bir isim olan Şatıbi olmuştur. Şatıbi dönemin ilim merkezi olan Gırnata şehrinde yaşamış ve el-Muvafakat adlı eseri yazmıştır. [59] Hayatı boyunca iki kez Gırnata'ya giden İbn-i Haldun'un Şatıbi ile tanışıp tanışmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte onunla aynı hocanın talebesi olan İbnu'l-Hatib ile yakın bir arkadaşlık ilişkisi olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. İbn-i Haldun'un Şatıbi ile tanışıklığının ne vesile ile olduğu konusu bir yana, onun düşünce dünyasında etki sahibi olan en önemli isimlerden birinin Şatıbi olduğu açıkça görülmektedir. Şatıbi'nin düşüncesinin temelini Kur'an ayetlerinin iki yönü olduğu ve bunlardan birinin zahiri diğerinin ise batıni olduğu görüşü oluşturmaktadır. Bu görüşe göre Kur'an ayetlerinin zahiri yönü Arap lisanının anlaşılması ve batıni yönü ise ilahi amacın anlaşılması ile alakalıdır. Kendisi de bir dönem Maliki baş kadılığı yapan İbn-i Haldun, Şatıbi'nin bu düşüncesinden önemli ölçüde etkilenmiş ve bu görüşü yalnız dini ilimlerde değil tarih ilminde de kullanmayı tercih etmiştir. [60]

---

[59] Çavuşoğlu, A.H., "Şatıbi", İslam Ansiklopedisi Cilt 38 s.373-375

[60] İrğat, M. a.g.e. s.121

İbn-i Haldun'un yaşadığı dönemde İslam dünyasında matematikten astronomiye pek çok bilim dalında önemli çalışmalar yapılmakta ve birçok Müslüman bilim adamı dünya bilime yön vermekteydi. Başta Osmanlılı bilim adamları olmak üzere o dönem yaşamış pek çok Müslüman âlimle Kahire ve Fas gibi aynı ilim merkezi şehir ve ülkelerde bulunan İbn-i Haldun bu âlimleri tanıma fırsatı bulmuş, bu yolla hem ilmi altyapısını güçlendirmiş hem de onların düşüncelerinden etkilenmiştir. Bu durum onun çok yönlü bir bakış açısı kazanmasında da önemli rol oynamıştır. [61]

İbn-i Haldun'un fikir dünyasında önemli etkileri olan isimlerden biri de Fahrettin Razi'dir. Onun "Muhassıl" adlı eserini okuyarak özetleyen İbn-i Haldun'un özellikle toplum ve tarih teorisinde nazari arka planı oluştururken onun düşüncelerinden faydalandığı gözlemlenmektedir. Bu durum Görgün tarafından (akt. İrğat) İbn-i Haldun'un gençlik yıllarından itibaren felsefe bilimine duyduğu ilginin yanında klasik metafizik ile de yakından ilgili olduğu ve Razi'nin eserlerinde kullanılan terminoloji ve metodolojinin İbn-i Haldun'un terminoloji ve metodolojisi ile benzer olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Özellikle İbn-i Haldun'un eserlerinde bir rivayet ve görüşün doğruluğunun araştırılması manasına gelen "tahkik" metodunun sıklıkla kullanılması da onun bu metodu ilk kez sistematik bir biçimde kullanan Razi'den esinlendiğini gösteren önemli kanıtlardan biridir. [62]

İbn-i Haldun'un eserleri incelendiğinde onun, değişimin ara vermeden devam ettiği toplumsal konularda sabit olan evrensel doğruları ararken tahkik yöntemini kullandığı dikkat çekmektedir. Zaten Razi'nin tahkik metodunu "*zamanın, mekanın, şeriatın değişmesiyle değişmeyen yakini amaçlar*" olarak nitelendirmesini de dikkate alırsak İbn-i Haldun'un bu metodu kullanma hususunda Fahrettin Razi'den etkilendiği anlaşılmaktadır.

---

[61] İrğat, M. a.g.e. s.122

[62] İrğat, M. a.g.e. s.125-126

Tüm bunların yanı sıra İbn-i Haldun'un yalnız Müslüman düşünürlerden etkilendiğini söylemekte doğru olmaz. İbn-i Haldun'un geleneksel felsefe çerçevesi içinde felsefenin prensiplerine dayalı bir toplum bilimi kurma çabası onun Yunan felsefesinden de etkilendiğini göstermektedir. Özellikle Aristoteles'in düşüncelerine benzer düşünceler ortaya koyan İbn-i Haldun'un daha önce de bahsettiğimiz gibi Yunan felsefesi hakkında bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Daha çok Aristoteles'le paralellik arz eden görüşlere sahip olmakla birlikte İbn-i Haldun esinlendiği Yunan felsefi düşüncesini kendi bakış açısından bir değerlendirmeye tabi tutmuştur.

İbn-i Haldun'un sahip olduğu entelektüel arka plan ile ilgili bu değerlendirmeleri yaparken özellikle üzerinde durulması gereken husus ise onun çalışmalarında ve düşüncelerinde ortaya koyduğu orijinal yaklaşımlardır. İbn-i Haldun'un gerek İslam medeniyetinden gerekse de diğer uygarlıklardan esinlenen ve bunların ortaya koyduğu düşünceleri temel alan yönleri bulunsa da, onun bu fikirleri aynen aktardığını söylemek mümkün değildir. İbn-i Haldun temel aldığı görüşleri ya çok daha ileri noktalara taşımayı başarmış ya da tamamen kendi orijinal düşüncelerini ortaya koymuştur.

2.2. Devletin Kaynağı, Tanımı ve Devletle İlgili Görüşleri

İbn-i Haldun devlet ve toplumu ayrı ayrı değerlendirir ki bu değerlendirme günümüz sosyolojik anlayışıyla da paraleldir. İbn-i Haldun'a göre cemiyet insanların birbirine duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır ve bu ihtiyaç nedeniyle doğal bir zorunluluktur. Aynı zamanda bu zorunluluk vasıtasıyla Allah insanları hem yeryüzünün bayındır hale gelmesi için vesile kılar hem de insanları kendisine halife yapma iradesini yerine getirir. [63] Devlet ise bazı yönleriyle farklı olmakla birlikte genel manada benzer

[63] Yıldız, M., "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı" , FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2010 Güz, sayı: 10, s. 25-55. ISSN 1306-9535, s.39

bir şekilde bireyleri diğer bireylerin saldırı ve zulmünden korumak için kurulmuş olan bir kurumdur. Bireylerin silahları ile kendini yabani hayvanlara karşı korumaları mümkündür ancak aynı silaha sahip hemcinsine karşı kendilerini korumaları nasıl mümkün olacaktır sorusunu soran İbn-i Haldun bu durumun üstesinden gelebilmek için toplumun düzenini sağlayan kanun ve hükümlere ihtiyaç duyulduğunu söyler. Bu nedenle de: "*insanlar arasında onlara egemen olan bir yasakçıya yani devlete duyulan gereksinimin de doğal bir zorunluluk olduğunu belirtir".*

Bu duruma benzer şekilde bir çeşit toplum hayatı yaşayan çekirge ve arıları örnek veren İbn-i Haldun bunun bir içgüdünün eseri olduğunu insanlardaki durumun ise insan aklının ve siyasi kabiliyetinin sonucu olduğunu açıklar. [64]

Devletin meydana gelişi İbn-i Haldun'a göre bir yönüyle idare edenler ve edilenlerin ayrışmasıdır. Göçebe topluluklar zamanla hem zenginleşmiş hem de gelişmişler bu da onların yerleşik hayata geçmelerine zemin hazırlamıştır. Yerleşik hayata geçişin ardından ise toplumlar siyasi bir teşkilat oluşturma ihtiyacı hissetmişler bunun sonucunda da devletler ortaya çıkmıştır. Burada önemli olan husus ise hangi toplumların devlet kurma niteliğine sahip olduğudur. Her toplumun devlet kurma hakkı olsa da bunu ancak belli vasıflara sahip toplumlar başarabilir.

> "*İbn Haldun'a göre devlet kurma hak ve yetkisine sahip olan kabile, asabiyet bakımından kabileleri o en kuvvetli olanıdır. Bu kanun islamın bir hükmü olmaktan çok bir cemiyet kanunu olduğu için müslim - gayr-ı müslim bütün cemiyetler bu esasa tabi olmak mecburiyetindedirler. Durumun başka türlü olması mümkün değildir. O halde çok umumi ve gayet şümullü olan bu tabii kaide ve ictimai kanun İslam devletinin kuruluşunda ve devam etmesinde de işleyecek, yürürlükte olacak ve en açık şekilde tesirini gösterecektir."* [65]

---

[64] Şener, C. 2002, "İbn Haldun'un Devlet Anlayışı" , Aydüşü Yayınları, http://www.mepanews.com/sosyoloji/72-ibn-haldun-un-devlet-anlayisi.html

[65] Uludağ, S. "İbn-i Haldun Mukaddime", Dergah Yayınları, 5. Baskı (Gözden Geçirilmiş Yeni baskı), 2007, Ankara

Bu açıklamadan da anlaşılacağı gibi İbn-i Haldun'a göre devletin kuruluşunda en temel ölçüt asabiyedir. Yani toplumun bir araya gelerek bir birliktelik oluşturması ve bu birlikteliği sürdürmesi ancak asabiye ile mümkündür. Yakınlık bağı, ortak ruh, dayanışma duygusu, askeri ruh veya milliyetçilik fikri gibi değişik araştırmacılarca değişik anlamlar yüklenen bu kavram İbn-i Haldun tarafından toplumların uygarlığa doğru ilerlemesinde temel güdüleyici toplumsal bağ olarak değerlendirilmektedir. Ona göre asabiye hem toplumsal ve hukuki bir sistemin kurularak devam ettirilmesi hem de ilkellikten kurtularak devlet kurmaya ve uygarlık yolunda ilerlemeye yönelten en tabi güçtür. Yani devlet asabiyenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.[66]

Ancak İbn-i Haldun'a göre asabiye devletin kuruluşu için bir zorunluluk olsa da devlet asabiyeyi aşan ve onu kapsayan bir kavramdır. Asabiye olmadan da devlet varlığını devam ettirebilir. [67] Bir kabile içinde asabiyeti kuvvetli bir ailece iktidar ele geçirilince diğer aileler o ailenin egemenliği altına girer ve asabiyeti kuvvetli aile bu ailelerin gücünü de kullanarak diğer kabileler üzerinde de egemenlik kurar ve böylece siyasal toplumun oluşması açısından gerekli olan temel şart sağlanmış olur. Bundan sonraki süreçte ise devlet denen organizasyon kurulmuş ve bu devlet içinde, iktidara sahip olmuş bir tane çok güçlü aile ile birlikte, güçlü başka birçok aile bulunur. Bu yolla devlet içinde birçok farklı asabiye bulunmuş olur ancak bu durum farklı bir çok asabiyenin devlet çatısı altında birleşmesi anlamına gelmez. Hatta bu durum aileler arasında bir işbirliğini doğurmaktan ziyade aileler arasında çatışma ve rekabete yol açar. Bu nedenle de devletin kuruluş dönemlerinde baskın güç diğerlerini tasfiye eder. [68]

---

66 Yıldız, M., 2010, a.g.e. s.41

67 Dursun, S. "İbn Haldun'da Felsefe Ve Din Değerlendirmeleri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998 s.37

68 Sır, O. "İbn Haldun'da Devlet ve Siyaset Felsefesi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004 s.89

Birbiriyle rekabet eden kabilelerin arasından birinin diğerlerine üstün gelerek bu kabilelerin devlet organizasyonu altında toplanması bu nedenle kuruluş aşamasında ancak kuvvet ve baskı ile sağlanabilir. Çünkü üstün gelen kabilenin gücünü ve egemenliğini diğerlerine kabul ettirmesi ancak bu yolla mümkündür. Ancak zamanla devlet başkanlığı bir asabiyede karar kılar ve bu genelde ilk başta diğerlerine galip gelen aile olur. Bu ailede hükümdarlık şeklinde idareyi elinde tutar ve bu hükümdarlık bu aile içinde birinden diğerine geçmeye başlayınca insanlar devletin kuruluş aşamasını ve o dönemdeki baskıyı unutur ve devleti benimsemeye başlarlar. Bundan sonra ise toplumda hükümdarlığın o aileden gelenlerin doğal bir hakkı olduğu kanaati yerleşir ve onlara itaat edip boyun eğmenin de dini bir vecibe olduğu inancı oluşur. Bu inancın oluşmasıyla da artık insanlar dinleri için olduğu kadar devletleri ve yöneticileri için de savaşır duruma gelirler.

İbn-i Haldun; devletin kuruluşunda, psikolojik bir etkenin de rolüne işaret eder. İnsan çoğu kere yenilgisinin kuvvet noksanlığı gibi tabii bir sebebe dayandığını kabul etmez. Yenenin üstün niteliklere sahip olduğuna yorumlar. Bundan sonra kişi bütün iş ve hareketlerinde kendisini yeneni örnek alır. Onu kendine model alır. Veya kendisine üstün gelen kimsenin “Asabiyyet” ten ve kuvvetten önce mezhep ve mesleğinden ileri geldiği sonucuna varır. Yenilgiye uğrayan kabile kendisini yenen soyun giyim ve kuşamlarını olduğu kadar din, mezhep, örf ve adetlerini de benimser ve ona benzemeye çalışır. İşte bütün bu gelişmelerden sonra, başlangıçta sevilmeyen soy ile halk arasında “Asabiyye” bağını gereksiz kılan yeni bir dayanışma türü oluşur. İbni Haldun`un toplumu bu tür analiz yöntemi günümüzdeki; sosyal psikoloji ve hukuk sosyolojisi yöntemlerine de tamamen uygundur. De Facto (fiili) yönetimden De Jure (Hukuki-

meşru) yönetmeye geçiş olgusunu 19. yy.ın sosyologları bile bu kadar açık bir şekilde ifade edememişlerdir demek çok da abartılı bir yaklaşım değildir. [69]

Devletin kuruluş döneminde bu psikolojik boyut kadar önemli bir boyutta inanç yani din boyutudur. Asabiye bağı en güçlü olan grubun devlette iktidarı elde etmesi sonrası devlet düzeninin devam için kan bağının yani asabiyenin yerine başka bir bağ koymak gerekir. Çünkü genişleyen toplumda ki çok fazla sayıdaki asabiyeyi en azından ortak değerlerde buluşturacak ve birlikteliğin sürdürülmesine vesile olacak bağ asabiye bağı olamaz. Çünkü bu takdirde o asabiyete bağlı olmayan fertler devletten dışlanmış olur. Bu farklılıkları ortadan kaldırıp toplumsal yaşamı ve dayanışmayı kuvvetlendirecek güç ise dindir. Böylelikle tüm toplumca kabul edilen bir noktada bireyleri buluşturmak mümkün olacak, böylelikle sağlanacak düzen vasıtasıyla da yeni bir uygarlığı kurmak ve devletin sınırlarını genişletmek mümkün olacaktır. Ancak burada şu noktayı da önemle vurgulamak gerekir ki din vasıtasıyla sağlanacak toplumsal dayanışmanın tek amacı kendini korumak değildir. Asıl amaç başka toplumları da egemenliği altına alacak bir güce sahip olmaktır. [70]

Düzen sağlayıcı bir otorite olmaksızın insanların kendiliklerinden iyi olarak yaşayabildikleri ideal şehir ya da erdemli toplum olarak niteleyebilecekleri bir toplumun ancak ütopya olabileceğini düşünen İbn-i Haldun böyle bir ütopyanın gerçek hayatta karşımıza çıkmasının mümkün olmadığını ve bu konunun ancak filozofların ilgi alanına girecek ve sadece üzerinde konuşulabilecek bir konu olduğunu ifade eder. Gerçek hayatta durum başkadır ve toplum hayatının gerçekleri ancak umran ilminin bilimsel yöntemleri ile incelenebilir. Bu nedenle bir arada yaşayan bireylerin ve ailelerin aralarındaki anlaşmazlıkları çözebilecek ve haksızlıkları giderebilecek bir otoritenin

---

[69] Şener, C. 2002, a.g.e.

[70] Yıldız, M., a.g.e. s.42-43

varlığı her şeyden önce bir zorunluluktur. Devletin kaynağını böylesi bir zorunluluk teşkil eder. [71]

İbn-i Haldun bu düşüncesini şu sözlerle ortaya koyar: *"Bil ki, müteaddit defalar şunu belirtmiştik: Beşer için içtima (cemiyet hayatı) zaruridir. Üzerinde konuştuğumuz umranın (medeniyetin, civilisation) manası da budur. Yine demiştik ki, içtimai hayatta halkın, kendisine müracaat edecekleri bir yasaklayıcıya (vazi) ve hakime mutlaka ihtiyaçları vardır."* [72] *"Ademoğlu, insanî tabiatın gereği olarak ictimaî hayatta her vakit, insanların yekdiğerine olan tecavüzlerini men edecek bir sulta (otoriteye) ve hâkime muhtaçtır. O halde sulta ve hâkimin, sözkonusu asabiyetle öbürlerine gâlip gelmesi zarurîdir. Aksi halde bu hususa tam olarak muktedir olamaz. İşte bu tagallüb mülktür. Bu da riyasetten fazla ve onun ötesinde bir şeydir. Zira riyaset beylikten (şeflik) ibarettir ve reis rehberdir. Verdiği kararları, kendisine tâbi olanlara zorla tatbik edemez, onlara baskı yapamaz. Mülk ise tagallüp ve zorla hükm (ve hükümet) etmektir, zora ve bask ya dayanan bir idare şeklidir."* [73]

İbn-i Haldun devletin kuruluşunda önemli etkenlerden birinin de ekonomi olduğunu vurgular ve asabiye ile ekonominin devletin kuruluşundaki iki temel unsur olduğunu söyler. Bu kurucu unsurlar yalnızca devletin kuruluşuna neden teşkil etmez aynı zamanda devleti onun yaşamı boyunca sürekli etkiler. [74] Asabiyet ile ekonomik güç arasındaki sıkı bir bağ olduğunu İbn,i Haldun şu sözlerle ifade eder: "...*kazançla*,

---

[71] Şern, R. "İbn Haldun'da Şehir ve Medeniyet", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010 s.78

[72] Uludağ, S. "İbn-i Haldun Mukaddime", Dergah Yayınları, 5. Baskı (Gözden Geçirilmiş Yeni baskı), 2007, Ankara s.349-350

[73] Uludağ, a.g.e s.349-350

[74] Hassan, Ü., "İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi", Doğu Batı Yayınları, 4.Bası, 2010, Ankara, s.233-234

istihsallerin ve çalışmaların azalması ile "Asabiyyet"in kaybolması ve neticede acze doğru gidileceği unutulmamalıdır." [75]

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere İbn-i Haldun devletin kaynağını ve gerekliliğini otorite ve asabiye kavramları üzerinden açıklar. İnsanları bir araya getirecek bir asabiye bağı ile toplumsal yaşamı devam ettirmek için gerekli olan düzeni sağlayacak otorite olmadan devlet mümkün olmaz. Aksi durumda toplum bir kaos ortamına sürüklenir ki bu da hem toplumsal hayatın hem de devletin sonu olur.

İbn-i Haldun'un devlet görüşünde devletin kaynağının açıklanması kadar devletin takip edeceği usuller de önemli bir yer teşkil eder. Ona göre, üç tür siyaset vardır ve bunlar aklî siyaset, medeni siyaset ve dini siyasettir.

Devletin bir nizam içerisinde devam etmesi için yapılan kanunlar akıllı kişiler, devlet büyükleri ve devlet işlerinde basiret sahipleri tarafından yapılmış ve yürürlüğe konmuşsa bu tür idareye "aklî siyaset" denir. Akli siyaset tam anlamıyla laik bir devlet düzenini ifade eder ve tek amacı hem devleti hem de halkı dünyevi zararlardan korumak ve aynı zamanda menfaatlerine olan hususları da tesis etmektir.[76]

Akli siyasetin de iki çeşidi vardır. Bunlardan ilki halkı ve halkın menfaatlerini ön plana çıkaran yönetimdir. Bu yönetimde yöneticilerin/hükümdarın çıkarı ise tebaasının menfaatine tabidir. İbn-i Haldun bu tür yönetime örnek olarak İslam öncesi İran-Sasani devletini örnek göstermektedir. İkinci tür akli siyaset ise ilkinin tam tersidir ve yönetici sınıfın özellikle de hükümdarın menfaatini ön plana çıkarır. Halkın menfaatleri ise bunlara bağlıdır. İbn-i Haldun bu yönetimlere örnek olarak da kendi

---

[75] İbn-i Haldun, Mukaddime: C. I, s. 372.

[76] Atalay, A. " Siyasî ve İtikâdî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet ve İmamet Meselesi", Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016 s.130

yaşadığı çağdaki Müslüman ya da Müslüman olmayan toplumların yönetim şekillerini örnek olarak gösterir. [77]

Medeni siyaset ise gerçek hayatta karşımıza çıkamayacak bir yönetim şeklidir. Medeni siyaset ancak filozofların düşünce bazında ortaya koymuş olduğu ve en ideal durumu anlatır. Bu yönetim şekline göre her hangi bir yönetim otoritesi yoktur. İnsanlar bu otoriteye ihtiyaç duymaksızın barış ve huzuru temin etmişlerdir. İbn-i Haldun medeni siyasetin gerçekleşmesi için gerekli olan şartın toplumdaki her bireyin bilgi ve faziletçe yeterli olması gerektiğini söyler. Ancak bu koşulun gerçekleşmesinin gerçek hayatta imkânsız olduğunu da belirtir. [78] Farabi'nin el–Medinetü'l Fazıla'sı ve Platon'un ütopyası bu tür siyasetlere örnektir.

Dini siyaset ise Allah tarafından hükmedilmiş peygamber tarafından da açıklanıp uygulanmış olan siyasettir. Peygamberin ardından gelen yönetici grupta Allah tarafından hükmedilmiş kurallara göre toplumu yönetmesi halinde onların izlediği siyasette dini siyaset olur.

İbn-i Haldun'a göre insanın bu dünyadaki menfaatini gözeten akli siyasete nazaran dini siyaset insanın hem ahiretteki hem de dünyada ki menfaatini gözetir. İbn-i Haldun dini kurallar tarafından kontrol edilmedikçe siyasi güç ve devlet otoritesinin hatta asabiyetin insanlar üzerinde bir zulüm ve baskı aracına dönüşeceğini düşünmektedir. Bu sebepledir ki din bu tür bir siyaseti uygun bulmaz. Bunun yerine din insanları bu baskı ve zulümden koruyacak kurallar getirir ki bunun amacı toplumu iktidarı elinde tutanların bu tür girişimlerinden koruyabilmektir. Dini siyasetin gerekli oluşunun da en büyük hikmeti budur. Allah'ın nuru veya Kuran-ı Kerim nazarıyla verilmeyen hükümler genel manada insanı mutlu etmekten uzaktır. Çünkü hem

[77] Arslan, A. (2014), İbn Haldun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul s.157

[78] Yumuk, R. "İbni Haldun'da Devlet Görüşü", dergipark.gov.tr/download/article-file/29775 Erişim Tarihi:12.12.2017

dünyanın hem de ahiretin gerekleri yerine getirilmeden insanın mutlu olması imkânsızdır. Dini siyasette bunu sağlamak için vardır. [79]

2.3. Devletin Ortaya Çıkış Unsurları

Devletin kaynağını asabiye ve toplum düzenini sağlamak için kurulan otorite meydana getirir. Ancak bazı unsurlar vardır ki bu unsurların varlığı devletin ortaya çıkmasında önemli rol oynar. İbn-i Haldun bu unsurları manevi unsurlar, maddi unsurlar ve ortak unsurlar olarak 3'e ayırır:

2.3.1. Manevi Unsurlar

Devletin ortaya çıkışında rol alan en önemli unsurlar manevi unsurlardır. Çünkü manevi unsurlar sağlanmadan diğer unsurların varlığı devletin ortaya çıkışına yetmeyebilir. Manevi unsurları da asabiye ve zorlamak-ikna etmek olarak ayrı ayrı değerlendirmek mümkündür:

2.3.1.1. Kolektif Aksiyon "Asabiyet"

Asabiyetin devletin kurulmasındaki önemini anlatmadan önce İbn-i Haldun'un asabiyeti yalnızca bir kan bağı ile açıklamadığını onu aynı zamanda ve belki de daha çok kolektif aksiyon olarak tanımladığını vurgulamak gerekir. Aksi halde asabiyetin devletin kurulumundaki fonksiyonu tam olarak anlaşılamaz.

İbn Haldun, Mukaddime boyunca, birçok kez kolektif aksiyon/ortak eylem (sellik) açıklaması ve tarifi geliştirmektedir. Asabiyetin oluşumunun, düşmanların

[79] Demircioğlu, A. "İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi Ve Medeniyet Algısı" Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013 s.152

saldırısından korunarak saldıranları kovmak (ve servet kazanmak) ve birlikte harekete geçmek ve diğer toplumsal faaliyetlerle gerçekleştiğini vurgulamaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi, asabiyet, esas olarak, bir hareket tarzını yani aksiyonu ifade etmektedir. Asabiyetin varlığını oluşturan temel olgu kendisini, "korunmak", "kovmak", "kazanmak", harekete geçmek", "faaliyette bulunmak" gibi eylemleriyle göstermektedir. [80]

Bu yönüyle asabiyet aynı soydan gelen toplumların özelliklerinden biri olan birlik duygusunu barındırmakla birlikte yalnızca bir duyguyu ya da duygu zemininde kalan bir anlamı ifade etmez. Bu duygu hareketle bütünleşmiş bir haldedir ve hareketle yaşar, beslenir ve varlığını sürdürür. İbn-i Haldun burada asabiyetin bir davranış biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Ancak bu davranışın kolektif olduğunu da ısrarla belirtmektedir.

Ortaklaşa yaşama ve bunun daha da ileri safhası örgütlenme cemiyeti oluşturan insanlarda ortak bir düşüncenin de ortaya çıkmasına sebep olmakta ve bu düşünce de kendine kaynaklık eden ortak yaşam ve örgütlenmeyi pekiştirmektedir.

Asabiyetin kolektif bir aksiyon olması, İbn-i Haldun'un en önemli eseri olan "Mukaddime" nin genelinde açıkça izlenebilir. Hatta İbn Haldun'un kendi getirdiği kanıtların açıklamasını ve özetini gene kendisinin yapmış olması konuyu iyice açıklığa kavuşturmaktadır. İbn-i Haldun asabiyet kavramının genel konumunu geliştirirken, topluluğun bir araya toplanarak, hayat tarzının gerekliliklerini devam ettirmenin yanında kendisini koruması ve düşmana karşı koyması, memleketler fethedip zafer kazanmayı istemesi, düşmanı kuvvet ve şiddetle yenmesini vurgular. "*Mücadele ve karşı koyma sadece asabiyetle mümkün olur. Zira imdada koşmak ve cengâverlik bu sayede mümkün olmakta, asabiyet içerisinde yer alan herkesin birbiri yerine gönüllü olarak feda etmesi*

[80] Hassan, Ü., "İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi", Doğu Batı Yayınları, 4.Bası, 2010, Ankara, s.194-195

de bu suretle meydana gelmektedir." Burada, asabiyetin kolektif aksiyon oluşu bir kez daha ifade edilmektedir. Ayrıca, İbn Haldun bu açıklamasıyla asabiyetin mahiyetini belirleme yolunda önemli bir adım daha atmaktadır. Asabiyet yoluyla ülkeler fethedilmekte ve zafer kazanılmaktadır. Zafer ve fetih sadece birer askeri olay olmakla kalmayacak, bu aksiyonlar yoluyla, devletler kurulabilecektir. [81]

Asabiyetin "kolektif aksiyon" olarak neyi ifade ettiğini açıkladıktan sonra asabiyetin devletin kuruluşunda nasıl bir rol oynadığı konusuna gelecek olursak öncelikle şunu söylemek gerekir ki asabiyet sayesinde cemiyetler devlet haline gelir. İbn-i Haldun tarafından toplumların uygarlığa doğru ilerlemesinde temel güdüleyici toplumsal bağ olarak değerlendirilen asabiye olmadan cemiyetlerin devlet kurması düşünülemez. Hatta devlet kurmak bir yana bu cemiyetler varlıklarını dahi sürdüremezler. Çünkü asabiye bağını kuramamış cemiyetlerin en ufak bir zorluk karşısında dahi birlik olup bu zorluğa karşı koyma iradesi sergilemesi neredeyse imkânsızdır ve bu nedenledir ki ufak sebepler bile böylesine bir cemiyeti kolaylıkla dağıtabilir. Bu dağılma da asabiyeti kuvvetli başka bir cemiyetin boyunduruğuna girmekle neticelenir. Böylece asabiyesi kuvvetli olmayan toplumlar hakir ve zelil durumuna düşerler. Cemiyet böyle bir sonuçla karşılaşmamak için asabiyetini oluşturmalı ve asabiyet bağı ile birliğini kuvvetlendirmelidir. Bu yolla asabiyeti kuvvetli cemiyetlerin saldırısından kendisini koruyabileceği gibi onların istilası söz konusu olursa onları topraklarından çıkarabilmesi de mümkün olur. Bu yolla kendi yaşam hakkını diğer cemiyetlere kabul ettirebilir. [82]

Cemiyet sahibi olduğu bu asabiyeyi daha da kuvvetlendirirse yalnızca kendini diğer cemiyetlerin saldırısından korumakla kalmaz diğer cemiyetler üzerinde söz sahibi

---

[81] Hassan, a.g.e. s.195

[82] Yumuk,R. "İbn Haldun'da Devlet Görüşü" dergipark.gov.tr/download/article-file/29775 Erişim Tarihi:13.12.2017

de olur. Sahip olduğu güç onu diğer cemiyetler arasında üstün kılar ve bu durum o asabiyenin diğer asabiyelere hükmederek devleti kurması ile neticelenir.

Bu nedenledir ki asabiyet bağı kuvvetli bir cemiyetin varlığı devletin ortaya çıkması için bir zorunluluktur. Ancak asabiyet bağı devlet kurulduktan sonra önemini yitirmez. Her ne kadar devletin kurulup içinde birçok asabiye barındırmasıyla bu toplumu ayakta tutacak başka unsurlara ihtiyaç duyulsa da devletin sürekliliği asabiye ile mümkündür. İbn-i Haldun asabiyenin devletin kuruluşundaki önemini şu sözleriyle açıklar: "*Devlet ancak asabiyetin kuvvet ve kudretiyle kurulabilir."* [83] "*Devlet kurmak için gereken kuvvet ve üstünlük ancak asabiyet ile mümkündür."* [84]

İbn-i Haldun'a göre devletin kurulması için maddi ve manevi bir güce ihtiyaç vardır ve bu güç asabiyedir ve bu olmadan hiçbir devlet kurulamaz.

2.3.1.2. Zorlamak ve İkna Etme

Bir toplumun devlet kurmasında ki önemli bir diğer manevi unsur ise o toplumun zorlanması ya da ikna edilmesidir. Asabiye gücüyle devleti kuran ve iktidarı eline alan hükümdar devleti yönetir. Ancak şu kadarı vardır ki böylesine bir gücü elinde tutmak kolay bir iş değildir. Diğerlerine galip gelenler devletin sahibi yani maliki olmuşlardır.

Melik (hükümdar) ise sahip olduğu şeyler üzerinde dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. Toplumun tamamını aynı konu üzerinde ikna etmek zor olduğundan bu tasarrufunu da genelde zorlama ve baskı ile gerçekleştirir. Bu nedenle devlet ve

[83] İbn Haldun Mukaddime. C, II. s. 97

[84] İbn Haldun Mukaddime. C. ı, s. 436

hükümdar topluma zorla hükmeder. Devlet yönetiminde rızaya yer yoktur. [85] Zaten herkesin kendi istediğini yapması mümkün olmadığı gibi her dileyenin istediği gerçekleşmiş olsaydı bir düzenden de söz etmek mümkün olmazdı. Düzenin ya da otoritenin olmadığı yerde de devletten söz edilemez.

Devlet tarzındaki siyasi idare biçiminde bütün halk hükümdarın mülküdür. Malikin gözünde halk bir nevi sürüdür ve onlara istediğini emreder, istediğini de men eder. Hükümdarın sözüne hiç kimsenin itiraz hakkı yoktur. Hükümdarın sorumlu olduğu bir makam olmadığı için dilediği gibi hüküm verebilmektedir. Dolayısıyla hakim olan kişinin davranışları keyfiyete ve zulme açıktır. Dilediğini gerekirse zorlama ve baskı ile yaptırır. [86]

Devletin varlığının devamı tıpkı kurulmasında olduğu gibi baskı ve zorlamaya bağlıdır. Çünkü bu güç ortadan kalkarsa bu durum devletin zayıflaması ve sonrasında ise yıkılması ile neticelenir. Otoritesini kabul ettiremeyen ve tasarrufunu dilediği gibi kullanamayan bir devlet yönetilemez hale gelmiştir. İbn-i Haldun'a göre devlet cemiyetin rızası sonucu değil onun zorlanmasıyla kurulmuş sosyal bir yapı olduğu için gerektiğinde hürriyetleri sınırlar ve hatta tamamen kaldırabilir. [87]

Zorlamak devletin kullandığı temel argüman olmakla birlikte sürekli baskı altındaki bir toplumda zamanla yönetilemez bir hale gelir. Öyleyse ekseriyetle zorlama yöntemi kullanılmakla birlikte zaman zaman da toplumu ikna etmek gerekir. Cemiyet içindeki iyilik ve kötülüklerin bir şekilde onların yönetim tarzıyla alakası vardır. Örneğin iyi bir hükümdar halkına yumuşak davranarak ve zulmetmeyerek halkta iyi vasıfların görülmesinin önünü açarken baskıcı ve zalim bir yönetim de vasıfları kötü

---

[85] Ekinci, A. "İbn Haldun'da Adalet Anlayışı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008 s.42-43

[86] Ekinci, A. a.g.e. s.43

[87] Ekinci, A. a.g.e. s.43

olan bir halkın ortaya çıkmasına sebep olur. [88] Bu nedenledir ki halkı ikna yoluyla yapılanlar hem halkın vasıflarını iyileştirirken hem de daha olumlu sonuçlar alınmasına vesile olur.

İbn-i Haldun'a göre halkın ihtiyacı olan ne varsa devlet onu vererek halkını ikna eder. Bunu çoğu zaman halka para vererek ya da onların en temel ihtiyaçlarından yoksun olduklarını karşılayarak yapar. [89] Mesela devlet kimi zaman fakirlere yiyecek ve giyecek vererek kimi zamanda tüm halka sağlık ve altyapı (su hattı, yol) gibi hizmetleri sunarak onları ikna eder.

2.3.2 Maddi Unsurlar

2.3.2.1. Toplanma

Bir devletin vücuda gelebilmesi için, her şeyden önce bir insan topluluğunun mevcudiyetinin gerekli olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Yani devletin kurulması için önemli bir unsurda belli bir halk kitlesinin o devleti kurmak üzere toplanmasıdır.

Bu toplanmada iki nokta ön plana çıkar. Bunlardan birincisi toplanan halkın belli bir sayısal büyüklüğe ulaşmasıdır. Aslında, bir devleti meydana getirmek için gerekli ve asgari insan sayısının bilinmesi, kesinlikle çözümü mümkün olmayan bir problemdir. Bu konuda getirilecek çözümler, tarihsel çağa, evrime, ilkellik ya da gelişim durumuna, her siyasal topluluğun kendi içyapısına özgü koşullara ve nihayet bütün bunlara bağlı olarak ileri sürülebilecek daha pek çok faktöre göre değişiklik gösterir. [90] Bu sebeple

---

[88] Ekinci, A. a.g.e. s.43

[89] Dr. Ali S. "İbni Haldun Düşüncesinde Devletin Teorisi" Umman Almacudlawi,2003, s.91

[90] Zabunoğlu, YK "Kamu Hukukuna Giriş", Sevinç Matbaası, 1973, Ankara s. 79

devlet kurmak için gereken nüfus sayısına ait bir rakam vermek doğru olmamakla birlikte asgari bir nüfusun bulunmasının şart olduğunu söylemek mümkündür. [91]

Bu bağlamda şunu eklemek gerekir ki az ya da çok nüfusla devlet kurulabilir ancak nüfus ne kadar çok olursa devlet o kadar güçlü olur. İbn-i Haldun bunu "*Bu sebeple, sayıları bir kat daha artmış, kuvvetlerine de kuvvet katmış olurlar. Zira bu takdirde asabelerin çok oluşunun sebebi adedin fazla olmasıdır"* [92] sözleriyle ifade etmiştir.

İkinci nokta ise toplanan bu halkın bazı ortak değerler etrafında bir araya gelmiş olmasıdır. Gelişigüzel bir şekilde toplanan bir kalabalık devletin insan unsurunu teşkil edemez. Bu insanların büyük bir bölümü aynı değerleri paylaşabiliyorsa ancak o zaman bu topluluk bir devleti kurabilir ve onu yaşatabilir. Asabiyet bağı ve din bu değerlerin başında gelir.

Gerçekten, gelişi güzel bir araya gelmiş kimselerden oluşmuş bir topluluğun devletin insan unsurunu meydana getirebilmesi pek mümkün değildir. Çünkü, devletin insan unsurundan asıl anlaşılması gereken çeşitli faktör ve sebeplerin etkisiyle bir araya gelmiş, birbirlerine bağlı ve aynı zamanda bir devleti teşkil edebilecek erginliğe erişmiş bir insan topluluğudur. [93]

Toplanan bu halk zaman içerisinde devletin durumuna göre artar ya da azalır. İbn-i Haldun bir devletin refah seviyesinin arttıkça nüfusunun arttığını yokluk ve kıtlık durumunda ise nüfusunun azaldığını söyler. Özellikle yaşadığı çağın koşulları dikkate alındığında oldukça doğru bir yaklaşımdır. [94] Bununla birlikte İbn-i Haldun bir ülkenin

---

[91] Niyazi, M. "İslam Devlet Felsefesi" 10. Basım, İstanbul, Aralık 2015.s.35

[92] Mukaddime (S.U.) I, s.398

[93] Zabunoğlu, YK "Kamu Hukukuna Giriş", Sevinç Matbaası, 1973, Ankara s. 81

[94] Mukaddime (S.U.) I, s.399

hükümdarının ve onun tavırlarının da bu toplanmada etkili olduğunu iyi bir hükümdar ve adil bir yönetimin olmadığı, zulmün çoğaldığı yerlerde oraların ıssızlaşacağını belirtir: *"Bu yüzden o bölgede ikamet edenler seyrekleşir, nüfus azalır o diyar ıssız hale gelir, şehirleri harap olur, sultanın ve devletin halininbozulması ile yerleşme merkezleri bozulur. Çünkü sultanın ve devletin hali, uınranın bir suretidir*"[95] *"İktidar, yumuşak ve iyi olursa, tebaanın emel ve arzuları açılır, umran ve onun vasıtaları için neşe içinde çalışırlar. Bu suretle umran daha da bollaşmış ve nüfus çoğalmış olur."* [96]

İbn-i Haldun'un bu görüşlerini devletin kuruluş aşamasına taşıyacak olursak, güç ve refah vadeden ve ülkede adil bir yönetimin olacağı sinyalini veren kabileler bu özelliklerinin diğer toplumları da onların etrafında toplanmaya iteceğinden zamanla belli bir büyüklüğe ulaşarak devlet kuracak noktaya ulaşırlar.

Ancak burada şu hususu da özellikle vurgulamak gerekir ki İbn-i Haldun devleti oluşturan unsurlardan biri olan toplanma hususundaki düşüncelerinde yalnız değildir ve birçok düşünür de onun düşüncelerine paralel bir şekilde bu unsuru devletin varlığı için elzem görür. Örneğin Alman Seydel bu konuyu şu şekilde izah eder: *"Devlet belli bir sayıda ki insanın bir toprak parçasına sahip olup onun üzerinde üstün bir iradeye tâbi olarak yaşama isteklerini açıklamaları suretiyle birleşmeleri sonucunda meydana gelmektedir."* [97]

2.3.2.2. Hükümdar

Bir devletin kurulabilmesi ve ilerleyen zamanlarda varlığını devam ettirebilmesi açısından hükümdara ihtiyacı vardır. Eğer bir cemiyette hükümdar olmaz ise onları

---

[95] Mukaddime (S.U.) I, s.549

[96] Mukaddime (S.U.) I, s.569

[97] Zabunoğlu, YK "Kamu Hukukuna Giriş", Sevinç Matbaası, 1973, Ankara s. 96

devlet kurmak üzere bir araya getirecek bir otorite olamayacağı gibi o cemiyetin mahvolmasıyla son bulacak karışıklıklar ortaya çıkar. Bu durumu İbn-i Haldun şöyle izah eder: "*Çünkü beşer cinsinin cemiyetler halinde bir arada toplanarak yaşamaları için başlarında bir başkanın bulunması ve bu cemiyetleri kendi maslahat ve menfaatlerine göre idare edecek, kuvvet ve kahr ile onları bozuk ve kötü işlerden alıkoyacak bir başkanın bulunması siyasi ve hayati bir zarurettir.*" [98]

Bu sebepledir ki ufak bir kabile bile başkansız/hükümdarsız olmaz. O zaman bir devleti kuracak topluluğun da bir hükümdarının olması bir mecburiyettir. Hükümdarın varlığı kadar devletin tek bir hükümdarının olması da bir zorunluluktur. Tarih boyunca ne hükümdarsız devlet ne de birden çok hükümdarı olan devlet görmek mümkün değildir. [99]

2.3.2.3. Bölge

Bir devletin varlığından söz edebilmek için onun üstün kudretinin geçerli sayılacağı bir kara parçasının mevcudiyeti gereklidir. Bir bölge mevcut olmadan ve bu bölgenin sınırları kesin bir şekilde belirlenmeden o devlet otoritesinin nerede geçerli olduğu saptanamaz. Devlet otoritesinin geçerlik alanının saptanması ise, son derece önemli bir konudur. Çünkü devletin iktidarı, ülkesi üzerinde bulunan herkese, her kuruma ve her örgüte, yasalar yolu ile uygulanacağından bölgesi belli olmaksızın böyle bir uygulama hayata geçirilemez. [100]

Bu sebeple bir devleti kurmak için gerekli en önemli unsurlardan başında bölge unsuru gelir. Bir cemiyet ne kadar nüfus büyüklüğüne sahip olursa olsun onların bir

---

[98] Mukaddime (S.U.) I, s.483

[99] Yumuk,R. a.g.m. s.263

[100] Zabunoğlu, YK "Kamu Hukukuna Giriş", Sevinç Matbaası, 1973, Ankara s. 96

devlet kuracakları kendilerine ait özel ve sınırları belli bir bölgeleri yoksa o cemiyetin devlet kurması mümkün değildir. [101] İbn Haldun her göçebe toplumun zamanla gelişme göstererek toprağa yerleşeceğini söylerken [102] aslında gelişimin bir aşaması olan devletleşmenin de toprak/bölge unsuruna bağlı olduğunu ifade etmiştir.

İbn-i Haldun aynı zamanda asabesi çok olan toplumların sahip oldukları bölgeleri genişleteceklerini düşünür. *"Şayet asabe çok olur, bölgelerde ve sınır boylanndaki hisselere tevzi edilmekle sayıları bitmezse, devlet sınırlarının ötesindeki yerleri zaptetme gücüne sahiptir, demektir. Bu suretle de sahası son haddine kadar genişler."* [103] *"Bir hanedanlığın kabileleri ve asabe sahipleri ne kadar çoksa, o devlet o nisbette kuvvetli, sahip olduğu memleketler ve topraklar o derece fazla olur. Bunun için de daha geniş bir mülkü bulunur."* [104]

Devlet denilen karmaşık sosyal ve siyasal yapının meydana çıkması için zorunlu bir unsur niteliği taşıyan ülkenin bu yapı üzerinde önemli etkileri olduğu da bir gerçektir. İbn-i Haldun bu konuda, iklimin dolayısı ile bölgenin insan tabiatını da etkilediği ve aynı etki ve belirtilerin, insanların yarattığı her sosyal yapıda ve bu arada devlet olgusunda da mevcudiyetinin gözlenebileceğini ileri sürülmüştür.

İbn-i Haldun bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: "Bir kere çok soğuk ve fazla sıcak iklimlerde[105] kuvvetli asabiyetler vücuda gelmez, bu iklimlerdeki asabiyetler,

---

[101] Alkhamdi, S. www.hekmah.org.com 4 Nisan 2014 Erişim Tarihi:15.12.2017

[102] Azarkan, E. "İbn Haldun'un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)", http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067895 Erişim Tarihi:02.01.2018

[103] Mukaddime (S.U.) I, s.383

[104] Mukaddime (S.U.) I, s.385

[105] İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde sıkça geçen "iklim" kelimesini coğrafi bölgeyi ifade etmek için kullanmıştır. İklimi, iklim unsurlarını ve atmosfer şartlarını

mutedil iklimlerdeki asabiyetlere galip, hakim ve üstün olamazlar. Onun için mülk sahibi olan ve umran tesis eden asabiyetler, müsait bir coğrafyanın ve mutedil bir iklimin mahsulüdür." [106]

2.3.3. Ortak Unsurlar

2.3.3.1. Askerler

Bir asabiyenin diğerlerine galip gelerek devleti kurduğunu ve diğerlerine egemen olduğunu söyleyen İbn-i Haldun devletin kuruluşu için asabiye ile birlikte hep cengaverlikten ve savaşçılıktan bahseder. Yani bu ideali gerçekleştirmek için o uğurda savaşacak, diğer kabilelere gerekirse zor ile hükmetmeye olanak sağlayacak askerlere ihtiyaç vardır. Bunu "*Bil ki devlet iki temel üzerine kurulur. Bu temellerden biri şevket ve asabiyyet olup, kuvveti ordudanibarettir."*[107] sözleriyle ifade eden İbn-i Haldun askeri devletin kuruluşundaki iki temel unsurdan biri olan şevket ve asabiyeti destekleyen kuvvet olarak tarif eder.

İbn-i Haldun'a göre devlet, toplumu içerden ve dışardan gelecek tehlikelere karşı korur ve otoritesini güçlü bir askeri örgütlenmeden alır. [108] Bu nedenle asker olmadan otorite, otorite olmadan da devlet olamaz.

---

ifade etmek için de genelde "hava" tabirini kullanmıştır. Bkn:Uludağ, S. (2013), "Mukaddime:İbn Haldun", Dergah Yayınları, 2007, Ankara s.258

[106] Mukaddime (S.U.) I, s.118

[107] "İbni Haldun'da Devlet ve Asabiyyet", http://www.serenti.org/ibni-haldunda-devlet-ve-asabiyyet/ Erişim Tarihi: 02.01.2018

[108] Yılmaz Genç, S. "İbni Haldun'un Devlet Anlayışı Çerçevesinde "Refah Devleti" Ve "İktisadi Kalkınma" Düşüncesi", Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3 Sayı:1 Haziran: 2015 s.141

2.3.3.2. Para

İbn-i Haldun devletin ve hükümdarın mala ve paraya muhtaç olduğunu düşünür. [109] Para olmadan devletin mümkün olmayacağını düşünen İbn-i Haldun bunu şu şekilde ifade eder: "*Bir mülkte bu iki esasın mevcudiyeti zaruridir: Birincisi asker ve ordu tabir edilen şevket ve asabiyettir. İkincisi, bu ordunun ayakta durabilmesi ve mülkün ihtiyaç duyduğu ahvalin (ve devletin temel masraflarının) görülebilmesi için lüzumlu olan mal ve paradır.*" [110]

Devletin kurulması için askeri gücün yanında mali bir güce de ihtiyaç vardır ki o güç paradır. Para devletin kuruluşunda çalışanlara, savaşanlara dağıtılır ve böylece onların motivasyonu arttırılır ve yaptıkları ödüllendirilir. Ancak sadece asker için değil devlette görev alacak tüm kamu görevlileri için bu paraya ihtiyaç duyulur. Bu parada devletin kuruluşu esnasında elde ettiği ganimet ile haraç ve cizye gibi vergiler yoluyla elde edilir. [111]

2.3.3.3. Adaleti Sağlamak

Devletin ortaya çıkışında ki unsurlardan biri olan adalet İbn-i Haldun için oldukça önemli bir mevzudur. Çünkü kendisi de bir kadı olarak görev almış olan İbni Haldun adaletin toplum üzerindeki etkisini bizzat yaşayarak tecrübe etmiş buda onun düşünce dünyasında adalet kavramının önemini daha da arttırmıştır.

İbn-i Haldun'un adalet kavramından bu kadar etkilenmesinin önemli bir nedeni de onun kadılık yaptığı dönemdeki devletin bozulmuş olan adalet anlayışı ve yargı

[109] Mukaddime (S.U.) I, s.118

[110] Mukaddime (S.U.) I, s.118

[111] Yılmaz Genç, a.g.m. s.148

düzenidir. Yaşadığı birçok olayda pek çok toplumsal problemin adaletin tam olarak tesis edilemeyişinden kaynaklandığını gören İbn-i Haldun bu nedenle bu görevi boyunca adaletsizlikle çetin bir mücadele vermiştir. Bu nedenle adalet kavramı onda sadece düşünce ve fikir bazında kalmamış aynı zamanda bu kavramın uygulanması ile ilgili pek çok bilginin de sahibi olmuştur. Bu durumda onun sosyal hayat, yönetim, devlet, ekonomi gibi pek çok konudaki düşüncelerinde kendisini göstermiş ve bu konularla ilgili düşüncelerinde muhakkak adalet konusunu da tartışmıştır. [112]

Devletin kuruluş amaçlarından biri de insanlar arasında düzen sağlayacak bir otoritenin kurulması gerekliliğidir. Asabiyetin bir araya getirdiği insanlar toplum oluşturunca, onları koruyacak ve kötülüklerden men edecek bir caydırıcı güce, bir otoriteye ihtiyacın ortaya çıkması tabiidir.

Devlet bu otoriteyi koyduğu kurallar ile uygular ve toplum içindeki anlaşmazlıkları bu kurallar çerçevesinde çözer. Yani en başından devletin ortaya çıkmasında adalet arayışının önemli bir payı vardır. Bireyler aralarındaki sorunları çözerken çözüm yolunun hakkaniyetli olmasını ve çözümde esas alınan düşüncenin tüm benzer olaylar için aynı şekilde kullanıldığını bilmek isterler. Bu da toplumun adalet arayışının temelini oluşturur. Bu adalet arayışı adaleti sağlayacak otoritenin tesis edilmesi gerekliliğini doğurduğundan devlete bu noktada ihtiyaç duyulur ve devletin ortaya çıkış unsurlarından biri gerçekleşmiş olur. Bu nedenle adalet devletin kuruluşunda önemli bir rol oynar ama işlevi bununla sınırlı kalmaz. Daha sonraki süreçte cemiyetin devletin varlığını devam ettirmesine rıza göstermesi ve destek olması devletin adalet anlayışının doğruluğu ile çok yakından bağlantılıdır. Adil bir devlet kendisini oluşturan bireylerce desteklenirken adaleti sağlayamayan devlet ise kendi halkını karşına alır ve uzun süre varlığını devam ettiremez.

[112] Ekinci, A. a.g.e. s.18-19

İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde "*Devlet ancak, devleti idare edecek insanlar sayesinde şevketli ve kudretli olur. Devleti idare edecek ve koruyacak olan memur ve askerler ancak, mal ve para sayesinde yaşıyıbilirler. Para ve mal ancak yurdun bayındırlığı sayesinde elde edilir. Yurt ancak adaleti hâkim kılmakla bayındır olur.*" [113] diyerek devlete ait bütün işleyişi nihayetinde adalete bağlamaktadır. Bu da biraz önce izah etmeye çalıştığımız İbn-i Haldun'a göre adaletin devletin varlığı ve devamı açısından önemini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

2.4. Devletin Amacı

Devletin kuruluşuna kaynaklık eden faktörlerden biride toplum yaşamını düzene oturtacak ve bireyleri diğer bireylerin zulmünden ve baskısından koruyacak olan otoritenin tesis edilmesidir. Çünkü böyle bir otorite olmaksızın cemiyetlerde yaşam güçlünün haklı olduğu ve dilediğini yaptığı bir hale dönüşür. Öyleyse en başta devletin amacı insanları her türlü saldırıdan korumak ve onların barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlanmaktır. Burada insanlara karşı yapılacak saldırılar toplumun içinden gelebileceği gibi başka devletlerden de gelebilir. Devlet her halükarda bireyi korumakla vazifelidir.

Devlet toplum içindeki bireyleri koruyup kollarken kimseye bir ayrım yapmaz. Her sınıftan insana eşit muamele eder ve herkesi şefkatle kucaklar. Bunu yapmayan devlet amacını yerine getirmiyor demektir. Hem yalnızca devlet de halkın yararı için var değildir aynı zamanda hükümdarın da varlık sebebi halkın yararıdır. Devlet ve hükümdar cemiyeti korumak, halkın menfaatini gözetmek, onun geçimini sağlayacak

[113] Mukaddime C.II s.78

yollar bulmasına yardım etmek ve tüm bunları yaparken toplumun tamamına iyi muamele etmekle yükümlüdür. [114]

İbn-i Haldun bu nedenle devletin amacının insanı korumak olduğunu söylemekle birlikte bu amacı yerine getiremeyen devletlerin de yaşamlarını devam ettiremeyeceklerini düşünmektedir. Halkına zulmeden, siyasi gücünü kötüye kullanan bir devletin varlığı uzun süre devam edemez.

Bu nedenledir ki İbn-i Haldun çok zeki ve parlak bir akla sahip hükümetlerin çok da aranır bir şey olmadığını, çünkü böyle hükümetlerin bu yüksek yeteneklerini toplumun faydasına değil daha çok onları istismar etmek için kullanacaklarını, halkı katlanması zor yükler altında bırakacaklarını savunur. [115]

İbn-i Haldun devletin öncelikli amacını bahsettiğimiz gibi halkını koruyup kollamak ve onu tüm saldırılardan korumak olarak ifade eder ancak islam hukukundaki yaklaşıma paralel olarak, devletin amacını sadece bu husus ile sınırlandırmaz ve son derece geniş tutar. Sosyal devlet anlayışına paralel olarak devlet tüm korunmaya muhtaç kesimleri korumak ve tüm halkın refah ve mutluluğunu sağlamakla yükümlüdür. Devletin diğer amaçlarının fakirlerin ekonomik durumlarını düzeltmek, ülkeyi imar etmek, halkın sağlık ihtiyaçlarını karşılamak, din işlerini düzenlemek, halkına eğitim hizmetleri sunmak, yiyecek ve içeceklerin temizliğini ve sağlığa uygunluğunu denetlemek, ticari faaliyetleri kontrol etmek ve buna benzer görevleri yerine getirmek olduğunu belirten İbn-i Haldun devletin amaçlarını halkına hizmet ekseninde ifade etmiştir. [116]

---

[114] Şener, C. 2002, "İbn Haldun'un Devlet Anlayışı" , Aydüşü Yayınları, http://www.mepanews.com/sosyoloji/72-ibn-haldun-un-devlet-anlayisi.html

[115] Şener, C. 2002, a.g.e.

[116] Erdem F.H., 1993, "İbn-i Haldun'un Devlet Görüşü", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:6/1993 s.167

2.5. Mülk ve Devlet

Sözlükte "Güç yetirmek, hâkimiyet kurmak, sahip olmak ve tasarrufta bulunmak" gibi anlamlara gelen mülk kelimesi (bu kelime melk ve milk kökünden gelen bir mastardır.) Kur'an-ı Kerim'de (isim olarak) duyular âlemindeki bütün cisimleri kuşatan varlık alanı ve bunların üzerindeki hükümranlık" anlamında kullanılır. Yine melk ve milk kökünden isim olan mülk kelimesi "kişinin sahip olduğu, kendi başına tasarrufta bulunduğu mal "demektir. Bu kelime Allah'a nispetle "bütün maddi varlık alanı ve bunun üzerindeki hükümranlık", insanlara nispetle de "siyasî hâkimiyet ve iktidar" manası taşır. Ayrıca "mülk" kelimesi, hükümdarlık, hükümdarlık onuru, hükümet etme, yönetme, yürütme, dünyevî otorite ve devlet anlamalarını da taşımaktadır. [117]

İbn-i Haldun ise mülkü şu şekilde açıklar: **"**Hadari toplulukların idaresine mülk (hükümdarlık, hanedanlık), başında bulunana ise melik (hükümdar) denir. Mülkten maksat devlettir. Mülk sahip olmak demektir ve melik, mülke sahip olan, hükmedendir." [118] "Mülk asabiyetin gayesidir. Asabiyette yegâne amaç iktidar olmak ve devlet kurmaktır." [119]

İbn-i Haldun ifade ettiğimiz gibi Mukaddime adlı eserinde "mülkten maksat devlettir" diyerek mülk ile neyi kastettiğini açıkça ortaya koymasına rağmen hem mukaddimesinde hem de diğer eserlerinde mülk ve devlet sözcüklerini kullanması zaman zaman yanlış anlaşılmalara yol açmıştır. Bu nedenle bazı düşünürler mülk ile

---

[117] Atalay, A. " Siyasî ve İtikâdî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet ve İmamet Meselesi", Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016 s.118-119

[118] Mukaddime (S.U.) I, s.106.

[119] Mukaddime II, s.500.

devletin farklı olduğunu iddia etmişlerse de İbn-i Haldun bunları aynı manada kullanmış ancak mülk kelimesinin ihtiva ettiği anlama bazı hususlar ilave etmiştir. [120]

Onun siyaset teorisinin temelini oluşturan mülk kavramı eserlerinde genel olarak bir temel örgütü veya temel kurumu ifade etmektedir. İbn-i Haldun temel olarak mülk kavramını egemenliğe sahip örgütlenme olarak ifade eder. [121]

"İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi" adlı kitabında İbn-i Haldun'u derinlemesine bir analize tabi tutan Hassan mülk kelimesinin Mukaddime'de hükümdarlık olarak kullanıldığını belirtir ve mülk ve devlet ilişkisini şu şekilde açıklar:

Sosyal hayatın teşekkül edilmesiyle dünya imar edilmeye başlanır ve bu yaşam tarzında ise insanların kendisilerini saldırılardan korumaları için bir yasakçıya yani reise ve sonrasında hâkime (vazi) ihtiyaç duyarlar. Hükümdarlık aşamasında hükmedenler iktidarı kontrollerine almış ve halkı kendilerine itaate mecbur etmişlerdir. Devlet ile hükümetin manası bu itaat ettirme açısından farklıdır. Hükmetme ilişkisi insanlar açısından doğal bir örgütlenme biçimini meydana getirir. Bu örgütlenmenin amacı düşmanlık ve zulmü engellemektir. Hükmetmek yalnızca kuvvet sahibi olmak demek değildir aynı zamanda zorla da olsa hükmünü icra etmektir. Her asabiye devleti kurmayı ve hükümdar olmayı başaramaz ancak toplumu kendisine boyun eğdiren, sınırları koruyan, vergileri toplayan ve temsilci heyetler gönderenler hükümdar olabilir. [122] "*Asabiyetler yekdiğerinden farklıdır. Her asabiyetin, civarındaki kavmi ve aşireti üzerinde bir tahakkümü ve tagallübü vardır. Her asabiyetin mülkü yoktur. Hakiki mânada mülk, (mülk-i tâm, mülk-i hakikî) sadece raiyyeyi istibdadı altına alan, mal ve*

[120] Demircioğlu, A. "İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi Ve Medeniyet Algısı" Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013 s.84

[121] Hassan, Ü., "İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi", Doğu Batı Yayınları, 4.Bası, 2010, Ankara, s.246-247

[122] Hassan, a.g.e. s.248

vergi toplayan, elçiler gönderen, hudutları koruyan ve gücünün üstünde kahir bir güç bulunmayan asabiyete mahsustur. Mülkün meşhur mânası, hakikati ve mahiyeti budur. İmdi hudutları koruma veya vergi toplama veya elçiler gönderme gibi hususlardan bir kısmını yapma gücüne sahip olamayanın hükümranlığı eksiktir.(mülk-i nâkıs, yarı müstakil, muhtar. Zira mülklerinin mahiyet ve hakikati tam olarak gerçekleşmemiştir.)" [123] İşte devletle mülkün farkı budur.

Hükmetme eylemi ancak egemen olmakla gerçekleşir. Egemen olan siyasal bir örgütlenmenin yani mülkün gerçekleşmesi ise ancak kuvvet ve kudret sahibi bir cemiyetin birlikte hareket etmesiyle mümkündür. Egemenliğin devam etmesi ve hükmetmenin şartlarının yerine getirilmesi amacıyla kurulan siyasal örgüt asabiyenin sonucu olsa da her asabiye bir devlet kurarak hükümdar olamaz. Boyun eğdirme, sınırları koruma, vergi toplama ve temsil yeterliliğine sahip olma olan hükümdarlık ancak bu koşullar yerine getirildiğinde gerçekleşir. İbn-i Haldun egemen olanın siyasal iktidara da sahip olduğunu düşünür. Bununla birlikte bir siyasal iktidarı elinde tutmak egemenliğin tesis edilmesine ve hükümdarlık etmeye tek başına yeterli değildir. Günümüzün ifadesiyle iktidar egemenlik için zorunlu bir koşul olsa da yeterli bir koşul değildir. Çünkü tarih boyunca iktidar sahibi olduğu halde hükümdarlık yani mülk seviyesine çıkamamış sayılamayacak kadar çok örgütlenme mevcuttur.

Bir mülkün varlığı genel manada siyasal örgütlenmedeki iktidarın yönetimi "hukm" vasıtasıyla devam ettirmesine bağlıdır ve gerçek bir hükümdarlık daha öce de belirttiğimiz gibi boyun eğdirme, sınırları koruma, vergi toplama ve temsil yeterliliğine sahip olma yeterliliklerinin yanı sıra siyasal örgütlenmenin kendisi ile siyasi ve coğrafi yönden bağlantılı çevredeki tüm emirliklere, beyliklere egemen olmasına bağımlıdır. [124]

[123] Mukaddime, s.417

[124] Hassan, a.g.e. s.250

İbn-i Haldun mülkü medeniyetin evrensel bazda siyasi örgütü olarak değerlendirir. Bedeviliğin diğer adıyla kandaşlığın yönetim biçimi başkanlıktır uygarlıkta ise yönetim zora, şiddete, cebire yani tagallube dayanır. Bu nedenle de mülk bu tür bir yönetim için şarttır.

İbn-i Haldun mülk ile ilgili görüşlerinde önemli bir başka noktaya da değinir. O da mülkün en başta iyi amaçlarla kurulmasına rağmen zamanla toplumda sorunların çıkmasına neden olduğudur. Bu sorunlar toplumu bozduğu gibi ilerleyen aşamalarda mülkün yıkılması ile de son bulur. Bu süreç şöyle gelişir: Mülk dünyevi menfaatlerin ve hazların tamamını barındıran şerefli ve aynı zamanda zevkli bir mevkidir. Bunun neticesinde de herkes tarafından arzulanan, elde edilmeye çalışılan tüm menfaatlerde olduğu gibi insanlar arasında mülkü elde etmek için rekabet ortaya çıkmakta, bu da devlette ihtilaf ve çekişmelere yol açmaktadır. Ancak arzuların varmaya çabaladığı en son nokta mülktür ve ona ulaşılınca bu uğurda harcanan tüm çabalar ve zahmetler unutulur. Artık rahat ve huzur zamanıdır. Dünyevi arzuların baskın olmasıyla insanlar refaha yönelirler. Maddi imkânların bolluğuyla birlikte harcamalar daha da artar ve lüks bir yaşam insanları cezp eder. Ancak bütün bu lüks ve refah insan nefsinin ona oynadığı bir oyundur ve insan nefsine bu şekilde boyun eğdiğinde ahlaki bozulmalar yaşanır. Böylelikle asabiyetin insana kazandırdığı iyi vasıflar ve en başta güç mülkte yok olur. Hükümdar halkı için her kararı verdiğinden ve onu korumak dahil tüm görevleri üstlendiğinden mülk zamanla halkı tembelleştirir, cesaretini zayıflatır ve metanetini kırar. Cemiyet işlerini hükümdara bırakır ve ona güvenir. Zaten yapabileceği bir şey de yoktur çünkü mülk zor ve baskıya dayanır. [125]

Bu tembellik ve bezginlik hali mülkün kurulmasıyla azalan asabiyeti zamanla tamamen yok eder. Ancak asabiyetin zayıflaması basit bir mesele değildir ve bu durum

[125] Ekinci, A. "İbn Haldun'da Adalet Anlayışı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008 s.42-46

insanın inançlarını, düşüncelerini ve yaşamını da etkiler. Yani toplum değişmeye başlar ve bu genelde olumlu yönde olmaz. Bu bozulma ve dağılma Asabiyetin zayıflaması ve yok olması mülkünde zamanla yok olması ile neticelenir.[126]

İbn-i Haldun iki çeşit mülkten bahseder. Bunlardan ilki *tabii mülktür.* Tabii mülkte halkın bütünü kötü amaçlar doğrultusunda ve arzulara göre yönetilmektedir. Bunca kötülüğe rağmen halkı yönetebilmek ancak güçle, zorlama ve baskı ile mümkündür. Hükümdar toplumun faydası yerine kişisel arzu ve isteklerini ön plana çıkarır ve tamamen ilkel ve keyfi bir şekilde halkı yönetir. Tabii mülkte insanın yapısındaki eğilim, karakter ve diğer doğal istekler ön plana çıkmakta ve bu nedenle tabii olarak adlandırılmaktadır.

İkincisi ise *siyasi mülktür*. Burada amaç dünyevi ihtiyaçların karşılanması ve insana zarar verebilecek şeylerden kaçınmaktır. Bu amaçla akla dayalı bir düşünce, yol gösterici olarak kabul edilir. İbn-i Haldun'a göre tabii mülkte yaşanan sorunlar ve orda elde edilen tecrübeler vasıtasıyla siyasi mülk düşüncesi ortaya çıkmıştır. Beşeri aklın önderliğinde kurulan bu mülk laik bir yönetim anlayışını vazeder. Her ne kadar laik bir düzen olsa da dine uygun davranışların benimsenmesi durumunda siyasi mülk insanlara daha çok fayda sağlar. [127]

Bazı kaynaklar ise üçüncü tür bir mülkten söz ederler. Bu mülk ise hilafettir. Hilafetin ne olduğunu ve hilafetin neden bazı düşünürlerce mülk olarak kabul edilirken diğerlerince edilmediğini şu şekilde açıklayabiliriz: Hilafet şeklindeki yönetimde insanların, uhrevi gerekler ile bunları gerçekleştirmeye aracılık edecek olan dünyevi gereklerin, dini kurallar doğrultusunda giderilmesi suretiyle yönetilmesi söz konusudur. Hilafette dünyadaki yaşam ve ihtiyaçlar tamamen ahiret düşüncesine göre

[126] Ekinci, a.g.e 2008 s.42-46

[127] Yaşar, A. "İbn Haldun'a Göre Siyasi Otorite ve Liderlik", Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, s.513-527

şekillenmektedir. Yani din insanlardan neyi yapmasını istiyorsa ve hangi kuralları getiriyorsa devlet düzeni de buna uygun şekilde teşekkül ettirilmektedir. [128]

Hilafeti mülkün bir türü olarak görenler, hilafetinde tıpkı tabi mülk ve siyasi mülk gibi bir yönetim tarzını ifade ettiğini ileri sürerler. Hilafetin bir mülk türü olarak kabul edilemeyeceğini düşünenler ise İbn-i Haldun'un hilafet usulü yönetim için mülk tabirini kullanmadığını ve hilafetin diğerlerinden farklı ve özel bir yönetim şekli olduğunu ifade ederler. Bu düşünceye göre hilafeti mülk ya da saltanat gibi kavramlarla ifade etmek mümkün değildir. Çünkü mülk sosyal hayatın bir bakıma zorunlu kıldığı doğal bir kurumdur ve ihtiyaç duyulması nedeniyle kurulan böyle bir kurumun ise dini bir hüviyet taşıması zorunluluğu yoktur. Ancak hilafet tamamen dini hükümlere dayalı bir yönetim olduğundan mülkten farklıdır. [129]

İbn-i Haldun'un düşüncesinde mülk ve devleti açıklarken onun önemle üzerinde durduğu nakıs mülk kavramının da açıklanması konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

2.5.1. Nakıs Mülk

> *"Kendi asabiyeti, diğer tüm asabiyetler üzerinde gâlip ve hâkim olma seviyesinde bulunmayan, diğer kuvvetleri kırma gücüne sahip olmayan ve kendisinin üstünde diğer birinin hükmü (ve yüksek hâkimiyeti) mevcut olan bir şahsın hükümdarlığı nâkıs bir mülktür. Mülk onun için tam olarak gerçekleşmemiştir."* [130]

İbn-i Haldun nakıs mülk ifadesini devletler arası bağımsızlık-bağımlılık ve devlet içi iktidar ilişkisi bağlamında kullanmaktadır. Ona göre devlette iktidarın egemenliğin sahibi olan hükümdardan bir başka unsura geçmiş olması durumunda

[128] Demircioğlu, a.g.e. 2013 s.89-90

[129] Demircioğlu, a.g.e. 2013 s.89-90

[130] Mukaddime, s.418

hükümdarlık noksan kalmış olur. Örneğin ordu komutanının hükümdar yerine iktidarı elinde bulundurması böyle bir durumdur. İktidarı eline geçiren bu kişi hükümdarla aynı asabiyeti paylaşabileceği gibi başka bir asabiyenin üyesi de olabilir. Bu durumda iktidarın bir başka merkeze yada kişiye geçmesi devletin içiyle ilgili bir durumdur. Bu durumda mevcut hükümdarın yönetimden uzaklaştırılması veyahut hükümetin bazı güçlerce denetim ve kontrol altına alınması sonucunda ortaya çıkar.[131]

2.6. Devletin Gelişimi ve Ömrü

İbn-i Haldun'un düşüncesine göre devlet yaşayan bir organizma gibi davranır ve tüm canlılarda olduğu gibi devamlı olarak bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Asabiyet ile devletin ömrü arasında bir bağlantı olduğunu düşünen İbn-i Haldun'a göre devletler tıpkı canlı varlıklar gibi doğup, gelişip ölürler. Yani devletlerde bir gelişme döneminin ardından ölümle yüz yüze gelir ve tüm canlılar gibi yok olma gerçeğiyle karşı karşıya kalır. [132]

Devletlerin ömrünü bir insanın yaşayabileceği en uzun süre olarak düşündüğü 120 yıl ile sınırlandıran İbn-i Haldun bu 120 yıllık süreç içersinde her 40 yılda bir nesil değişikliği yaşandığını dile getirir. Bunu da İsrailoğulları örneği ile açıklar. Allah onların peygamberlerine karşı haddi aşan tavırları ve küfürleri nedeniyle kırk yıl boyunca çölde dolaştırmıştır. Bundaki maksat ise bu 40 yıl içinde o neslin yok olarak onların yerine zilleti görmemiş, tanımamış ve zillete alışmamış başka bir neslin gelecek olmasıdır. Bundan dolayı "*Devletlerin (hanedanlıkların ve sülalelerin) ömürleri de, her ne kadar kıranlara göre değişmekte ise de, ekseriya üç neslin ömrünü aşmaz. Bir nesil,*

[131] Şener, C. 2002, a.g.e. s.4

[132] Mücahid, H.T. "Fârabi'den Abduh'a Siyasî Düşünce", Çvr. Vecdi Akyüz, İz yayıncılık, İstanbul, 2005 s.165

bir şahsın ortalama ömründen ibarettir ve bu da, neşv ü nema, büyüme - gelişme döneminin son haddine ulaşmış olduğu kırk (40) yıldır. "Allah Taala, insan, rüşdüne baliğ olduğu ve kırk yaşına ulaştığı zamana kadar ... " (Ahkaf, 46/ 1 5) buyurmuştur. İşte bunun için bir şahsın ömrü bir neslin ömrüdür, demiş bulunmaktayız." demektedir. [133]

Devlet ile hanedanlığın (sülalenin veya ailenin) ortaya çıkması, büyüyüp gelişmesi ve nihayetinde duraklayıp yıkılması arasında çok büyük benzerlikler olduğunu süren İbn-i Haldun devletin ve devlete hakim olan asabiyenin ömrünü üç nesil ile sınırlandırırken bu üç nesli şu şekilde açıklar:

Birinci nesil bedeviliğin sertliğini, cengâverliğini, vahşi yanını, zorlu yaşam şartlarıyla mücadeleyi ve şan ve şöhret düşkünlüğünü temsil eder. Bu nesli *"Çetin hayat şartlarını göğüsleme, cengaverlik, yırtıcılık, şan ve şöhrette iştirak gibi bedeviliğin karakterini, sertliğini ve vahşiliğini muhafazaya devam eder. Bu sayede asabiyetin müessiriyeti kendilerinde mahfuz kalır. Kılıçları keskin ve çevreleri korkuludur, halk kendilerine mağlup olmuşlardır."* [134] diyerek tarif eden İbn-i Haldun' a göre bu nesilde hala asabiyet bozulmamış ve gücünü muhafaza ediyor olduğundan etki alanı büyüktür ve hanedanlık cemiyetin ona itaat edeceği kadar heybetli ve boyun eğilecek kadar güç sahibidir. Hanedanlık zinde ve savaşmaya amade bir haldedir. Yani bu nesil bedevi bir cemiyetin bütün özelliklerini üzerinde taşır. Bu nesil ailenin şan, şöhret ve şerefini kuran nesildir ve bu yönüyle babayı temsil etmektedir. [135]

Kuruluş dönemini takip eden ikinci nesilde ise ekonomik imkanlar artmış bunun neticesinde servet kazanımı, bolluk ve rahatlık artmış bununla birlikte israfta

[133] Uludağ, S. a.g.e. s.392-393

[134] Uludağ, S. a.g.e. s.393

[135] Arslan A. (2014), **İbn Haldun**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.110

fazlalaşmıştır. Mülk ve refahın arttığı ikinci nesilde bedevilik yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutarken hadarilik ortaya çıkar. Zamanla ise hadarilik yaygınlaşmakla birlikte toplumda baskın hale gelir. Her ne kadar asabiyet artık kaybolmak üzere olsa da asabiyetin sağladığı iyi hasletlerin önemli bir kısmı bu nesilde korunmuştur. Çünkü asabiyetin zayıflığına rağmen ikinci nesildekiler birinci nesli görmüş onların yaşam ve hallerine tanık olmuş, itibar ve izzet kazanmak ve bunları korumak amacıyla sarfettikleri çabayı bizzat yaşayarak görmüşlerdir. Her ne kadar ilk nesile göre birçok özelliklerini muhafaza edememiş olsalar da bu nesilden kendilerine intikal eden tüm özellikleri terk etmeleri mümkün değildir. Hatta ilk nesildeki iyi niteliklere tekrardan sahip olacaklarını ümit ederek bunu başarabileceklerine inanırlar. Herşeye rağmen şan, şöhret ve şerefi devam ettiren bu nesil bir bakıma babanın oğlunu temsil etmektedir. [136]

İkinci nesili ise zevk ve sefaya dalmanın neden olduğu yorulup yıpranma ve ihtiyarlığa ulaşma dönemi olan üçüncü devir başlar. Bu nesilde asabiyetin kaybolması had safhaya ulaşmış ve nerdeyse bedevilik dönemi yaşantısı hiç var olmamış gibi insanlar izzetin zevkini ve asabiyeti tamamıyla kaybederler. Elde edilen nimetlerin son haddine ulaşmasına rağmen yaşam biçimleri ancak devletin yardımına muhtaç bir şekilde yaşamlarını devam ettirebilmelerine neden olur. Nihayetinde bozulma öyle bir noktaya ulaşmıştır ki asabiyet tümden kaybedilmiştir ve bu üçüncü nesil cengâverliği, zorlu yaşam şartlarıyla mücadele etmeyi, şan ve şöhret için çabalamayı unuturlar. Hanedanlığın ve devleti yöneten kimse devleti savunabilmek konusunda bile zora düşer ve asabiyetini komple kaybeden bu neslin haricinde kendisine destek olacak bahadır ve zorlu insanları bulma arayışına girecek duruma düşer. Bu durum mevalinin artmasına

[136] Atalay, A. " Siyasî ve İtikâdî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet ve İmamet Meselesi", Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016 s.124

neden olur. Şan, şeref ve şöhreti hala muhafaza etmeye çalışan üçüncü nesil babanın torunu olarak da temsil edilebilir.

Üçüncü nesil devletin ihtiyarlık dönemi olduğu için tıpkı insanlarda olduğu gibi bu ihtiyarlığın bir çözümü yoktur ve artık devlet yok olmaya doğru gitmektedir. Bu durumun önüne geçilemez ancak bazı çabalarla bu süreç geciktirilerek devletin ömrü bir miktar uzatılabilir ki bu da ancak hükümdarın ve devletin, o devletin kuruluşunda rol almayan, bollaşan nimetler nedeniyle zevk ve sefa içinde yaşamaya alışmamış olan, kurucu kavme mensup olmayan yeni, dinamik, amaçları olan, iyi hasletlerini korumaya özen gösteren kuvvetleri bulmasıyla mümkündür. Ancak dediğimiz gibi bütün bu çabalarda ihtiyarlayan devleti kurtarmaya yetmeyerek süreç devletin ölümüyle son bulur. [137]

Bu üç nesil yaklaşık olarak 120 yıl sürer ve devletin ömrü de bu süreyi kadardır diyen İbn-i Haldun devlete saldıran iç ve dış kuvvetler varsa bu ömür kısalabildiği gibi böyle bir durum söz konusu değilse devletin ömrü bir miktarda uzayabilir görüşünü dile getirmektedir.

İbn-i Haldun devletin ömrü ile ilgili teorisini böyle ortaya koyarken aynı zamanda devletin var olduğu süre boyunca çeşitli dönemler yaşadığını ve bu dönemlerde farklı durumlarla karşılaştığını ifade eder. Devleti sevk ve idare edenler her aşamada o dönemin gereği olarak bir takım karakter ve huylar edinirler. Bu durumu şu sözlerle ifade eder İbn-i Haldun "*Bilmek gerekir ki, bir devlet muhtelif tavırlardan ve yenilenen bir takım hallerden geçer. Devleti ayakta tutanlar her tavırda, o tavrın hallerinden bir takım huylar ve karakterler kazanırlar ki, diğer bir tavırda onun misli*

[137] Atalay, a.g.e, 2016 s.125-126

bulunmaz. Çünkü karakterdeki hususiyet, tabiatiyle içinde bulunduğu halin mizacına tabidir. Devletteki haller ve tavırlar ekseriya beşi geçmez." [138]

İbn Haldun devletin ömrüyle ilgili hususları ele alırken ifade ettiği üç nesil hakikatte devletin bu tavırlarına karşılık gelmektedir. [139] Bu beş tavır/ safha ise şöyledir:

2.6.1. Birinci Tavır: Zafer, Galibiyet ve İstila Dönemi

Bu birinci dönem zafer dönemidir ve bu dönemde tüm karşı çıkanlar, muhalefet edenler yenilgiye uğratılır ve sindirilir. Bu dönemde devlet zafer ve amaçlarına ulaşır, karşı koyanları etkisiz kılar ve daha önce hükmedenlerin elinden devlet alınarak tahta sahip çıkılır. Devlet örgütlenme aşamasını tam anlamıyla sağlayamamıştır. Devlet asabiyet faktörü ön plana çıkarılarak kurulmuş olsa da bu devir devlet örgütlenmesinin kandaşlık geleneklerinin etkisiyle zor ve baskı ile sağlanmaya çalışıldığı bir dönemdir. Devletler ilk yıllarında hükümdarlığın gerekliliğinden uzaktırlar. Bunun nedeni ise devletin bu dönemde teşkilatlanmasını tamamlayarak istilalara son vermek için yardımcı boylara (uruklara) muhtaçtır. [140] Hükümdar bedeviliğin "başkan"larının sahip oldukları özelliklere sahiptir ve devlet olmanın gerektirdiği işlerde dahi tam bir hükümdar davranışı göstermez. Devletin başındaki yönetici askeri güvenlik sağlamak, vergi toplamak, ululuk göstermek gibi konularda kavmine örnek olur. Daha karakteristik bir bedevi tavırla asabiyetinin görüşünü almadan tek başına karar vermez.

---

[138] Uludağ, S. "İbn-i Haldun Mukaddime", Dergah Yayınları, 5. Baskı (Gözden Geçirilmiş Yeni baskı), 2007, Ankara s.339

[139] Mücahid a.g.e. 2005 s.166

[140] Hassan, a.g.e. s.268

[141] Kısaca ekonomik ve sosyal alanlarda, siyasal davranışlarda henüz uygarlık mertebesine ulaşılamamıştır.

Ancak zamanla başkanlıktan hükümdarlığa geçiş gerçekleşir. Hanedanlığın ilk devrinde vergiler asabiyetleri ve faydalı olmaları ölçüsünde kabilelere paylaştırılır. Bu kuruluş döneminin bir gereğidir. Devleti yöneten reis ise asabiyet sahipleri lehine olarak vergilerden elde edilen kazançtan uzak durur. Buna karşılık olarak da onlar üzerinde hakimiyet kurmayı hedefler ve onlara karşı izzet sahibidir. Bu nedenledir ki bu dönemde başkanın yankında bulunan vezir, katip, kul ve azatlar genellikle mahrum durumda bulunurlar ve itibar ve makamları da son derece kısıtlıdır. Çünkü mali durumları tamamıyla başkana bağlı olduğundan durum böyledir. Başkanın ise diğer asabiye sahipleriyle yetkilerini paylaşıyor olmasından dolayı yetki alanı kısıtlıdır. [142]

Mülk büyüyüp devletin ya da hanedanlığı yöneten kişi kabileler üzerinde hâkimiyet sağlayınca zamanla asabiye sahiplerini vergi gelirlerinden el çektirir. Bu giderek belirginleşir ve nihayetinde vergilerin tamamına sahip olur ve bu durum onun zenginleşmesine bu da nüfuz sahasının genişlemesine sebep olur. Böylece artık başkanlıktan çıkar ve hükümdar olur. Böylelikle hükümdarın etraf ve maiyetini oluşturan vezir, katip, hacip ve polis gibi kişilerin önem ve nüfuzu artar, servet ve mal sahibi olurlar.

[141] Yaşar, A. "İbn Haldun'a Göre Siyasi Otorite ve Liderlik", Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, s.522-523

[142] Hassan, Ü., "İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi", Doğu Batı Yayınları, 4.Bası, 2010, Ankara, s.268-269

2.6.2. İkinci Tavır: İstibdat ve İnfirad Dönemi

Bu safha devlet yöneticisinin, devleti halkın katılımı olmadan kendi basına yönettiği ve başkalarının müdahale ve katılımından uzak tuttuğu safhadır. [143] Bu tavırda hükümdar kabilesi üstünde hâkimiyet kurmuştur. Ancak bu durum hükümdarın, devletin tüm nimetlerini kendisi için istemesine neden olmuştur. Hükümdar bu dönemde yalnızca kavminin yönetime katılma girişimlerini engellemekle kalmaz aynı zamanda onların dışında yeni asabiyetler oluşturmayı amaçlar. Kabilesinin önde gelenlerini devlet idaresinden ve çevresinden uzaklaştırır ve onların yerine kendisine tam anlamıyla bağlı itaatkâr insanları toplamaya, devşirme ve azatlar edinmeye ve bunları arttırmaya özen gösterir. [144]

Kabilesini devlet yönetiminden uzaklaştıran, iktidar ve şanı kendinde toplamayı amaçlayan hükümdar bu davranışıyla kendisini iktidar sahibi yapan kabilesinde asabiyetin azalmasına ve ilerleyen dönemlerde de toptan kaybolmasına neden olur. İbn-i Haldun'a göre hükümdarın bu mücadelesi devleti ilk kuranların karşılaşmış Olduklarından da zor ve meşakkatli bir süreçtir. [145] *"Çünkü evvelkiler, mülkü yabancılara karşı savunup bu konuda mücadele verirken, verdikleri bu mücadelede destekçileri asabiyet sahipleridir. Şimdi ise devlet başkanı onlara karşı mücadele etmekte ve sayıları az olan yabancılardan yardım almaktadır".* [146]

---

[143] İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) madde: İbni Haldun (Tahsin GÜNGÖR), s. 551.

[144] Uludağ, a.g.e. s.400

[145] Atalay, a.g.e. s.126

[146] Yaşar s. 523

Bu mücadelenin neticesinde hükümdar iktidarın sahibinin kendi ailesi olmasını sağlamış olur. Katılımcı yönetim anlayışı tamamen son bulmuş devlet tek kişi tarafından yönetilir hale gelmiştir.

Bu tavır bazen devletin ilk hükümdarınca bazen de ikinci ya da üçüncü hükümdar tarafından ortaya konur. Bunun hangi hükümdar zamanında olacağı meselesi tamamen asabiyet sahiplerinin direnme güç ve imkânına bağlıdır. Onlar ne kadar direnç gösterirlerse bu tavrın ortaya çıkması o kadar engellenmiş olur. Ancak ne kadar direnç gösterilmiş olsa ve bu süreç ne kadar geciktirilmiş olsa da bu tavır mutlaka ortaya çıkar. [147]

2.6.3. Üçüncü Tavır: Rahatlık ve Sükûnet Dönemi

Rahatlık devresi olarak adlandırılan bu döneme ulaşılıncaya kadar hükümdar iktidarını iyice sağlamlaştırmış, kendi kabilesi ile birlikte başka kabileler üzerinde de tamamıyla egemenliği sahip olmuştur. Bundan böyle devlete içten veya dıştan ciddi bir tehlikenin gelmesi ihtimali yok denecek kadar azdır. Artık bu dönem, egemenliği ve iktidarı sağlamlaştırmaktan çok, devletin nimetlerinden faydalanma devridir. Devlette rahatlık ve sükûnet hâkimdir. [148]

İnsan, tabiatının arzuladığı servetle birlikte devletin semerelerine kavuştuğundan devlet başkanı veya hükümdar, bütün enerjisini vergi toplayarak servet elde etmeye, gelir ve giderleri tespit ederek gelirleri arttırmaya ve giderleri azaltmaya, nafaka ve masrafları kayıt altına almaya, biriktirilen servetle yardımıyla büyük ve gösterişli yapılar, muazzam sanat eserleri, geniş, planlı ve güzel şehirler ile yüksek heykeller inşa

[147] El –Husrî Sâtî, "İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar", hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2001, İstanbul, s.231

[148] Atalay, a.g.e. s.127

etmeye harcar. [149] Bu devirde refahın çeşitli tezahürleri; saraylar, binalar, su kanalları, köprüler, bağ-bahçe, lüks kabilinden yiyecek, içecek, giyecek gibi şeyler kendilerini gösterirler. Yeni yeni sanatlar, uzmanlık alanları gelişir. [150]

Hükümdar ve devlet kendilerine gelen diğer devlet elçi, eşraf ve ileri gelenlerine bahşişler verir, ihsanda bulunur. Layık ve ehil olanlara iyiliklerini yayar. Askerlerin maaşlarını ve erzaklarını bol bol verir. Bu devirde, orduya yönelik düzenleme, barış zamanında şatafatlı askerî kıyafetler giymek, silahlar taşımak, geçit törenleri yaparak diğer devletlere karşı övünmekten ve savaş zamanında da düşmanı korkutmaktan ibarettir.

Bu üçüncü tavır hükümdarların tamamen kendi kararlarıyla tek başlarına devleti yönettikleri son dönemdir. Bu dönemde hükümdarlar izeet ve şan içerisinde yaşarlar ve kendilerini takip edecek hükümdarlara net bir şekilde yol gösterirler.

Bununla birlikte merkezlerden uzak olan şehirler de, her ne kadar bayındır olsa dahi, bedevilik hal ve itiyatları göze çarpar; büyük şehirlerde medeni hayatın gerekleri tam olarak gelişir. [151]

2.6.4. Dördüncü Tavır: Kanaat ve Barış Dönemi

Bu tavırda hükümdar kendinden önce gelen hükümdarların tesis ettiği şeye kanaat eder, zamanındaki ve dengi olan hükümdarla barış içinde yaşar. Seleflerini yani kendinden öncekileri taklit ederek adım adım takip eder, iktidardaki usullerin en güzeli

[149] Yaşar s. 523

[150] "Reel-Politiğin İlk Filozofu İbn-i Haldun" http://turkmeclisi.org/ Erişim Tarihi:19.12.2017

[151] Hassan, a.g.e. s.272-273

ve hayırlısı olduğuna inandığı seleflerinin yoluna tâbi olur. [152] Seleflerini taklit etme ve töreyi takip etme esasının dışına çıkmanın devleti fesada uğratacağı düşüncesi bu dönemde hâkimdir. [153] Öncekilerin kendilerinden daha doğru ve ileri görüş sahipleri olduklarına ve bu düşünceleriyle devlete mevcut güç ve itibarını kazandırdıklarına inanırlar. Bu aşamada devlet hem iç işlerinde hem dış ilişkilerinde muhafazakârdır. Devleti mümkün mertebe çatışmadan uzak, barış içerisinde sürdürmek en temel gayedir. Dördüncü tavrın en önemli hususiyeti kanun-i kadime sıkı bir şekilde bağlanmanın devletin bekası için zorunlu görülmesidir. Zarif ve süs kabilinden olan nesnelerin çoğaltılmış olduğu üçüncü dönem taklit edilir. "Bu değersiz nesneler" elde edilmesi gerekli bir ihtiyaç ve zaruret halini alır.

2.6.5. Beşinci Tavır: İsraf ve Savurganlık Dönemi

Bu dönemde hükümdar seleflerinin (öncekilerin) uzun yıllar süren çaba ve zahmetle biriktirdiklerini kendi heva ve hevesleri yolunda hesapsızca harcar. Hükümdarın etrafı dalkavuklarla ve düşük karakterli vasıfsız insanlarla doldurulmuş olup, bunlarla birlikte hareket eden hükümdar önceki hükümdarların topladığı serveti ziyan eder ve etrafındaki bu değersiz kişilere gereksiz hatta müsrifçe bağışlar yapar.[154]

Bu dönemde en büyük sorunlardan biri de devlet makamlarına hatta en önemlilerine bile o makamı elde etme liyakati olmayan, neyi nasıl yapacağı konusunda tamamen bilgisiz, ehliyetsiz dalkavuk ve yaltakçı karakterli insanların getirilmesidir. Bununla birlikte deneyimli, liyakatli, sadık, işinin ehli olan ve hükümdarın kavmine

[152] Yaşar s. 523

[153] Atalay, a.g.e. s.127-128

[154] Atalay, a.g.e. s.128

mensup insanlar ise devlet yönetiminden el çektirilir.[155] Hükümdar tavır ve davranışlarıyla halkının ileri gelenlerinin, kadim dostların ve kendisine büyük faydaları dokunmuş yardımcılarının gönüllerini kırarak onları kendisinden uzaklaştırır. Hatta bunlar zamanla hükümdara büyük bir kin duymaya başlar ve hükümdarın zor zamanlarında kendilerine reva görülen bu kötü muamele nedeniyle sırt çevirerek yardım etmezler.

Bu dönemde hükümdarın ordu ile ilişkileri de bozulmaya başlar. Hükümdar-ordu irtibatı nerdeyse kopma noktasına gelir ve hükümdar en gerekli hallerde bile askerlerle görüşmekten kaçınır. Devlet bütçesinin önemli bir kısmı hükümdarın zevk ve arzuları için harcandığından askere bütçeden ayrılan para da azalır. Bu nedenle de ordunun ihtiyaç ve sıkıntılarının tespit edilerek bunları gideme yoluna gidilmez ve bu sıkıntılar görmezden gelinir. [156]

Bütün bu olumsuzluklar neticesinde bin bir zorlukla kurulup o aşamaya getirilen devlette yoğun bir tahribat meydana gelir ve devlet artık ihtiyarlık dönemine girmiş olur. İhtiyarlık ise öyle bir haldir ki ne çaresi vardır ne de ondan geriye dönmek, gençliğin gücüne kavuşmak mümkün değildir. Devlette ihtiyarlığa ulaşınca bir süre daha varlığını devam ettirse de nihayetinde yıkılır ve dağılır. İbn-i Haldun bu durumu şu sözlerle ifade eder:

> *"... İhtiyarlık, tabii olarak hanedanlığa arız olur. Bahis konusu olan (araz ve sebep gibi) hususların hepsi de hanedanlık için tabiidir. Hanedanlığın ihtiyarlaması tabii olunca, tıpkı canlıların mizacında ve bünyesinde görülen ihtiyarlık hadisesi gibi, o ihtiyarlığın husulü de tabiî şeylerin meydana gelmesi mesabesinde olur. İhtiyarlık, tedavisi veya ortan kalkması mümkün olmayan müzmin hastalıklardandır. Çünkü tabii bir şeydir ve tabii olan şeyler değişmezler."* [157]

---

[155] Yaşar s. 524

[156] "Reel-Politiğin İlk Filozofu İbn-i Haldun" http://turkmeclisi.org/ Erişim Tarihi:19.12.2017

[157] Uludağ, a.g.e. s.400

İbn-i Haldun devlete ait bu tavırları/dönemleri açıklarken bunları yalnızca asabiyetle değil aynı zamanda hadarilik ve bedevilikle de ilişkilendirir. Bununla birlikte devletin ömrünü açıklarken kullandığı üç nesil ile bu beş tavır arasında da irtibat kurar. Bunun en temel sebebi ise İbn-i Haldun'un sahip olduğu organizmacı görüştür. Bu görüşe göre devlet ve yaşayan birey arasında benzerlikler vardır. Bu durumu İbn-i Haldun "*Şüphesiz ki hanedanlıklarda, kişiler gibi hayatlarında gelişme yaşından duraklama yaşına, sonrada gerileme yaşına geçerler"* [158] sözleriyle ifade eder.

Bu açıdan bakıldığında ilk iki tavır devletin gelişme dönemine, üçüncü tavır duraklama dönemine ve son iki tavır ise gerileme dönemine karşılık gelir. İbn-i Haldun açısından devletin asli unsuru bedeviliktir ve bu nedenle onu devletin kuruluş safhasına koymuştur. Bunu takip eden dönemleri ise bedeviliğin kaybolarak yerini hadariliğe bırakması ile ilişkilendirmiş ve sonuç olarak ihtiyarlığın ve neticesinde de yok olmanın geldiğinden bahsetmiştir.

2.7. Asabiyet ve Devlet

İbn-i Haldun diğer büyük düşünürler gibi kendine ait düşünceleri ortaya koyarken bazı evrensel kavramlar üreterek onları bilim dünyasına sunmuştur. Bunların başında da kuşkusuz asabiyet kavramı gelmektedir. Asabiyet üzerinde yoğunca duran ve bunla ilgili derinlemesine analizler yaparak onu devlet ve medeniyet ile ilgili teorilerinde temel kavramlardan biri olarak kullanan İbn-i Haldun'un özellikle devlet ile düşüncelerini anlamak için asabiyet konusundaki açıklamalarını incelemek önem arz etmektedir.

Asab kelimesinin anlamı damar ve sinir olmasından dolayı asabiyette sinirlilik, kızgınlık anlamına gelir. Bunun yanında asabiyet kendi akrabasını, dinini milliyetini ve

[158] El –Husrî Sâtî s.232-233

vatanını aşırı derecede kayırma gayretini ifade eder. İslamiyet'ten önce Araplarda baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların meydana getirdiği cemiyetin bütün bireylerini birbirine bağlayan ve kendilerine karşı herhangi bir dış tehlike anında bütün bireyleri harekete geçiren dayanışma ve birlik ruhuna asabiyet denilir. Sadece baba tarafından akrabalığı ön plana çıkardığından dolayı cahiliye dönemine ait olduğu söylenebilecek olan asabiye iki çeşittir. Kan bağından doğan ve aileden toplum halkasına doğru gittikçe azalan asabiyet gerçek asabiyet (nesep asabiyeti), kan bağına dayanmayan ve bir sözleşme çerçevesinde ya da aynı toprağı, aynı ideali, aynı tarihi paylaşmak gibi sebeplere binaen kurulan asabiyete de itibari ya da hükmi asabiyet (sebep asabiyeti) denir. [159] İlk cemiyetlerde ve bedevilerde yaygın, hâkim olan nesep asabiyeti iken, son asırlardaki toplumsal gelişmeler hadari cemiyetlerde bu durumu değiştirmiş, sebep asabiyetini yaygın ve etkin hale getirmiştir. [160]

İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde asabiyetten sürekli bahsetmiş olmasına rağmen bunla ilgili net bir tanım ortaya koymak yerine bu kavramı analiz etmeye yoğunlaşmıştır. Asabiyetin daha çok nasıl etki ettiğini ve ortaya çıkma, çalışma ve zayıflama süreçlerini ele alan İbn-i Haldun net bir tanım ortaya koymasa da bu kavramın temel niteliklerinden eserinin birçok yerinde bahsetmiştir. [161] Bu durumu anlayabilmek için İbn-i Haldun'un Mukaddime'de asabiyet ile ilgili yaptığı çok sayıdaki tanımdan öne çıkan birkaç tanesini ele alacak olursak:

---

[159] Sır, O. "İbn Haldun'da Devlet ve Siyaset Felsefesi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004 s.58-59

[160] Mutlucan, A.M. "İbn Haldun'un Gözünden Din - İktisat İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014 s.8-10

[161] Hasanov, B., "İbn Haldun'da Asabiyet Kavramı – Maurice Halbwachs'ın "Kolektif Hafıza" Kavramı İle Bir Karşılaştırma", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Güz-2016 Cilt:15 Sayı:59 (1437-1446) s.1440

"Asabiyet sadece nesep birliğinden veya o manadaki diğer bir şeyden hâsıl olan bir unsurdur" [162]

"Asabiyet kabilelerin tüm boyları ve kollarını kuşatacak ölçekte geniş olabilen, aynı zamanda daha alt siyasî ve sosyal birimlerde de görülebilen, iç içe geçen halkalar misali, farklı ölçeklerde ve farklı derecelerde tezahür edebilen bir unsurdur." [163]

"Asabiyet nihaî gayesi mülk olan bir unsurdur." [164]

"Asabiyet; himaye, müdafaa ve hak aramanın ancak kendisiyle mümkün olduğu bir unsurdur" [165]

"Asabiyet aile ve şerefin kaynağıdır." [166]

Bu örneklerde açık bir şekilde görüleceği üzere İbn-i Haldun asabiyetin genel bir tanımını yapmamış ve farklı şekillerde asabiyeti tarif etmiş olmasına rağmen okuyucuda genel bir kanaat bırakacak açıklamalar yapmıştır. Bu nedenle İbn-i Haldun'un asabiyeti bir defada değil de, Mukaddime boyunca kümülatif bir biçimde tanımlamış olduğunu söylemek daha doğru bir yaklaşım olabilir. [167]

"*Devlet ancak asabiyetin kuvvet ve kudretiyle kurulabilir"* [168] ve "*Devlet kurmak için gereken kuvvet ve üstünlük ancak asabiyet ile mümkündür*" [169] diyen İbn-i Haldun devletin kuruluşu ve varlığının devamı açısından asabiyeti çok önemli bir yere koyar. Ona göre cemiyetlerin devlet haline gelmeleri ancak asabiyetle mümkündür. Cemiyetlerin asabiyetlerini oluşturamadan devleti kurmaları bir yana yaşamlarını devam ettirmeleri bile çok zordur. Böyle cemiyetler ufak bir sorun karşısında dahi dağılma

---

[162] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 334

[163] Kayapınar, A. "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, 2006, s.105

[164] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 439

[165] Kayapınar, A. a.g.m. s.105

[166] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 439

[167] Kayapınar, A. a.g.m. s.108

[168] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 97

[169] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 436

eğilimindedirler. Bunun neticesi ise kendilerinden asabiyetçe kuvvetli cemiyetlerin boyunduruğu altına girmeleridir. Bu duruma düşmemek için tek bir yol vardır o da bu cemiyetin kendi asabiyetini oluşturmasıdır. Böylelikle kendisini diğer cemiyetlerin saldırısından koruduğu gibi kendi yaşama hakkını da onlara kabul ettirebilir. [170]

Asabiyetin temel amacı devlet kurmaktır. Ancak asabiyetin devlet kurulunca önemi azalmaz hatta devletin sürekliliği asabiyete bağlıdır. Bununla birlikte devletin kurulmasından sonraki dönemde zamanla asabiyet gücünü kaybetmeye başlar. Bunu önlemek de mümkün değildir. [171] Devleti kuran ilk başlarda kavmine sıkı sıkıya bağlıyken zamanla bu bağ gevşer ve hükümdar ile kavmi arasındaki yakınlık azalır. Böylelikle asabiyet bozulur. [172] Devlet içine yeni cemiyetleri kattıkça asabiyetteki bozulma da artar. Bu nedenle devletler asabiyetlerini korumaya özen göstermelidirler yoksa çok daha küçük ancak asabiyeti kuvvetli bir cemiyet kendilerini egemenliği altına alır hatta onlara yaşam hakkı tanımaz. Zira o küçük cemiyetler sayıca az olsalar da asabiyetten doğan manevi ve çok etkili bir güce sahiptirler. Asabiyetini kaybeden bu gücü kaybeder ve zamanla dağılır. [173]

Devletin asabiyet bağı ile kuruluşunun ardından bu bağın kaybolması ve devletin çökmesi ile sonuçlanan süreci İbn-i Haldun şu şekilde anlatır: [174]

---

[170] Yumuk, R. a.g.m. s.245

[171] Azarkan, E. "İbn Haldun'un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)", http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067895 Erişim Tarihi:02.01.2018

[172] Avcı, A, "İbni Haldun ve G. Vico Karşılaştırmasında Doğalcı ve Tinselci Tarih Felsefesi", Yüksek Lisans Tezi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008 s.44

[173] Yumuk, R. a.g.m. s.245-246

[174] Hassan, a.g.e. s.235

"Tekellüflü bir hayat devresi başlayınca hükümdar asabiyetlerin kudretini kırmaya başlar... İlk önce kendi aşiretinin ve hükümdarlığı kendisiyle ortaklaşan akrabalarının kudret ve şevklerini kurmakla (işe) başlar... (Zamanla) asabiyet sahipleri yıpratıcı iki kuvvetin tesiri altında kalır ki, biri nimet ve refaha dalma, diğeri hükümdarın kahrıdır... Devleti kuran ve koruyan asabiyet dağılmağa başlar... Hükümdar, azatlıların bahadırlarını kendi asabiyet (çevresi) yerine getirmeye başlar... silahlarını ve bineklerini altınla işletir... namazlarda halktan ayrılarak perde arkasına çekilir... fesad-ı din baş gösterir. Tekellüflü hayatın bir sonucu olarak sosyal ve askeri güç ve örgütlenme zayıflar, bozulur... Buna mukabil, tebaaya el uzatma ve onları kahretme hususunda ileri gidilir, güç kazanılır... Sultanın masrafları artar, refahla ilgili adet ve itiyatla da artar, vergiler buna yetmez olur, meşru olmadığı şüphesiz hallerde (de) halktan para alma yoluyla tebaanın malından servet biriktirmeye el atar, gevşeme sebebiyle askerler hanedanlığa/mülke karşı çıkma cesareti gösterilen, çokça vergi toplandığından görevlilerin (tahsildarlar ve diğerleri) nüfuzları artar, cari masraflar (da) çoğalır..."

Kısacası devleti kuran güç asabiyet olduğu gibi bu gücün kaybolmasıyla devlet de zayıflayarak bozulma ve dağılma sürecine girer. Bu nedenle devletin varlığı doğrudan asabiyetin varlığına bağımlıdır ve asabiyet yok olunca devlet te yok olur.

2.8. Bedevilik ve Hadarilik

İbn-i Haldun toplumsal yaşam biçimlerine ait gözlemlerine dayanarak tespit etmiş olduğu hayat şekillerini bunlar arasındaki ortak noktaları dikkate alarak bedevilik ve hadarilik olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırımın temelinde insanların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan ihtiyaçlarını nasıl elde ettikleri hususu yatmaktadır. Bedevilik temel olarak çevrenin insana sunduğu imkânlarla yetinerek onlar üzerinde her hangi bir işlem yapmadan ihtiyaçlarını gidermesi temeline dayanır. [175] Bedeviler yalnızca kendi yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan şeyleri üretirken, zamanla

[175] Pekcan, A. "İhtiyaç Kavramı ve İbn Haldun'un Umran Teorisine Etkileri", İslami Araştırmalar Dergisi Cilt:16 Sayı:4, 2003 s.530

toplumsal üretim ile birlikte güç, refah ve zenginlik artarak hadariliğe geçiş gerçekleşir. Bu nedenle bedevi yaşam tarihsel olarak hadarilikten önce gelmektedir. [176]

2.8.1. Bedevilik

Arapça bir kelime olan 'bedevi' sözcüğü "göçebe Arap" ve "çölde, çadırda yaşayan göçebe" manalarına gelir. İbn-i Haldun'a göre ise Bedevi toplumlar şehirlerde yerleşmemiş, daha çok ziraatla ya da sürekli göç halinde hayvancılıkla uğraşan ve geçimlerini bu şekilde sağlayıp hayatlarını bu şekilde sürdüren toplumlardır. [177] İn-i Haldun bedevi toplumları insanlığın ilk ve ilkel yaşam biçimi ve bununla birlikte medeniyet olgusunun başlangıcı olarak görmektedir. [178]

İnsanlar tüm ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılamaları mümkün olmadığından toplu halde yaşama geçmeye mecbur kalmışlar bu şekilde bedevi toplum modeli ortaya çıkmıştır. Çünkü bedevi yaşam tarzında insanlar arasında yoğun bir ilişki ağı ve karmaşık kurallar yoktur. Çoğunlukla aynı soydan gelen ancak az sayıdaki insanın oluşturduğu bu toplum düzeninde insanlar kan bağının da tesiriyle birbirlerine karşı çok güçlü duygularla bağlıdırlar ve yardımlaşma ve dayanışma konusunda çok isteklilerdir. Ancak bunun haricinde toplumsal yaşama dair pek fazla bileşen bu yaşam biçiminde görülmez. [179]

Bedeviliği sadece göçebe yaşam tarzı olarak görmeyen İbn-i Haldun kolektif aksiyon gücüne sahip olan bu ilk toplum yapısının birlikte savaştığını, birlikte üretip

---

[176] Yıldız, M., "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı" , FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2010 Güz, sayı: 10, s. 25-55. ISSN 1306-9535, s.16

[177] Ekinci, A. a.g.e. s.26

[178] Demircioğlu, A. a.g.e. s.107

[179] Demircioğlu, A. a.g.e. s.107

birlikte tükettiğini de ifade eder. [180] Bedevi toplumların yönetimi ise başkanlık (riyaset) şeklindedir. Kabile başkanları kabile içinde en çok hürmet gören ve en yaşlı kişilerden seçilirler. Reisler bu göreve getirilirken en çok gözetilen bir başka unsurda asabiyetleridir. Bu yüzdendir ki asabiyet duygusu bedeviliğin en önemli yanlarından birini teşkil eder.

İbn-i Haldun'a göre bedeviler insanlar arasında iyiliğe (hayra) en yakın kimselerdir. Çünkü kalabalık bir toplumda yaşamayan ve bu nedenle çok fazla sayıda insanla ilişki içine girmeyen bedeviler tıpkı yeni doğan bir bebek gibi temiz bir fıtrat üzerindedirler. Nasıl ki bebek büyüdükçe o temiz fıtratı ailesi ve çevresinin kötü etkisi ile bozulur toplumda bedevilikten uzaklaştıkça iyiliğini kaybeder. [181] Bununla birlikte bedevi yaşamın temelinde insanın zaruri ihtiyaçların karşılanması olduğu için bedeviler dünyanın onları kötü alışkanlıklara itecek nimetlerinin peşinden koşmazlar. Bu nedenle de böyle bir durumun insan fıtratında yaratacağı kirlenmeden ve edinebilecekleri kötü alışkanlıklardan uzak durmuş olurlar. İbn-i Haldun bu durumu şu şekilde izah eder: "*Her ne kadar bedeviler de tıpkı onlar (hadariler) gibi dünyaya (ve maddi menfaatlere) yönelmişlerse de, onların bu tutumları sadece zaruri ihtiyaç maddelerine inhisar etmekte, refah nevinden olan maddelerle ilgili bulunmamakta, haz, zevk (ve arzularla) ve bunların sebep ve saikleri ile alakalı olmamaktadır. O yüzden bedev'ilerin muamelelerindeki (kötü) adetleri bu muamelelerin miktarı nisbetindedir. Yani hadarilere nisbetle bedevilerde vücuda gelen kötülük yapma temayülü ve fena huylar çok daha azdır."* [182]

Bedeviler yaşam tarzlarından dolayı kendilerini korumak için her an hazırda beklerler. Çünkü bunu onlar için yapacak başka insanlar yoktur. Bu nedenle de savaşçı

[180] Hassan, Ü., a.g.e s.176-193

[181] Demircioğlu, A. a.g.e. s.108

[182] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.327

özellikleri en üst seviyededir. Her an mücadeleye hazır bu yaşam bedevileri fiziksel güçlerini, yiğitliklerini ve cesaretlerini arttırmıştır. Ancak diğer yandan onların bu yaşam tarzı eğitim ve öğretim için çok uygun olmadığından ancak bu yaşam biçiminin elverdiği seviyede ve büyük çoğunlukla tecrübeye dayalı bilgi sahibidirler. Bu nedenledir ki bedevilerin görgü ve kültürleri sınırlıdır. [183]

2.8.2. Hadarilik

Hadari sözlük olarak beldeli, kasabalı, yerleşik hayat süren, şehir, kasaba veya köyde oturan kişi manasına gelir. [184] Hassan, İbn-i Haldun ile ilgili eserinde hadariliği sade hayatın sona ermesi ile geçilen evre olarak tanımlarken İbn-i Haldun'un bu kelimeyi yerleşiklik, şehir hayatı manasında değil uygarlık manasında kullandığını ifade eder. [185] İbn-i Haldun'un Bedeviliği ifade ederken tarım yapan bu nedenle de yerleşik bir yaşamı sürdüren kabileleri de bu sınıfa katmasından dolayı hadariliğin yerleşik olma durumundan ziyade medeniyetten bahsetmesi daha mümkün gözükmektedir. Bununla birlikte İbn-i Haldun'un bedevilik ile hadariliği yerleşik olma göçebe olma durumuna göre değil geçimini temin etme şekline göre ayırdığından bu yaklaşım daha uygundur. [186]

Asabiyetin nihai hedefi olan "Mülk" kurulunca insanların refahı artmaya başlar. Çünkü egemenlikleri altına aldıkları diğer asabiyelerin zenginlikleri de onlara geçmiştir. Bu zenginlikle birlikte sadece hayatını devam ettirebilme anlayışı geride bırakılmış ve yaşamın sunduğu diğer nimetlerden de faydalanma zamanı gelmiştir. Zenginliği artan

[183] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.327-333

[184] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.103

[185] Hassan, Ü., a.g.e s.237

[186] Demircioğlu, A. a.g.e. s.110

toplum mülk için harcanan büyük çabanın ardından rahatını da arttırmak daha lüks bir yaşama kavuşmak için bu yaşama uygun binalar, evler ve giyecekler temin etmişlerdir.

Tüketimdeki bu alışkanlıklar zamanla toplumda bazı sanat dalları ve aşçılık, terzilik, demircilik, bakırcılık, kuyumculuk, marangozluk, zücaciye, parfümcülük, hamurculuk, ipek dokumacılığı, peksimetcilik gibi bazı yeni meslek gruplarını ortaya çıkarmıştır. Savaş ganimeti, hayvancılık ve sınırlı tarımın ön planda olduğu Bedeviliğin ekonomik yaşamının aksine hadarilikte ticaret, hizmet ve geniş çaplı tarım faaliyetleri ön plana çıkmıştır.

Bedevilikten yönetim şekli olarak da farklılaşan Hadarilikte devlet başkanlığı reisliğin yerini almıştır. Bedevilikte toplumu kabile başkanı (reis) yönetirdi. Ancak reisin seçilmesi için ortaya konmuş belirli objektif kriterler yoktu. Genelde tecrübesi ve yaşı büyük olan ve kabilenin önde gelenlerinden biri reis olarak seçilirdi. Reis her ne kadar toplumu yönetse de diğer fertlerle eşit kabul edilirdi. [187] Hadarilikte ise devlet kurulup, toplumu yöneten kişi iktidarın tek sahibi olduğu için reislikten devlet başkanlığına geçiş tamamlanmış olur.

Sosyal ve ekonomik gelişim insanlara önemli imkânlar sunsa da bu durumun sonucunda ortaya çıkan rahatlık toplumu ahlaki yönden olumsuz etkiler. Rahatlığa alışan Hadariler hayırlı ilerden uzaklaşırlar, savaşçı özelliklerini kaybederler. Bu nedenle cesaretleri de kaybolur. İbn-i Haldun "*Hakimiyet ve ondan gelen hüküm ve kanunlar zora, baskıya ve korkuya dayanırsa, bu, halkın metanet gücünü kırar, mukavemet kabiliyetini yok eder. Çünkü ilerde izah edeceğimiz gibi artık zulme uğrayan ezilmiş nefislere tembellik ve bezginlik hali çöker."* [188] diyerek sultanın baskı ve zulmünün hadari toplumların dirençlerini kırarak onların metanetlerini yok ettiğine de

[187] Toku, N. " İlm-i Umran: İbn Haldun'da Toplum Bilimsel Düşünce", Akcağ Kitabevi, Ankara, 2002, s.97

[188] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.103

vurgu yapmıştır. Bu tembellik ve miskinlik zamanla devletin çöküşüne yol açar. Bu nedenle hadariliğin neticesinde artık devlet yok olur.

2.9. Devletin Fonksiyonları

2.9.1. Hilafet Fonksiyonları

Hilafet fonksiyonlarını genel olarak dünya işlerinin idaresi ve dinin muhafazası olarak iki sınıfa ayıran İbn-i Haldun dini kuralların halka tebliğ edilerek halkın bunlara uymaya çağırılmasını dinin muhafazası ve beşeri umranda (medeniyette) insanların maslahatlarına (faydalarına) riayet ederek buna uygun hareket etmeyi de dünya işlerinin idaresi olarak tanımlar.

2.9.1.1. Namaza İmamlık Etme

İbn-i Haldun namaza imamlık etmeyi bütün görevlerin en üstünü olarak görür. Ona göre imamlık mülkle birlikte hilafetin kapsamı içindedir ve ondan üstündür. Bu durumu Hz. Ebu Bekir'in hilafetini örnek göstererek açıklayan İbn-i Haldun bunla ilgili şöyle demiştir: *"Sahabenin, namaz konusunda istihlaf edilmiş olan Ebu Bekir'in (r.a.) bu durumu ile siyasette (political leadership) de istihlaf edildiğine istidlal ederek; "Resu1lüllah (s.a.) dinimiz konusunda ondan razı oldu, dünyamız konusunda nasıl olur da biz ondan razı olmayız, onu beğenmeyiz", demeleri buna şahitlik eder. imdi namaz, siyasetten daha yüce bir makam olmasaydı, kıyas sahih olmazdı."* [189]

Camileri iki kısma ayıran İbn-i Haldun bunlardan birinin Cuma ve bayram namazını kılmak için hazırlanmış büyük camiler diğerinin ise bunlardan küçük, bir mahalle ya da kavme mahsus olan ve umumi namazların kılınmadığı camiler olarak tarif

[189] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 461

eder. Bunlardan ilki cami ikincisi ise mescittir. Büyük camilerin imamlığını ya halife bizzat kendisi yapar ya da onun yetki verdiği sultan, vezir veya kadı gibi bir görevli tarafından atananlarca yapılır. Böyle bir görevin yani imamlığın halifeye farz olmasının sebebi ise umumi konularda diğerlerinin halifenin işine karışmasını engellemek içindir. *"Bunun halife için bir görev (farz) olması evleviyet (öncelik) ve istihsan yolu (kolaylık için zor olanı terketmek) ve raiyeden (halktan) olanların, umumi maslahatlara (faydalara) nezaretle ilgili hiç bir hususda halifenin işine burunlarını sokmamaları içindir."* [190] Hanefilerin Cuma namazının kılınabilmesi için halife ve sultanın varlığını zorunlu tutmaları da bu gerekliliğe olan inançlarını gösterir. Bu nedenle bu camilere imam atamak bir zorunluluktur. Mescitlerin idaresi ise o bölgedeki halk tarafından görüldüğünden böyle bir zaruret yoktur.

İlk halifelerin imamlık görevlerini bizzat kendileri yaparak başkalarına devretmediklerini söyleyen İbn-i Haldun bu nedenle de namaz ya da ezan vakti camide suikaste uğrayan halifelerin katillerinin hep namaz vakitlerini gözeterek plan yaptıklarını söyler. Bu da demek olmaktadır ki imamlık görevlerini halifeler bizzat kendileri yapmaktadırlar. Onları takip eden Emeviler'de bu göreve büyük önem vererek kendileri yerine getirirlerdi. Ancak zamanla halkı din ve dünya bakımından kendilerine eşit görmedikleri gibi kendilerini onlardan üstün görmeleriyle hükümdarlar ve diğer devlet görevlileri namazı kendileri kıldırmayarak yerlerine bu görevi yapacak görevliler tayin ettiler. Ancak Cuma ve bayram namazı gibi zamanlarda bu görevi yaparak kendi makamlarının ululuğuna vurgu yapmışlarladır.

[190] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 461-462

2.9.1.2. Yargı-Şikâyet Mercii "Ombudsman"

İbn-i Haldun yargılama konusunun da halifenin görev alanına girdiğini söyler. Çünkü bu görev bireyler arasındaki anlaşmazlıkların, çekişmelerin, hak iddialarının çözülebilmesi için halkın birbiriyle olan davalarını hükme bağlayan yüksek bir makamdır. Burada verilecek olan kararlar Kuran'dan ya da hadisten alınmış şeri hüküm ve kurallar çerçevesinde verilir. Bu nedenledir ki yargı konusu hilafetle ilgili bir görevdir ve onun kapsamına girer. [191]

İmamlık meselesinde olduğu gibi bu hususta da ilk halife Hz. Ebu Bekir bu işi bizzat yapmış ve başka görevlilere havale etmemiştir. Ancak zamanla genişleyen topraklar ve artan nüfus ile birlikte yürütmek zorunda oldukları diğer görevler (ülkeyi yönetmek, cihad, hudutları korumak vb.) halife haricinde de başkalarının da bu görevi üstlenmelerini mecburi hale getirmiş [192] bu nedenle de Hz. Ömer Medine'de kendisi ile birlikte bu görevi yapmak üzere Ebu Derda'yı görevlendirmiştir. Sonrasında ise Basra ve Kufe şehirlerine de kadı ataması yapmıştır. Hz. Ömer Kufe'ye kadı olarak atadığı Ebu Musa'ya şu cümlelerle başlayan bir mektup göndermiştir:

> *"Kaza muhkem bir fariza, uyulan bir sünnettir. Sana getirilen davaları iyi anla (doğru olan husus anlaşılınca, onu icra et). Uygulanmayan bir hakkın faydası olmaz. Huzurunda, meclisinde ve adaletinde (hükmünde) herkese eşit muamele et. Ta ki, eşraf haksızlık yapacağına (ve lehlerine karar vereceğine) tamah etmesin, zayıflar da adaletinden ümit kesmesin."*

Diğer görevlerini de yürütebilmek için yargı konusundaki görevlerde kendilerine yardımcı olmak için vekil tayin eden halifeler bu görevlere sadece kendi asabiyetlerinde olanları görevlendirirlerdi. Bununla birlikte ilk dönemlerde sadece aralarında husumet

[191] Atalay, a.g.e, 2016 s.157-158

[192] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 464

bulunan kişiler arasındaki anlaşmazlıkları çözmek üzere görevlendirilen kadılar, zamanla diğer tüm yargı işlemlerine bakar olmuşlardır. [193]

2.9.1.3. Polis-Adalet

Polislik görevi (suçlara, cezaların infazlarına bakmak) dini görevlerden biridir. Kadıların görev alanından daha geniş bir görev alanı olan polis yeri geldiğinde yargılama yapmaksızın zan ve töhmet ile hüküm verebilir ve suç daha işlenmeden önce caydırıcı ve önleyici tedbirler alabilir ya da bunla ilgili cezaları belirleyebilir. İbn-i Haldun bunu şöyle açıklar: "*Abbasi devletinde, esas kuruluş itibariyle bu makamı işgal eden zat, daha başlangıçta (emare ve alametlerin) uc vermesi halinde suçlarla ilgili hükümlerin, suçlar sübut bulduktan sonra da onlara ait cezaların yerine getirilmesi vazifesini ifa ederdi. Zira şeri ahkam, suçlara arız olan ithamlarla değil, sadece sübut bulan suçların cezalarına bakar.*" [194] Ayrıca polis belirlenmiş bulunan cezaları infaz eder, öldürme suçlarında kısas kararı verir ve sürekli suç işleyen şahısları da cezalandırır. [195]

Anlaşılacağı üzere günümüzde hâkimlerce (kadılarca) alınan kararlar eskiden polis tarafından alınabilmekteydi. Ancak zamanla polisin bu görevi kadıya devredildi. Halifeliğin zayıflayarak iktidarın mülk ve saltanata dönüşmesiyle, ilk başlarda halifenin asabiyetine bağlı kişilerin yaptığı polislik görevinde sonraları bu anlayıştan vazgeçildi. İbn-i Haldun'a gör bu durumun sebebi şudur: Hâkimiyetin zamanla Araplar'ın elinden çıkarak Türkler ve Berberilere geçmesiyle, Araplar'ın peygamberin kendilerinden biri olduğundan onun getirdiği kuralları kendi yoları olarak kabul etmelerine rağmen Arap

[193] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 464

[194] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 500

[195] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 465

olmayanlar ise sırf İslam'a olan hürmetlerinden dolayı bu göreve atama yapmaları böyle bir sonuca netice vermiştir. [196] Böylelikle hükümdarın asabiyetine bağlı olmayanlar söz konusu işlere liyakatli olduklarını göstermeleri durumunda bu işlere atanmaya başlamışlardır.

Böylece hilafetin fonksiyonlarının yerine getirilmesi için atanan bu kişiler zamanla refaha alışmışlar ve bedevilikten uzaklaşarak hadariliğe yakınlaşmışlardır. Bu nedenlerle zamanla zayıf duruma düşen bu sınıf izzet olarak da aşağı mertebelerde yer almışlardır. Çünkü soyları itibariyle ehliyetten uzakken bir de üstüne hadarilik haline düşmüşlerdir. Diğer hadariler gibi hor ve hakir görülen bu insanların devletteki tek itibarları şeriatın hükümlerini uygulamaları sebebiyle olmuştur. Görevleri zamanla protokol mertebesine düşen polislerin meseleleri çözme ve karara bağlama konusunda hiçbir etkileri kalmamıştır. Böyle kararların alındığı meclislerde bulunmalarının tek sebebi ise resmiyetten ve formaliteyi tamamlamaktan ibaret olmuştur. [197]

İbn-i Haldun'a göre adalette dini bir vazifedir ve niteliği, kadının izni ile belli kişilerin halkın arasına karışarak yapılan yargılanma ile ilgili şahitlik yapmalarıdır. Burada bu şahitliği yapacak kişinin kadının izni ile belirlenme nedeni ise fıskın yaygınlaştığı hallerde kimin şahitlik yapmaya ehil kimin de ehil olmadığını yalnız kadı bilebileceği içindir. Böylece dürüst ve güvenilir kişilerin şahitlik yapması sağlanarak doğru hükümlere ulaşılabilir. Böyle bir göreve atanabilmek için elbette adalet ve dürüstlük vasıflarına sahip olmak, şahitliğinin kabulüne engel olabilecek hallerden uzak olmak, sicil tutabilmek ve akit yazabilmek, fıkıh konusunda bilgili olmak gibi özelliklere sahip olmak gerekir. [198] Kadı bu hallerin şahitlerde varlığını soruşturur. Görevi halkta adaleti sağlamak olan kadı bu görevi ihmal edemez ve mesuliyeti ona

[196] Atalay, a.g.e, 2016 s.159

[197] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 466

[198] Atalay, a.g.e, 2016 s.160

aittir. Özellikle şehirlerin büyüyüp kalabalıklaşması ve insanların dürüst olup olmadıklarının da anlaşılmasının zorlaşması ile şahitlik yapan bu uzman kişilerin önemi artar. Bunların belli yerleri de vardır ve insanlar davaları için onlara başvurur: "*Bunların diğer şehirlerde de yazıhaneler açtıkları ve masa koyup oturdukları hususi yerler vardır. Şahit göstermek ve şehadeti zabta geçirnek isteyen ashab-ı mesalihin ve iş sahiplerinin onlara başvurmaları adet olmuştur.*" [199]

2.9.1.4. Hisbe Fonksiyonu

Hisbenin günümüzdeki karşılığı zabıtadır. Hisbe Müslümanların işlerini üzerine alan zata (halifeye) "iyiliği emredip, kötülükten uzaklaştırmak" türünden olan bir dini vazifedir ve aynı zamanda bir farzdır. Bu göreve ehil olan kişiler de tayin edilebilir. Hisbe görevini İbn-i Haldun şu şekilde ifade eder: "*Görevi üstlenenler, bu iş için yardımcılar alırlar, münker ve kötü olan şeyleri araştırır, kötülüğün miktarına göre ta'zir ve tedip cezası verir, halkın şehirde ki umumi maslahatlara göre hareket etmelerini temin etmek için yolların ve sokakların daraltılmasına engel olur, hamalların ve gemi sahiplerinin haddinden fazla yük taşımalarını önler, düşmek ve yıkılmak üzere olan binaların yıkılmasına hükmeder, yoldan geçenlere zarar vermesi muhtemel olan şeyleri ortadan kaldırır, mektepte ve diğer yerlerde öğretmenlik yaparken, tahsil gören çocuklan haddinden fazla döven muallimleri bu hareketten meneder.*" [200] Hisbe görevini üstlenen kişinin bir konu hakkında hüküm vermesi ya da olaya müdahale etmesi için kendisine başvurulmasına ihtiyaç duymaz. Bu konularla ilgili olarak kendisine ulaşan bir bilgi varsa o konulara da müdahale eder. Yalnız her davaya bakmaz ve bahsi geçen işlerle birlikte gıda ve diğer hususlarda ölçüm hilelerine, ticarette karşı tarafı kandırma

[199] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 469

[200] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, 469-470

hadiselerine, çarşı ve pazarı kontrol işlerine bakar. Borcunu zamanında ödemeyenlere müdahale eder. Kısacası bir kararın verilmesi, bir hükmün infaz edilmesi, şahit dinlenmesi gibi durumların söz konusu olmadığı işlerde görev hisbeye aittir. Bu gibi konularda hüküm vermek bir bakıma daha kolay olduğundan kadıların bu işlerle meşgul olmasının da önüne geçilmiş olur. Bu nedenle hisbe bu konularda yargıya yardımcı olur. Hilafetle alakalı olan bu görev zamanla hükümdarın vazifesi haline gelmiştir. [201]

2.9.1.5. Cihat Fonksiyonu

İbn-i Haldun'a göre cihat Tanrı ve din uğruna savaşmaktır. [202] Birçok düşünürün cihadı Allah yolunda yapılan her türlü faaliyet olarak görmesine karşın İbn-i Haldun'un cihadı sadece savaşmak olarak ele alması zamanının koşulları içerisinde kabul edilebilir bir durumdur. Çünkü başka insanlara da kendi inancını anlatmak misyonunu barındıran cihadın o devirlerde ancak o kabilelerle savaşıp onlara üstün gelmekle yapılması mümkün olabilirdi.

İbn-i Haldun cihadı anlatırken bu vazifenin her ne kadar hilafetle alakalı olsa da hilafet makamının zamanla işlevini kaybetmesi ile hükümsüz hale geldiğini belirtir: "*Cihad vazifesi, hilafetin muattal hale gelmesiyle hükümsüz vaziyete gelmiştir, istisnai olarak cihadla meşgul olan az sayıdaki birkaç devlet ise, ekseriya cihadın hükümlerini sultanlara mahsus hükümlere dahil etmektedirler.*" [203] Buna göre bir hilafet fonksiyonu olan cihad artık ya yapılmamakta ya da hükümdarlar/sultanlar eliyle yapılmaktadır.

---

[201] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.469-470

[202] İbn Haldun (Çeviren:Zakir Kadiri UGAN), Mukaddime, II, MEB Yayınları, 1996, İstanbul, s.43

[203] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.471

2.9.2. Otoriterlik Fonksiyonları

Devletin yukarıda bahsettiğimiz hilafet fonksiyonlarının yanında otoriterlik ile ilgili fonksiyonları da vardır. Hilafetin sonlanmasıyla birlikte kurulan devletlerde her ne kadar bu iki fonksiyon artık tek bir çatı altında birleşmişse de İbn-i Haldun zamanına uygun olarak otoriterlik fonksiyonlarını hilafet fonksiyonlarından ayırmıştır. Otoriterlik fonksiyonlarını temel fonksiyonlar ve ikincil fonksiyonlara olarak iki ana gruba ayırmak mümkündür.

2.9.2.1. Temel Fonksiyonlar

Bu fonksiyonlar devlet kavramını ve gerçekliğini ifade ettiklerinden temel fonksiyonlar olarak adlandırılırlar.

2.9.2.1.1. Vezirlik (Bakanlık/Umumi Nezaret)

İbn-i Haldun vezirliğin devlet fonksiyonundaki yerini şu şekilde ifade eder: *"Saltanatla ilgili fonksiyonların ve hükümdarlıkla alakalı makamların esası vezirliktir."* [204] Vezirlik isminin türetildiği vezaret kelimesinin yardım etmek manasına geldiğini de bunun en büyük delili sayar. Vezirlik yapan kendisine bu görevi veren kişinin yükünü taşımaktadır. Bu da mutlak manada yardım manasına gelir.

İbn-i Haldun vezirliğin görevlerini *"Ya umumu himaye işleri ve bunun vasıtaları olan askere, silaha, savaşa ve sair himaye ve taarruz hususlarına nezaret etmekle ilgili olur. Bu makamın sahibi, eski şark devletlerinde ve şimdi Mağripte vezir, diye bilinmektedir."* şeklinde ifade eder. Hükümdar devletle ilgili pekçok işi kendisi görür ancak onun bazı özel işlerle ilgili görevlendirdiği yetkililer bu işi devlet ve hükümdar

[204] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.483

adına yaparlar. Örneğin bir verginin toplanması, bir hudut koruma görevinin yerine getirilmesi bu şekilde yürütülür. Böylede vezir bazı işleri devlet ve hükümdar adına yerine getirir ve diğer bakanlıklar (nezaretler) da ona bağlıdır. [205] Bu durum tıpkı bir müdürün genel müdüre genel müdürün bakana bakanın da hükümet başkanına tabi olması gibidir. Vezirlik görevini yürüten de hükümdarı adına yetki çerçevesi içinde devlet işlerini yürütür ve kontrol eder.

2.9.2.1.2. Hâciplik

Emeviler ve Abbasiler zamanında hâcibin görevi halkın hükümdarın yakınına girmesine engel olmak ve belli bir süre boyunca onlara kapıyı açık ya da kapalı tutmaktı. Önceleri çok da yüksek bir mertebe olarak görülmeyen hâciplik Endülüs Emevileri'nde yüksek bir makam olarak kabul edilirdi. Endülüs Emevilerinde hâcip yalnızca halkın değil aynı zamanda devlet görevinde bulunan makam sahiplerinin de sultanın makamına izinsiz girmesini engellerdi. Sonraki dönemde de derebeyler bu unvanı kendileri için bir şeref olarak görerek hâcip ismini almışlardır. [206]

2.9.2.1.3. Maliye

İbn-i Haldun devletin önemli fonksiyonlarından biri olan maliyeyi şu şekilde ifade eder: *"Malum olsun ki, bu vazife, mülk için zaruri olan vazifelerdendir. Bu vazife, vergi muameleleri ve tahsili, ile meşgul olmak, gelir ve gider itibariyle devletin hukukunu muhafaza etmek, askerin sayılarını ve isimlerini zabt ve tesbit etmek, erzakını ve maaşlarını tayin etmek, takdir edilen ihsanları gününde ödemek, bu işlemlerle ilgili*

[205] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.484

[206] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.488-491

olmak üzere devlet görevlilerini ve yetkili şahısların tertip ve tanzim etmiş oldukları kanun ve esaslara başvurmaktan ibarettir." [207]

İbn-i Haldun maliye bölümünün işleri ile ilgili olan detayları da şu şekilde verir: Maliye biriminde devlete ait tüm gelir ve giderler ile bunların ayrıntıları bir deftere kaydedilir. Bu kayıt bazı hesaplamalara dayanır ve bunları ancak bu işte mahir olan insanlar yapabilir. Bu işi yapan kişilere ve hesabın tutulduğu bu deftere "Divan" ismi verilir. [208]

2.9.2.1.4. Haberleşme ve Yazışma

İbn-i Haldun'a göre bu fonksiyon devlet için elzem bir vazife değildir. Çünkü medeniyet bakımından belli bir seviyeye gelememiş hanedanlıklarda böyle bir fonksiyona ihtiyaç duyulmaz. İslam devletlerinde ise dile verilen büyük önem nedeniyle bu fonksiyon onlar için büyük önem arz etmiştir. Anlatılmak isteneni en güzel üslup ile anlatabilmek için bu iş önem kazanmıştır.

Bu işi yapanlar genelde hükümdarın asabiyetinden önde gelen kişiler olurdu. Çünkü bu işle meşgul olanlar önemli devlet sırlarına sahip olurlardı. Bu nedenle emin kişiler arasından seçilmeleri gerekirdi. Ancak zamanla Arap dilinin bozulmasıyla, dili güzel kullanmak eğitim ile mümkün olur hale geldi ve bu nedenle bu konuda yetenekli ve eğitimli kişiler bu görevi yerine getirmeye başladılar. [209]

Bu işi gören dairenin bir başka görevinin de "Tevki" olduğunu söyleyen İbn-i Haldun, tevkiyi sultanın karara bağladığı ya da hüküm verdiği davalarda sultanın

---

[207] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.492

[208] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.492

[209] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.495

verdiği kararın en güzel bir dil ile sultana takdim edilen dilekçeye yazılması olarak ifade eder. [210]

2.9.2.1.5. Ordu

İbn-i Haldun açısından ordu hem olmazsa olmaz bir unsur hem de devletin icra ettiği önemli bir fonksiyondur. *"Bilmek gerekir ki, mülk iki esas üzerine bina kılınmıştır. Bir mülkte bu iki esasın mevcudiyeti zaruridir: Birincisi asker ve ordu tabir edilen şevket ve asabiyettir...."* [211] *"...zira devleti himaye edenler (ordu) ata ve ihsana, sultan ise masraf yapmaya muhtaçtır."* [212]

Devletin önemli bir görevi hem halkını hem de kendisini ve topraklarını düşmanlara karşı korumak ve ülke içinde düzeni tesisi etmektir. Böyle bir görevi yerine getirmek için de devletler ordularını kullanır. Güçlü bir ordusu olmayan devlet kendini ve halkını dışarıdan gelecek saldırılara karşı koruyamayacağı gibi, ülke içinde de düzensizlik çıkaran, halka zulmedenlere engel olamaz. Ordu çoğu zaman savaşmaya gerek kalmaksızın varlığı ile bile buna kalkışacakların cesaretini kırar. Bu sebepledir ki ordu devletin önemli görevlerini yerine getirebilmesi için hayati bir fonksiyondur.

2.9.2.2. İkincil Fonksiyonlar

İkincil fonksiyonlar devletin asli fonksiyonlarından olmayıp hem kendi varlığının devamı, hem toplumsal yaşamın düzen içinde yürümesi için yürüttüğü bir takım fonksiyonlardan ibarettir.

---

[210] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.496

[211] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.558

[212] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.541

2.9.2.2.1. Para Birimi Çıkarma

İbn-i Haldun'a göre para birimi çıkarmakta devletin fonksiyonlarından biridir. Ona göre devlet para birimi çıkarır ve piyasada tedavülde bulunan nakitleri denetler, sayı ile işlem gören cinsten olması durumunda onlarda hile, eksiklik ve bozukluklar olmasına mani olmak için gerekli tedbirleri alır. [213] Bu devletin ticari ve sosyal hayatın devamı ve düzeni için yerine getirmesi gerekli olan önemli bir fonksiyondur.

Devletin görevi para birimi çıkarmakla bitmez, sultanın resmi damgası kontrol edilerek nakitlerin hangi ayarda olduğunun tespiti yapılır. Teftişi biten paraların üzerine paranın tespit edilen değerini belirtmek üzere bazı işaretler konur. Bu işlem için genelde damga kullanılır. Bu damga madenin kalitesine işaret eder.

Paraların değerinin kontrol edilmesi fonksiyonu ilk başlarda devlet adına kadı tarafından yürütülürdü. Sonraları sadece bu işle görevlendirilmiş devlet daireleri kurularak bu görev onlara verilmiştir.

2.9.2.2.2. Ahlakı Muhafaza Etmek

İbn-i Haldun'a göre devletin bir diğer fonksiyonu da ahlakı muhafaza etmektir. Çünkü devlet kurmak için asabiyetin olmasının bir zorunluluk olduğu kadar devletin devamı için de ahlak bir zorunluluktur. Ahlaki faziletlere sahip olmaksızın devlet yaşatılamaz. Bununla birlikte sadece hükümdarın ya da devlet görevlilerinin ahlak sahibi olması da yeterli değildir. Toplumun genelinin ahlak yapısı devletin kaderini belirler. Bunu devletin yönetiminin temel olarak asabiyenin elinde olmasına rağmen asabiyenin toplumun tüm kesimlerinin katılımıyla varlığını sürdürebileceği şeklinde ifade eden İbn-i Haldun bu nedenle toplumda gerekli ahlaki faziletler yoksa devletin

[213] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.470

zamanla bir zulüm aracına dönüşerek meşruiyetini kaybedeceğini ve varlığını uzun süre devam ettiremeyeceğini ifade eder. [214]

Devlet bir yanıyla ahlak bir yanıyla da güç ile meydana gelir. İnsanın yeryüzünün halifesi olması bu şekilde mümkündür. Bu nedenle denilebilir ki devletin manevi yönü ahlaka karşılık gelmektedir. Ahlakın bozulması ile devlette kötüye gidiş başlar ve bu gidişat devletin yıkılması ile son bulur. [215] Bu nedenle devletin gerek kendi varlığının devamı gerekse de halkının ahlak çerçevesinde bir yaşam sürdürebilmesinin temini için ahlakı muhafaza etmesi ve bununla ilgili önlemler alması bir zorunluluktur.

2.10. Devletin Çöküşü ve Buna Yol Açan Sebepler

İbn-i Haldun devletlerin yıkılmasında o devlete dışarıdan yapılan saldırıların önemli bir rol oynadığını düşünmekle birlikte bu saldırıları gerçekte artık çöküş dönemine girmiş, yıkılmaya yüz tutmuş bir devlete vurulan son darbe olarak görür. [216] Hakikatte ise bir devletin çöküşüne yol açan asıl sebepler ise asabiyetin zayıflaması, devlet adamlarının zulmü ve mali yapının bozulmasıdır.

2.10.1. Asabiyetin Zayıflaması

İbn-İ Haldun'a göre asabiyet devletin çöküşünde de tıpkı kuruluşunda olduğu gibi çok önemli bir rol oynar. Devletin kurulmasının ardından yaşanan genişleme ve ilerleme sayesinde elde edilen birçok nimet devlet adamlarının asabiyeti unutarak bu

---

[214] TDV İslam Ansiklopedisi, "İbn Haldun maddesi", Cilt 19-20, s. 549

[215] Sönmez, Z. "İbn Haldun'un Toplum Metafiziğinde Ahlak", http://insamer.com/tr/ibn-haldunun-toplum-metafiziginde-ahlak_11.html , Erişim Tarihi: 04.01.2018

[216] Sır, O. a.g.e. s.100

nimetlere kendini kaptırmasına neden olur. Asabiyetin zayıfladığının ilk işareti hükümdar ile halk arasında görülür. Hükümdar devletin menfaatine olmayan ve hesap vermekte zorlanacağı pek çok icraatta bulunur ve bu nedenle halkından korkar. Bunun sonucunda yalnızlaşan hükümdar halktan kimseye güvenemeyeceğini düşünerek yönetimi elinde tutabilmek için orduya daha fazla önem vermeye başlar. Bu nedenle maddi olarak orduya daha geniş imkânlar sunulsa da asabiyetle güçlendirilmeyen askerler, zamanla sunulan imkânları da yeterli görmeyerek halka katılır. Böylelikle asabiyet halkın ve devletin tüm tabakasında zayıflayarak devletin çöküşe doğru gitmesine ve bir süre sonra da yıkılmasına neden olur. [217]

2.10.2. Devlet Adamlarının Zulmü

İbn-i Haldun'a göre devletin çöküşüne yol açan sebeplerden biri de devlet adamlarının zulmüdür. Hükümdarın etrafını saran ancak halkın değil kendisinin menfaatini düşünen devlet adamları ve hükümdarın yakın dostları devletin kaynaklarını istedikleri gibi kullanmaya devam edebilmek için halka yüklenir, vergileri arttırır ve halka giden hizmetleri kesintiye uğratırlar. Böylece onlara kalacak para çoğalır. Ancak her ne kadar halk bu duruma karşı koyamasa da tepkisi giderek artar, halkın devlete olan inancı ve sevgisi azalır. Zamanla bu hal halkın kendi devletine düşmanlık duymasına kadar varır. Bu durumdaki bir devlette içerden ya da dışardan gelecek en ufak bir tehlikeye bile karşı koyamayarak yıkılır. [218]

[217] Azarkan, E. a.g.m.

[218] Yumuk, R. a.g.m. s.274

2.10.3. Mali Yapının Bozulması

İbn-i Haldun'a göre devlet doğası gereği lüks ve israfı gerektirir ancak artan harcamalarla birlikte devlet adamlarının sayısının artması ve böylece bu harcamayı yapanların çoğalması devletin ekonomisini çökme noktasına getirir. Bunun sonucunda askere yeteri kadar pay ayrılamaz ve ordusu bu nedenle zayıflayan devlet, düşmanların saldırılarına açık hale gelir. Devlet mali yapısını düzeltebilmek için vergileri arttırdığı gibi vergi kalemlerini de arttırır. Yapılan tüm işlemler arık vergiye tabi tutulur. [219] Artan vergiler halkın alım gücünü azalttığı gibi bunun doğal sonucu olarak esnaf ve sanatkârın da işleri bozulur. Bu durum ülkede ekonomik ve sosyal hayatın bozulmasına yol açar.

İbn-i Haldun sosyal (içtimai) hayatın bozulmasının ise devletin yıkılmasıyla neticeleneğini şu sözlerle ifade eder: *"Devlet ile içtimai hayat birbirinden ayrılmayan bir varlık olduğu için birinin düzeninin bozulması diğerinin de bozulmasını icab ettirdiği gibi birinin yok olması da diğerinin yok olmasına sebep olur."* [220] Böylelikle bozulan ekonomi hem devletin tüm kademelerinde hem de halkta olumsuz tesirlere yol açar. Bu durum nihayetinde devletin yok olması ile sonuçlanır.

İbni-Haldun devleti'n çöküşü konusunu o kadar güzel açıkladı ki ondan sonra gelen pek çok düşünür İbni-Haldun'un ortaya koyduğu fikirler üzerine devleti'n doüşü ve çöküşü hakkında çok çalışmalar yaptılr, Ornek olarak Cemaleddin Afgani'nin (ö. 1897) siyasi düşüncesinde İbn Haldun'un asabiye teorisinin yeri büyüktür. Afgani'ye göre İslam devletlerinin çözülmesinin sebebi asabiyenin zayıflamasıdır. Ona göre İslâm, asabiyeleri zayıflayan Arap kabilelerini birleştirerek çok kısa sürede güçlü devletler kurmalarına sebep olmuştur.

---

[219] İzdiham, A. a.g.m. s.12

[220] Uludağ, İbn Haldun, Mukaddime, I, s.447

İbni-Haldun Modern Arap dünyasının üzerinde en çok tartışma yapılan İslam düşünürlerinin başında şüphesiz İbn Haldun gelir. Bu konuda yüzlerce kitap ve makale yazılmış, Arap edebiyatında neredeyse bir 'İbn Haldun' literatürü oluşmuştur. Bunun temel sebeplerin başında modernite karşısında Arap dünyasının yaşadığı kimlik krizi gelmektedir. Arap düşüncesinin çöküş devri olarak adlandırılan bir dönemde çağının problemlerini farklı ve yenilikçi bir anlayışla değerlendirdiğinden sosyolojinin kurucu babalarından biri olarak kabul edilen İbn Haldun, Batı karşısında kendisini yenilmiş hisseden modern Arap dünyasında fikirlerine istinad edilen bir değer olarak ortaya çıkmaktadır. İbn Haldun'un Arap dünyasında bu kadar çok gündemde olmasının bir diğer sebebi de hemen hemen bütün bilimsel buluşların Batılılar tarafından yapıldığı modern dönemde, fikrî mirasının Batı'da da genel bir kabul görmüş olmasıdır. Nitekim Osmanlılar tarafından Mukaddime adlı meşhur eseri şerh ve tercüme edilerek fikirlerinden istifade edilen İbn Haldun, Arap dünyasında ise 19'uncu yüzyılda Batılılar tarafından keşfedildikten sonra tanınmaya başlandı. Geçen yüzyılda Arap dünyasında telif edilen Arap edebiyatı tarihlerinin neredeyse tamamında İslam düşüncesinin, İbn Haldun'un vefat ettiği 15'inci yüzyılda sona erdirilip bütün bir Osmanlı dönemi göz ardı edildikten sonra tekrar 19'uncu yüzyılda başlatılması dikkat çekicidir. İbn Haldun'un fikri mirasının Arap dünyasındaki serüvenine göz attığımızda ilk olarak vefatının hemen ardından Makrizi, İbn Hacer el-Askalani ve İbn Tağriberdi gibi Memlûk devri tarihçileri tarafından incelenmiş olduğunu görüyoruz. Bu tarihçilerin de aslında Memlûk tarihinin kriz döneminde yaşadıklarını not etmeliyiz. Bu yazının konusu olmamakla beraber bu durumun Osmanlı tarihinde de İbn Haldun düşüncesinin yaygınlaştığı yılların devletin zayıfladığı ve buna bir çare bulunmasının gerekliliğinin önem kazandığı bir döneme denk gelmesinin tesadüf olmadığını not edelim.[221] Arap Dünyasında 20'nci yüzyıl

[221] Tomar, C. "Arap dünyasının krizleri karşısında İbn Haldun'un fikrî mirası", Mayıs 2017, http://www.lacivertdergi.com/dosya/2017/05/15/arap-dunyasinin-krizleri-

başlarında yapılan hilafet tartışmalarında da İbn Haldun'un siyasi düşüncesinin etkilerini görmek mümkün. son dönemde artan Arap milliyetçiliğinin etkisiyle birlikte İbn-i Haldun'un düşünceleri Ortadoğu coğrafyasında önem kazanmayı başlamıştır. Bu nedenle özellikle son yıllarda İbn-i Haldun'un bölgede önemli etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte İbn-i Haldun'un Batı'nın ünlü düşünürleriyle karşılaştırılması onun büyüklüğünü daha net bir şekilde ortaya koyması bakımından büyük faydalar sağlamıştır. son yıllarda Türkiye'de ve Ortadoğu ve Arap Dünyasına İbn-i Haldun'un etkileri fazla olduğundan dolayı son bölümde onun etkileri üzerine duruk ve bir kaç ünlü Batılı düşünürler ile karşılaştırma da yaptık.

karsisinda-ibn-haldunun-fikr-mirasi Erişim Tarihi:03.05.2018

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN-İ HALDUN'UN DÜŞÜNCELERİNİN ETKİLERİ

3.1. İbn-i Haldun'un Kamu Yönetimine Ait Görüşleri

İbn-i Haldun, kendisinin "umran ilmi" olarak ifade ettiği günümüzde sosyoloji bilimine karşılık gelen konularda sıklıkla toplumsal yaşamı ve farklı toplumlarda bu toplumsal yaşam arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur. Toplumları incelerken herhangi bir dini ya da ahlaki bakış açısı takınmayan İbn-i Haldun bu nedenle doğal bir gözlem sonucu elde ettiği bulguları değerlendirmeyi ve ifade etmeyi tercih etmiştir. Bunun yanı sıra elde ettiği bilgileri kullanarak tümevarım metoduyla tıpkı tabiat kanunlarında olduğu gibi geçerli kurallara ulaşmayı hedeflemiştir. Ona göre ulaştığı sosyal kanunlar farklı zaman ve mekânlarda yaşamış olsalar da aynı karakterdeki toplumlar için geçerlidir. Bununla birlikte tüm toplumlar bir değişim içindedirler. Bunun da temel sebebi farklı sınıftan ve kavimden insanların temas ve kaynaşmalarıdır. [222]

İbn-i Haldun'a göre insanın doğası gereği sosyal bir varlık oluşu ve bu nedenle toplum halinde yaşamaya adeta mecbur olması nedeniyle bu yaşamın kurallarını ortaya koymak oldukça önemlidir. Bu nedenle İbn-i Haldun'un kendisinin ilk kurucusu olduğunu Mukaddime adlı eserinde belirttiği umran ilmine/sosyolojiye ilgisi oldukça yoğundur ve bir kısmını yukarıda izah ettiğimiz gibi toplumsal yaşam ile alakalı böylesine detaylı sonuçlara ulaşmıştır. Bunun yanı sıra İbn-i Haldun toplum yaşamının önemli bir parçası olarak kamu yönetimine dair de önemli düşünceler ortaya koymuştur.

---

[222] Meriç, C. "Umrandan Uygarlığa", İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2002, İstanbul s.149-150

Spesifik bir kamu yönetimi ve devlet biçimi öngörmeyen İbn-i Haldun sultanlık, padişahlık ya da beylik şeklindeki siyasi sistemlere bir itirazda bulunmamıştır. Onun daha çok üzerinde durduğu nokta ise yönetim şeklinden ziyade devletin halka uygulayacağı baskının yaratacağı olumsuz tesirlerdir. Kişilerin şahsi yapılarını ve psikolojisini etkileyen bu durumun sosyal ve ekonomik hayatta da olumsuz etkiler meydana getireceğini düşünen İbn-i Haldun kişisel özgürlükleri temel almış ve hatta bu durumu çok çarpıcı bir örnekle izah etmiştir. Devletin sahip olduğu büyük gücün halkın kişiliği ve kimliği üzerinde tehlike oluşturmaması adına kamu yöneticilerinin çok zeki ve başarılı kişilerden oluşmaması gerektiğini düşünen İbn-i Haldun aksi takdirde böyle yüksek vasıflı yöneticilerin de halktan büyük talepleri olacağı fikrini ileri sürmüştür. Ona göre teşkilatlanmış siyasi bir yapıya bağlı olmak devletin ve devlet adamlarının koyduğu kurallara uymak manasına geleceğinden fertlerin bağımsız ve özgür bir şahsiyet kazanmalarına engel olur. [223]

İbn-i Haldun bu durumu şu şekilde ifade eder: *"Hiç bir kimse işinde kendi başına buyruk değildir. Halkı idare etme yetkisine sahip olan emirler ve reisler ise, başkalarına nazaran (çok) azdır. O halde zaruri olarak, insanlar ekseriya başkasının hâkimiyeti (tahakkümü) altında bulunurlar. Şayet hâkimiyet yumuşak ve adil olup ondan gelen hüküm ve kararlar, engeller ve yasaklar zora ve baskıya dayanmıyorsa, böyle bir hâkimiyet (ve otoritenin) eli altında bulunan kimseler, yüreklerinde ister korku, ister cesaret bulunsun emniyet içinde yaşar, bir baskının olmayacağına (otoritenin yasakçı ve baskıcı olmadığına) güvenir, bir müeyyidenin olmayacağından emin olurlar. Netice olarak kendine güven onların tabii bir hali olur, bundan başka bir şey bilmezler. Hakimiyet ve ondan gelen hüküm ve kanunlar zora, baskıya ve korkuya dayanırsa, bu,*

[223] Kozak, İ.E., "İbn Haldun'un İşletme ve Kamu Yönetimine İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış", İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics, Mayıs 2012, Cilt 5, Sayı 9, s.166-167

halkın metanet gücünü kırar, mukavemet kabiliyetini yok eder. Çünkü ilerde izah edeceğimiz gibi artık zulme uğrayan ezilmiş nefislere tenbellik ve bezginlik hali çöker." [224]

İbn-i Haldun'un burada bahsettiği bir başka husus ise zorlama olmadan kurallara uyan yani bunları içselleştirilen kişilerin mevcut siyasi düzenin meşruiyetini de sağlamasıdır. Halk meşru gördüğü yönetimin kurallarını daha kolay kabullenir ve bu kurallar onda büyük sorunlara yol açmaz. Buna karşılık aşırı baskı uygulayan yönetimler halk tarafından meşru olarak görülmez ve bu durum altında yaşamak zorunda kalan halk tembelleşir ve bezginleşir. Onun bu düşüncesi yaklaşık 5 asır sonra Alexis de Tucqueville tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: "*İnsanı çürüten, iktidara sahip olması veya itaat etmenin ezikliği değil; gayrimeşru bir iktidarın kullanılması ve baskıcı, haksız bir otoriteye itaat mecburiyetidir*" [225]

İbn-i Haldun'un bu görüşlerinden onun sosyal ve ekonomik hayat ile yöneticilerin halka olan yaklaşımları arasında sıkı bir bağ olduğunu düşündüğü görülmektedir. Birçok düşünürün de benzer fikirler ileriye sürmüş olması, bugün meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kalan siyasi rejimlerde ekonomik ve sosyal konular başta olmak üzere hemen her alanda yaşanan sıkıntılar bu düşüncelerin ne kadar doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Siyasal iktidarların altında ezilen halkların gördükleri baskıların azalması ile birlikte kısa sürede büyük atılımları başarmaları da bu noktayı destekleyen bir diğer husustur.

İbn-i Haldun'un kamu yönetimine ait bir başka önemli düşüncesi de devletin zenginliği ile halkın yaşam koşulları arasında kurduğu bağdır. Ona göre bir devletin zenginleşmesini sağlayan unsur devletin yaptığı harcamaları kısması ve elde ettiği tüm

[224] İbn Haldun, a.g.e. s.330-331

[225] Kozak, a.g.m. s.168

gelirleri mümkün olduğunca saklaması değildir. Devletin zenginleşmesi ancak devletin kaynaklarının halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesi, topluma sıkıntı yaratan sorunların ve zulüm, korku gibi olumsuzlukların ortadan kaldırılması ile mümkündür. Çünkü halk bu şekilde daha aktif ve üretken bir hale gelerek devletin gelirlerini arttırır.

İbn-i Haldun'a göre devletin iktisadi faaliyetlerde bulunması, ziraat ve ticaretle meşgul olması da çok doğru bir yaklaşım değildir. Bu durum halkın hak ve hürriyetleri için bir sorun teşkil edebilir. Bunun da nedeni devletin bu faaliyetlerde bulunması halinde, sahip olduğu büyük maddi ve siyasi imkânlar ile diğer çiftçi ve tüccarlara karşı haksız rekabette bulunmasıdır. Adil olmayan rekabet koşullarına dayanamayan halk ise mecburen bu tür iktisadi faaliyetlerden çekilmek zorunda kalır. Bunun neticesinde de ekonomik hayat çıkmaza girer, halkın üretme ve çalışma şevki kırılır ve ekonomik olarak büyük sorunlar ortaya çıkar. [226] Devletin topladığı vergi gelirlerini azaltan bu durum aynı zamanda fiyatların serbest piyasa koşullarında oluşmasını engelleyerek devlet ve idarecilerin, halkı kendi belirledikleri fiyattan mal alıp satmaya zorlamalarına da yol açar. Yükselen fiyatlar halkın ekonomik olarak zarar görmesine yol açar. İbn-i Haldun bu durumu şu şekilde ifade eder: *"Sonra sultanın ticaret yapması, (sultanın da içinde bulunduğu) umran ehline bir tecavüzdür. Onların işlerinin bozulmasıyla kendi hanedanlığına da halel ve noksan gelir. Zira tebaa, çiftçilik ve ticaret yoluyla mallarını nemalandırmaktan ve sermayelerini çoğaltmaktan vazgeçince, gelir kaynaklan azalır, kurur ve perişan bir hale gelir, onların halleri de bu noktada telef olur gider... Bunun dışında (sultanın) ticaret ve ziraatla uğraşması, tebaaya peşinen zarar verir. Vergi usulünü bozar, ülkenin imarını eksiltir"* [227]

[226] Candan, N. "İbni Haldun'un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı", Yönetim ve Ekonomi 14/2 (2007) 235-245 s.240

[227] İbn Haldun, a.g.e. s.542-543

Bunlardan da anlaşılacağı gibi İbn-i Haldun özel teşebbüsün güçlenmesini, devletin ve devlette önemli görevlerde bulunan yöneticilerin ise ekonomik faaliyetlerden uzak durmasını arzu etmektedir. Devlet bu noktada asli görevi olan düzenleme ve denetleme işlerini yerine getirerek hem kendisi hem de halkı için en doğru olanı yapmış olur.

İbn-i Haldun'un kamu yönetiminde üzerinde ısrarla durduğu konulardan biri de kişisel özgürlükler ile kamu otoritesi arasındaki ilişkidir. İbn-i Haldun bu konuda yaşadığı çağın çok ötesinde bugün ancak ileri demokrasi yönetimlerinde görülen bir yaklaşım sergiler. Ona göre temel hak ve özgürlükler devletin halka ihsan ettiği bir şey değildir ve tam aksine onların insan olmalarından kaynaklanan doğal bir durumdur. Kimsenin bu hakkı insana/halka vermesine gerek yoktur çünkü o daha doğarken bir insan olarak doğmuş ve bu temel hak ve hürriyetlere de sahip olmuştur. Bugün bile tartışma konusu olan bir konuda, İbn-i Haldun'un asırlar evvel çok net ve devlet yerine insanı temel alan yaklaşımı ile çağının çok ötesine geçmiş olduğunu ve kendisinden sonra gelen birçok düşünüre ilham kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. [228]

Bugün dünya üzerindeki mevcut duruma bir göz atıldığında İbn-i Haldun'un kamu yönetimi konusunda ortaya attığı fikirlerin aradan geçen onca zaman ve değişen şartlara rağmen güncelliğini koruduğu ve evrensel birer saptama oldukları görülmektedir. Geri kalmış, birçok sorunla boğuşan devletlerin tamamının kötü yönetim, halka uygulanan baskılar, temel hak ve özgürlüklerin olmayışı, devletin ekonomik sisteme dışarıdan müdahalesi neticesinde serbest bir ticaret ortamının sağlanamayışı gibi nedenlerden dolayı bu sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. İbn-i Haldun'un da kamu yönetimi konusunda özellikle bu konular üzerinde durduğu ve toplumları bu hususlar hakkında uyardığı görülmektedir. Bu bağlamda onun kamu

[228] Kozak, a.g.m. s.173-174

yönetimine ait görüşleri bugün bile önemli bir referans kaynak olarak değerlendirilmeye devam etmektedir.

3.2. İbn-i Haldun'un Osmanlıya Etkisi

Arapların ve Batı'nın aksine İbn-i Haldun ile çok daha önceleri tanışan Osmanlı bu nedenle onun fikirlerinden yoğun bir biçimde ve uzun yıllar boyunca etkilenmiştir. Öncelikle İbn-i Haldun'un fikirlerinin Osmanlı devlet adamları ve uleması üzerinde önemli tesirleri olduğu görülmektedir. [229] Bazı düşünürler ise İbn-i Haldun'un düşüncelerinin özellikle Selçuklu Türklerinden etkilendiğini, Selçukluların hayattaki uygulamalarının onun düşüncelerine yön verdiğini ve bu nedenle Türklerle İbn-i Haldun arasında çift taraflı bir etkileşim olduğunu savunmuşlardır. [230]

Özellikle Osmanlı'nın zayıflamaya başladığı 16. yüzyıldan sonra Osmanlı düşünürlerinin bu duruma çare bulmak ve bu zafiyet durumundan devleti kurtarmak üzere İbn-i Haldun'un fikirlerine olan ilgileri artmış ve onun toplum, siyaset ve tarihe bakış açısından istifade etmeye çalışmışlardır. Ancak Osmanlı tarafından İbn-i Haldun'un düşüncelerinden sadece bu konuda yararlanıldığını söylemek çok doğru bir yaklaşım olmaz. Çünkü daha birçok konuda Osmanlı düşünürleri onun fikirlerinden yararlanmışlar ve onun fikirlerini temel alarak Osmanlı düşünce ve ilmine yeni bir bakış açısı getirmişlerdir. İbn-i Haldun'un neredeyse tüm toplumlar için bir genelleme yaparak ortaya koyduğu düşünceler bu yönüyle birçok Osmanlı düşünürüne ilham kaynağı olmuştur. Hatta Osmanlı'nın İbn-i Haldun'a olan bu bakışı ve ilgisi başta diğer İslam toplumları ve Batı olmak üzere pek çok medeniyetin onun fikirlerinden

[229] Albayrak, H.Ş., "Günümüz Türk Din Sosyolojisine İbn Halduncu Bir Katkı:15 Temmuz Darbe Girişimi", İslami İlimler Dergisi, Yıl:12 12:1, 2017 s.166

[230] Şeker, F.M., "Türk Düşünce Kaynağı Olarak Mukaddime", Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları, 2012, s.270

yararlanmalarına katkı sağlamıştır. Bu çerçevede onun fikirlerinin en çok alındığı eser ise Mukaddime oluştur. [231]

Ancak şunu da söylemek gerekir ki Osmanlı düşünürleri İbn-i Haldun'un fikirlerini olduğu gibi kopyalamamış ve bu fikirleri Osmanlı devleti ve toplumuna uyarlamaya çalışmışlardır. Bu nedenle onun fikirleri temel alınarak ortaya konan yeni düşüncelerin onun yaklaşımlarına yenilikler getirdiğini ve hatta başta Kâtib Çelebi, Cevdet Paşa ve Mustafa Naîmâ gibi birçok düşünürün ortaya koydukları yaklaşımlarla onun fikirlerini aştığını söylemekte mümkündür. Böylelikle İbn-i Haldun tarafından ortaya konan genel fikirler, Osmanlı düşünürleri tarafından Osmanlı Devleti ve toplumu pratiğinde özelleştirilmişlerdir. Bu nedenle İbn-i Haldun'dan etkilenen Osmanlı düşünürlerinin orijinal fikirler üretememesi gibi bir durum da söz konusu olmamış ve birçok düşünür ve siyasetçi onun fikirlerden yola çıkmakla birlikte tamamen yeni fikirler ortaya koymayı başarmışlardır.

Bu farklı yaklaşımların en açık görüldüğü nokta ise Osmanlı düşünürlerini İbn-i Haldun'a yönlendiren mesele olan "devletin çöküşü" konusu olmuştur. İbn-i Haldun'a göre bir devletin çöküş sürecine girmesi ve bu sürecin ardından yıkılması kaçınılmaz bir durumdur. Alınacak tedbirler bu durumu engellemez ancak bunun gerçekleşmesini erteler. Hâlbuki Osmanlı düşünürleri bu noktada İbn-i Haldun'dan farklı düşünmüşler ve çöküş sürecine giren bir toplumun ve devletin bazı yollarla kurtulabileceğini söylemişlerdir. İbn-i Haldun'un bir çözüm üretemediği çöküş problemi için değişik çözümler üretmeye çalışan Osmanlı düşünürlerinin özellikle bu noktada İbn-i Haldun'un düşüncelerini aştığı görülmektedir. [232]

---

[231] Okumuş, E., "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, 2006, s.144-147

[232] Okumuş, a.g.m. s.184

Diğer toplumlardan daha önce İbn-i Haldun'u keşfeden Osmanlı'nın onun fikirlerinden etkilendiği bir diğer nokta ise devletin ömrü konusundaki yaklaşımıdır. İbn-i Haldun'un devletin ömrü içinde açıkladığı 5 devri inceleyen Osmanlı bilim adamları devlet yapısı, geleceği ve bekası açısından önemli düşünceler ortaya koymuşlardır. Her devletin ne olursa olsun bir gün çöküş yaşayacağını ve asabiyenin kaybolmasının da bu durumun belirtileri arasında olduğunu söyleyen İbn-i Haldun'un bu düşünceleri bir nevi uyarı olarak da algılanmıştır. [233]

İbn-i Haldun'un Osmanlıyı en çok etkilediği konulardan biride tarih bilimidir. Onun tarih bilimine yaklaşımının Osmanlı tarihçileri üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Çünkü onun tarihe bakışı gerçekleşmiş olayları ardı ardına sıralamakla sınırlı değildir. İbn-i Haldun tarih bilimine ders verici ve öğretici bir yönden yaklaşır. Olayların arka planını inceler ve ilk başta anlaşılması güç olan olayların neden ve sonucunu ortaya koymaya çalışır. Yani tarihi tamamen akademik bir düzlemde inceleyerek onun neden bir bilim olduğunu kanıtlar. [234] Tüm bunların yanı sıra İbn-i Haldun kendisini İslam dünyası ile de sınırlamamış Yahudi ve Hristiyan toplumların tarihlerini de inceleyerek buradan da bazı sonuçlar elde etmeyi başarmıştır. Ayrıca onun tarih bilimine bakışında tarih ve sosyoloji birbirinden ayrılamayacak konulardır. Bu nedenle ona sosyolojik tarihçi demekte mümkündür. [235]

---

[233] Aktay, Y. "Osmanlı'dan önce İbn Haldun'u kim okumuş?", 03 Haziran 2017, https://www.yenisafak.com/yazarlar/yasinaktay/osmanlidan-once-ibn-haldunu-kim-okumus-2038274 Erişim Tarihi:01.05.2018

[234] Uzun, K. "Altan Çetin – Galip Çağ, İbn Haldun Umranında Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Lotus Yayınevi, İstanbul 2015, 160 sayfa", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Yaz 2015, s.187-190

[235] Yıldırım, Y. "İbn-i Haldun'un Tarih Anlayışı", http://www.hazardernegi.org/ibni-haldun-tarih-anlayisi/ Erişim Tarihi:27.04.2018

Onun tarih bilimine bu yaklaşımı birçok Osmanlı tarihçisini etkilemiş onun anlayışını takip eden birçok düşünür tarih felsefesi ve metodolojisi noktalarında onun yöntemlerini kullanmaya devam etmişlerdir. [236] Böylelikle Osmanlı'da klasik nakilci tarih yaklaşımı yerine tarihi süreçleri anlamaya çalışan, yorum getiren bir anlayış benimsenmiştir. Bu durum yalnızca tarih biliminde bir yaklaşım farklılığı olarak sınırlı kalmamış aynı zamanda sosyoloji biliminin de Osmanlı'da çok erken devirlerde zemin bulmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte özellikle tarih konusundaki bu yaklaşım Osmanlının olaylara bilimsel açıdan bakışında önemli değişikliklere yol açmış, böylelikle Osmanlı'nın sistematik ve bilimsel bir yaklaşım tarzı geliştirmesinde önemli faydaları dokunmuştur. [237]

İbn-i Haldun'un ekonomi ve özellikle vergiye ait görüşleri de birçok Osmanlı düşünürünü etkileyen konulardan biri olmuştur. İbn-i Haldun'a göre devletin gücü ile kamu masraflarının düzenlenmesi, ücret ve vergi politikaları konuları arasında sıkı bir bağ vardır. Üretim tabanlı ekonomi sayesinde devlet dinamik bir karakter sahibi olur. [238] Bununla birlikte vergilerin artması devletin elde edeceği vergi gelirini arttırmaz aksine azaltır. Çünkü artan vergiler halkın sahip olduğu sermayenin azalmasına bu durum da üretimin ve dolayısıyla vergi gelirlerinin azalmasına yol açar. Kısaca vergilerin yüksekliği ile toplanan vergiler arasında ters bir orantı söz konusudur. Bu nedenle düşük vergi hem üretimi hem de toplanan vergiyi arttırır. Bu durum da devletin ve halkın huzuruna fayda sağlar. [239, 240] Bu düşünceleri benimseyen Defterdar Sarı Mehmed Paşa,

---

[236] Halaçoğlu, Y., Aydın, M.A. "Cevdet Paşa" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 07; s.446

[237] Okumuş, a.g.m. s.184

[238] Hassan, a.g.e. s.235

[239] Gazi, B. "Maliye İbn-i Haldun okumalı", 05 Ocak 2011, Erişim Tarihi:03.05.2018 https://www.timeturk.com/tr/makale/ibrahim-karatas/maliye-ibn-i-haldun-okumali.html,

Katib Çelebi, Koçi Bey gibi önemli pek çok Osmanlı düşünürü ekonomi ve vergi konusunda benzer görüşler ileri sürmüştür.[241]

Osmanlı düşünürleri kendilerine toplum, medeniyet, insan, asabiyet, devlet, siyaset, umran, ekonomi, ahlâk, bedeviyet, hadariyet, adalet, tarih, felsefe, ilim, din ve sünnetullah yani toplumsal yasalar gibi pek çok konuda yol gösteren ve ışık tutan İbn-i Haldun'un dünyaca tanınmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle devletlerini kurtarmak için çözüm yolu arayan Osmanlı düşünürleri ve devlet adamları, önemli bir başvuru kaynağı olarak gördükleri İbn-i Haldun'un İslam dünyası haricinde de tanınmasında önemli katkılar sağlamışlardır. Bu nedenle özellikle 19. yüzyılda İbn-i Haldun'u tanımaya başlayan Batı toplumları onun düşüncelerini anlamak için sıklıkla Osmanlı düşünürlerinin eserlerine başvurmuşlardır. Böylelikle İbn-i Haldun Osmanlı fikir dünyasında derin etkiler bırakırken bir nevi onun öğrencileri olan Osmanlı düşünürleri de hocalarının tüm dünyada tanınmasında üzerlerine düşen görevi yerine getirmişlerdir.

3.3. Türkiye'de İbn-i Haldun Hakkında Yapılan Çalışmalar ve Etkileri

İbn-i Haldun Türkiye'de en fazla ilgi görmüş ve üzerinde çalışmalar yapılmış İslam bilginlerinin başında yer alır. Türk bilim insanları onu çok değişik yönlerden değerlendirmeye tabi tutmuş ve sosyal bilimler, tarih, tarih felsefesi ve tarih metodolojisi gibi pek çok alanda onun fikirlerinden istifade etmişlerdir. Bu açıdan Osmanlı'nın ona gösterdiği ilginin cumhuriyet sonrası dönemde de devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

---

[240] İbn Haldun a.g.e., 2013, s.539-540

[241] Okumuş, a.g.m. s.157, 158, 167

Çoğu kişi tarafından sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilen İbn-i Haldun'un Türkiye'de gördüğü ilginin temelinde onun asırlar öncesinde ortaya koyduğu düşüncelerin bugünde geçerliliğini koruması ve güncel konulara da uygulanabilir olması yatmaktadır. Ayrıca onun tek bir konu üzerinde yoğunlaşmak yerine sosyoloji, hukuk, tarih, sosyal psikoloji, siyaset felsefesi, iktisat, coğrafya, siyaset felsefesi, bilim tarihi, din sosyolojisi gibi pek çok disiplini içine alan konuda fikirler ortaya koyması onun sorunları çok boyutlu ve çok farklı bakış açılarından değerlendirmesine imkan tanımıştır. Başka bir bilim adamında bulmanın bir hayli zor olduğu bu özellik, onun bu çok boyutlu bakış açısını değerlendirmek isteyen Türk düşünürler için de önemli bir kaynak haline gelmiştir. [242]

Türkiye'de son yıllarda İbn-i Haldun üzerine yapılan çalışmaların sayısı hızla artmaktayken, nitelik bakımından da bu çalışmaların daha kaliteli hale geldiklerini söylemekte mümkündür. Bu konuda son dönemde en çok görülen yaklaşım onun eserlerini tercümeler vasıtasıyla değil yazıldığı dilden okunması çabalarıdır. [243] Bu şekilde çeviri yanlışları ve metin eksiklikleri nedeniyle anlaşılamayan veya yanlış anlaşılan hususların azalması ve İbn-i Haldun'un çok daha iyi anlaşılması mümkün olabilecektir.

Türkiye'de İbn-i Haldun denilince akla ilk gelen isimlerden biri hiç kuşkusuz Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'dur. "İbn Haldun" adlı müstakil bir eser yayınlayan Fındıkoğlu, eserinde telif ve tercümelere yer vermiş, onun hakkında hem Osmanlı devrinde hem de cumhuriyet sonrası devirde yapılan çalışmalardan bahsetmiştir. Ayrıca onun, Osmanlı ve Batı üzerindeki etkilerinden de bahsetmiştir. [244] Fındıkoğlu'nun İbn-i

[242] Yıldırım, Y., "Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, Sayı:4 s.139-140

[243] Yıldırım (2001) a.g.e. s.140

[244] Fındıkoğlu, Z.F. & Ülken H.Z. (1940) "İbn Haldun", Kanaat Kitabevi

Haldun hakkında yazdığı bir diğer eser olan "İbn Haldun'da Tarih Telakkisi ve Metot Nazariyesi" adlı kitabında birçok bakımdan önemli tespitler yapmış olmakla beraber onun İslami kimliğinin düşüncelerine olan etkisini masaya yatırmıştır. Fındıkoğlu bu konuda İbn-i Haldun'un görüşlerinde dinin etkisi olduğu tespitini yapmış ve bunun da muhtemelen iki nedene bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bunlardan ilki İbn-i Haldun'un ele aldığı sosyal konuların bir şekilde dininde konusuna giriyor olması ve bundan dolayı bunların bir şekilde Kuran'da yer alıyor oluşudur. Muhtemel ikinci neden ise İbn-i Haldun'un İslami kişiliğinin ona kazandırdığı bir üslup ile olayları yorumlarken kimi zaman kendi düşüncelerini meşrulaştırmak ve desteklemek kimi zamanda gelebilecek tepkilere karşı kendini savunabilmek adına dini hükümlere (özellikle de Kuran'a) atıf yapıyor oluşudur. Fındıkoğlu'na göre bu iki görüşü de savunan düşünürler vardır [245]

Tarihçi Zeki Velidi Togan, Yavuz Abadan, Adnan Adıvar gibi isimler de çalışmalarında İbn-i Haldun'un düşüncelerini yorumlamış olmakla birlikte yetmişli yılların ikinci yarısından itibaren daha kapsamlı ve ilmi çalışmaların ortaya konduğu görülmektedir. Bu konuda önemli isimlerden biri olan Cemil Meriç "Ümrandan Uygarlığa" adlı eserinde İbn-i Haldun'u tarafsız bir bakış açısıyla ele almaya çalışmış ve Mukaddime'de yer alan düşünceleri batılı düşünürler ve onların disiplinleri ile kıyaslamıştır. Meriç buna ilaveten "Mukaddime" nin Türkçe'ye yapılan çevirilerin yeterli olmadığı görüşünü dile getirmiş ve yeni tercümelerin yapılması ihtiyacından bahsetmiştir. Batılı düşünürlerin İbn-i Haldun hakkındaki görüşlerini inceleyen ve görüşler üzerinden değerlendirmeler yapan Meriç onu "kendi semasındaki tek yıldız" olarak değerlendirmiştir.

İlmi niteliği yüksek bir başka çalışma da Hassan tarafından yapılmıştır. Hem yapmış olduğu doktora çalışmasında hem de "İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi"

[245] Yaslıçimen, F. & Sunar, F. "Sosyal Bilimlerde Bir Yenilenme İmkanı Olarak İbn Haldûn", Ýslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2006, 137-167 s.145

adlı serinde İbn-i Haldun'un düşüncelerini bütünsel bir yaklaşımla derinlemesine analiz eden Hassan, İbn-i Haldun'un tam olarak anlaşılmayışını da bu yaklaşımla yapılmayan değerlendirmeler olduğunu söyler: *"Yorumların farklı oluşunun temel sebebi Mukaddime'nin bütünsel olarak ele alınmayışından doğmuş bulunmaktadır. "Bütünsel ele almayış", İbn Haldun'un düşüncesinin gerçekte nasıl odaklaştığının gereğince izlenmemiş ya da belirli "güdümlü" yorumlara feda edilmiş olmasından doğmaktadır."* [246]

Türkiye'de İbn-i Haldun'un iktisat ile ilgili düşünceleri de araştırma konusu yapılmış ve Nihat Falay, İbrahim Erol Kozak gibi isimler onun ekomik düşüncelerini masaya yatırmışlardır. Özellikle Kozak yaptığı çalışmada onun düşüncelerini Marksist düşüncelerle karşılaştırmıştır. [247]

Bu şekilde araştırmalarında İslam kültür mirasının en önde gelen isimlerinden biri olan İbn-i Haldun'u konu edinen, onun fikirlerini hem İslam dünyasından hem de Batı'dan düşünürlerin fikirleriyle kıyaslayan pek çok Türk bilim insanı sayesinde, Türk toplumu onu tanıma ve onun fikirlerinden faydalanma imkanına kavuşmuştur. Elbette yapılan her çalışma farklı yorumlar ve yaklaşımlar benimsemiş, küçük de olsa bir kısmı İbn-i Haldun'un düşüncelerinin özgün ya da yeterli olmadığını savunmuştur. Ancak bu farklı yaklaşımlar onun her yönüyle anlaşılmasında katkılar sağlayacağından önemli birer kaynak hükmündedirler. Türk toplumunun İbn-i Haldun'u tanımasıyla birlikte ona duyduğu ilginin artması zaman içinde hem nitelik hem de nicelik açısından daha fazla çalışmanın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

---

[246] Hassan, Ü., "İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi", Doğu Batı Yayınları, 4.Bası, 2010, Ankara, s.246-247

[247] Yıldırım, Y., "Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar", İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, Sayı:4 s.153

Bu gelişmelerin neticesinde Türkiye'de İbn-i Haldun'a duyulan saygının ve ilginin bir göstergesi olarak 2015 yılında onun ismini taşıyan bir üniversite kurulmuştur. İlki 2006 yılında TÜBİTAK öncülüğünde yapılan "Uluslararası İbn-i Haldun Sempozyumları" kuruluşunun ardından İbn-i Haldun Üniversitesi tarafından organize edilmeye başlanmıştır. Bu sempozyumlarda dünyanın birçok yerinden katılımcılar İbn-i Haldun ve eserleri hakkında görüşlerini açıklamaktadırlar. [248]

3.4. İbn-i Haldun'un Ortadoğu ve Arap Dünyasına Etkileri

İbn-i Haldun tecrübe ve gözlem odaklı araştırmaları neticesinde toplum, medeniyet, siyaset, tarih, şehir, köy gibi konularda çarpıcı düşünceler ortaya koymuş ve bu fikirleri birçok Doğu ve Batı medeniyeti üzerinde etkiler bırakmıştır. Hatta onun düşüncelerinin günümüzde de güncelliğini ve geçerliliğini koruduğunu ve pek çok düşünürü ve medeniyeti etkilediğini söylemek mümkündür. [249] Hiç kuşkusuz İbn-i Haldun'un fikirleri Ortadoğu ve Arap dünyasında da geniş yankı bulmuş ve onlar üzerinde önemli izler bırakmıştır.

15. yüzyılda yaşayan ve hayatının önemli bir bölümünü Kuzey Afrika'nın Cezayir, Tunus ve Fas bölgelerinde geçiren İbn-i Haldun ömrünün son bölümünde Mısır'da bulunmuş ve böylelikle Ortadoğu coğrafyasını ve toplumlarını tanıma fırsatına kavuşmuştur. Bu dönemde Filistin ve Suriye'ye de ziyaretler yapan İbn-i Haldun Arap toplumlarının yanı sıra Türkleri, Kürtleri, Çerkezleri de yakından gözlemleme şansına ulaşmıştır. Ortadoğu ile bağları bu şekilde kuvvetlenen İbn-i Haldun bu bölge

[248] "International Ibn Khaldun Symposium", http://meeting.ihu.edu.tr/ Erişim Tarihi:01.07.2018

[249] Okumuş, E., "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, 2006, s.13

toplumları ile ilgili gözlemlerine de kitaplarında yer vermekle kalmamış [250] aynı zamanda onların düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır.

İbn-i Haldun'un Ortadoğu ve Arap dünyasına etkilerinden bahsetmeden önce şunu da özellikle vurgulamak gerekir ki bölge toplumlarında İbn-i Haldun'un yeterince anlaşılamadığı ve bu sebeple onun fikirlerinden yeterince istifade edilemediğini düşünen çok sayıda araştırmacıda mevcuttur. [251] Hatta İbn-i Haldun'un eserlerini Arapça olarak yazmış olmasına rağmen bu eserlerin Osmanlı düşünürlerince Osmanlıcaya çevrilmesine kadar Arap dünyasında nerdeyse unutulduğu da söylenmektedir. [252]

Bu eleştirilere ilave olarak dile getirilen bir diğer hususta İbn-i Haldun'un en önemli eseri olan "Mukaddime"' nin dahi Arap dünyasında uzun yıllar boyunca önemli etkiler meydana getiremediği bu eserin birçok Arap düşünür tarafından idrak edilemediğidir. Bu konuda en sert eleştirilerden biri de bu eseri Türkçe'ye çeviren Uludağ tarafından "Arap edip ve tarihçilerinin Mukaddimenin ve İbn-i Haldun'un kıymetini idrak etmekten aciz oldukları ve bu sebeple onu ve eserini küçümsedikleri, bu nedenle muhteşem eserden istifade etme basiretini gösteremedikleri" şeklinde yapılmıştır. [253]

Fındıkoğlu'da benzer bir eleştiriyi yalnızca Araplar için değil tüm İslam düşünürleri için yapmış ve şöyle demiştir:

---

[250] Yıldırım, Y. "İbn-i Haldun'un Tarih Anlayışı", http://www.hazardernegi.org/ibni-haldun-tarih-anlayisi/ Erişim Tarihi:27.04.2018

[251] Okumuş, E., a.g.m. s.147

[252] Aktay, Y. "Osmanlı'dan önce İbn Haldun'u kim okumuş?", 03 Haziran 2017, https://www.yenisafak.com/yazarlar/yasinaktay/osmanlidan-once-ibn-haldunu-kim-okumus-2038274 Erişim Tarihi:01.05.2018

[253] Uludağ, a.g.e., s.127

"Şimdiden söyleyelim ki İbn-i Haldun, muakıpları tarafından arzu edilen şekilde tetkik ve takip edilmemek talihsizliğine uğramıştır. O istiyordu ki ölümünden sonra beşeriyet ve onu idare eden siyaset ve idare adamları, tarih ilminin kudretine istinat ederek yürüsün ve müverrihler bu yolun alemdarı olsun. Maalesef İslâmî «Tarih» telâkkisi, kendinden evvel ne ise, kendinden sonra da ayni şekli muhafaza etmiştir. İslâm ümmeti içinde Türk, Arap, Acem gibi muhtelif milletlerin yetiştirdikleri ilim ve tarih adamları İbn-i Haldun ile hakiki bir alâka peyda etmemişler, çünkü onu anlayamamışlardır." [254]

Ancak bu nokta da şunu vurgulamak gerekir ki genel manada Arap dünyasının büyük kısmının İbn-i Haldun'a uzun süre uzak kaldığı ve yeterince ilgi göstermediği konusu inkâr edilemez bir gerçek olsa da Arap milliyetçiliğinin yükselmesiyle birlikte onun düşüncelerinin bölge toplumlarındaki etkisi de artmaya başlamıştır. [255] Bu nedenle 19. yüzyıla kadar İbn-i Haldun'un bölge toplumlarınca yeterince tanınmamasını kanıt göstererek onun bölge üzerinde herhangi bir tesiri bulunmadığını söylemek, bölgede geçte olsa ortaya çıkan etkileri tamamen yok saymak olacağından tam olarak doğru bir yaklaşım değildir.

İbn-i Haldun'un yaşadığı dönem olan 14. ve 15. yüzyılın Arap düşüncesinin çöküşü ve İslam/Arap dünyasının kriz devri olarak görülmesi nedeniyle günümüz Arap dünyasında kendisinden en çok bahsedilen ve en çok tartışılan isimlerden biri de İbn-i Haldun olmuştur. Çünkü İslam medeniyetinin yeni fikirler ortaya koyamadığı bu dönemde İbn-i Haldun'un çalışmaları daha da önemli bir hale gelmiştir. Bununla birlikte tanınmaya başladığı dönemlerden itibaren Batı dünyasında da büyük bir saygı uyandırması İbn-i Haldun'un Arap dünyasınca daha da önemsenmesine yol açmıştır. Bunun da nedeni hemen hemen bütün bilimsel buluşların Batılılar tarafından yapıldığı modern dönemde, İbn-i Haldun'un fikirlerinin Batı'da da genel bir kabul görmüş

[254] Fındıkoğlu, Z.F. & Ülken H.Z. (1940) "İbn Haldun", Kanaat Kitabevi s.35

[255] Sarı, İ. "İbn-İ Haldun: Büyük İslam Tarihçisi", Nokta E-Kitap Yayınevi, https://books.google.com.tr/books?id=2jlEDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false Erişim Tarihi:03.05.2018 s.24

olmasıdır. Tüm bunlara rağmen Araplar arasında onu "iyi bir Arap milliyetçisi" ya da "Arapları aşağılayıp onlara saldıran" biri olarak niteleyen pek çok farklı görüşte vardır. [256]

İbn-i Haldun'un Ortadoğu ve Arap dünyasında ilk etkileri onun hemen vefatının ardından gerçekleşmiştir. Bu dönemin tarihçileri olan İbn-i Hacer, İbn-i Tağriberdi ve Markizi gibi düşünürler onun çalışmalarını incelemiş, Osmanlı örneğinde olduğu gibi Memluk devletinin yaşadığı sorunlar için onun düşüncelerinden istifade etmeye çalışmışlardır.

Bu konuda öne çıkan isimlerden biri ortaçağ İslam dünyasında yetişmiş olan Takıyyüddin Makrizi'dir. İbn-i Haldun'un hem öğrencisi hem de onun gibi bir tarihçi olan Takıyyüddin Makrizi, Mukaddime'yi yalnız incelemekle kalmamış, "Dürerü 'l-ukudi 'l-feride" adlı eserinde Mukaddime'nin önemine ve azametine vurgu yapmış ve onu "eşi bulunmayan bir pırlanta olarak" tarif etmiştir. Bunun yanında Makrizi Arap dünyasında İbn-i Haldun'un fikirlerinin koyu bir takipçisi olmuştur. [257]

İbn-i Tağriberdi'de İbn-i Haldun'un büyüklüğünü anlayan ve ondan istifade etmeye çalışan bir isimdir. Kendisi Mısır'lı bir tarihçi olan İbn-i Tağriberdi "el-Menhelu's safi" adlı eserinde İbn-i Haldun'un fikirlerinden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. [258]

İbn-i Haldun'dan epey ciddi bir şekilde etkilenenlerden bir de kadı İbn Ezrak'tır. "Bedayiu's-silk fi nizami'l mülk" isimli eserinin önemli bir kısmında İbn Haldun'un

[256] Tomar, C. "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2006, s.1-2

[257] Hanay N. "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrîzî", Tarih Okulu Dergisi (TOD), Yıl 6, Sayı XVI, 2013, s.292

[258] Uludağ, a.g.e., s.127

siyaset konusundaki fikirlerini özetlemiş, onları yeniden sıralamış, teorilerini yorumlamış, anlaşılması zor olan görüş ve tabirlerini açıklamıştır.

Ancak sayıları sınırlı olan bu Arap düşünürleri özelinde değil de tüm Arap dünyasını kapsayacak şekilde daha genel bir değerlendirme yapacak olursak şu sonuca ulaşabiliriz: 1517 yılında iki yıl süren bir savaşın ardından Osmanlı'nın Memluk Devleti'ni yıkmasıyla başlayan dönemden 19. yüzyılın başlarına kadar Arap dünyasının İbn-i Haldun'a fazlaca bir ilgi göstermemiştir. Bu durumun en büyük nedenlerinden biri o güne kadar Halep, Şam ve Kahire'de yoğunlaşan Arapça tarih çalışmalarının merkezinin Memluklerin yıkılmasının ardından İstanbul'a taşınması olmuştur. [259]

Arap dünyasının, uzun bir sürenin ardından İbn-i Haldun'la olan ilk teması 1850'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu yıllarda hem Beyrut hem de Mısır'da "Mukaddime" nin baskıları yapılmış ve birçok kişi bu kitabı okuma fırsatına kavuşmuştur. Bu gelişmenin neticesinde bazı ilim kurumlarında "Mukaddime" derslerde gösterilmeye başlansa da bu girişimde İbn-i Haldun'un fikirlerinden faydalanmaktan ziyade, eserin edebi yönü ön plana çıkarılmıştır. [260]

Gerek Mısır'da ki bu gelişmelere ön ayak olan Cemaleddin Afgani, gerekse de onun gibi 19. yüzyılda yaşamış önemli Arap düşünürlerinden biri olan Abdullah en-Nedim İbn-i Haldun'un asabiye düşüncesinden oldukça etkilenmişlerdir. İslam devletlerinin ve Müslümanların yaşadıkları sıkıntıları aşmalarının ancak kendi asabiyelerini oluşturmalarıyla mümkün olacağını savunmuşlardır. İbn-i Haldun'un Arap dünyasındaki en büyük etkilerinden biri de Hilafet konusunda olmuştur. 20. yüzyılın

[259] Tomar, C. "Arap dünyasının krizleri karşısında İbn Haldun'un fikrî mirası", Mayıs 2017, http://www.lacivertdergi.com/dosya/2017/05/15/arap-dunyasinin-krizleri-karsisinda-ibn-haldunun-fikr-mirasi Erişim Tarihi:03.05.2018

[260] Uludağ, a.g.e., s.128

başında Arap dünyasında başlayan Hilafet tartışmalarında pek çok düşünürün İbn-i Haldun'un fikirlerinden esinlendiği görülmektedir. [261]

20. yüzyılın ortalarına doğru Ortadoğu coğrafyasında milliyetçilikle birlikte Marksizm'de yaygınlaşmıştır. Bunun etkisi ile özellikle Arap dünyasında İbn-i Haldun'un fikirleri Marksist yorumlarla değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu değerlendirmeler doğrultusunda başta Muhammed el-Cizevi ve Allâl el-Fasi gibi pek çok Ortadoğulu yazar İbn-i Haldun'un tarih ve ekonomi arasındaki bağlantıyı ilk kuran düşünür olduğunu iddia etmişlerdir. Bundan dolayı toplumlar arası mücadeleyi geçim temeline dayandıran İbn-i Haldun'un tarihi olayların gerçekleşmesinde ekonomik faktörlerin diğerlerine göre çok daha ön plana çıktığı tezi, bu dönemde birçok Marksist Arap yazarı tarafından da kabul görmüştür. Onlara göre diyalektik ve maddeciliğin öncüsü ve aynı zamanda burjuvazi, sınıf çatışması, artı değer gibi kavramlarını da ilk ortaya koyan kişi İbn-i Haldun'dur. [262]

İbn-i Haldun'un düşüncelerinden en çok etkilenen Ortadoğu ülkelerinden biri İran olmuştur. Onun düşüncelerinden esinlenerek birçok makale ve kitap yazılmış, sosyal bilimler alanındaki birçok araştırmacı ve öğrenci onun eserlerini temel almıştır. Özellikle İbn-i Haldun'un "Mukaddime" adlı eseri sosyoloji alanında kaynak kitap olarak kullanılmıştır. Onun düşünceleri İran'ın ve Müslümanların tarihi kültürel geçmişlerine dönüş için bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra kırk yıl öncesinden başlayarak günümüze kadar İran'ın geri kalmışlığının nedenlerini anlamaya odaklanan kişilerce bu problem bir entelektüel olarak İbn-Haldun perspektiften değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda onun İslam medeniyeti ve kültürü hakkında ki değerlendirmeleri İslam dünyasının ve Müslümanların geri kalmışlığının nedenlerini açıklamakta ve anlamakta kullanılmaktadır. Bundan dolayı onun "sosyal

[261] Tomar, 2017, a.g.m.

[262] Tomar, 2006, a.g.m. s.22-23

değişim" teorisini ilerletmeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Ancak buna rağmen ülkenin gelişim sürecini değiştirebilecek ciddi çalışmalar ortaya konamamıştır. Bununla birlikte onun açıklamalarından sadece İslam uygarlığının bir parçası olarak İran'ın geri kalmışlığının muhtemel nedenlerini açıklamakta yararlanılmamış ayrıca İran ve İslam'ın medeniyet ve kültürel unsurların anlaşılması noktasında da istifa edilmeye çalışılmıştır. [263]

Bunların dışında Arap dünyasında İbn-i Haldun'un önemli etkileri olduğunu ortaya koyan birçok gelişme de vardır. Bunların başında Arap düşünürlerin onun hakkında yazdığı tezler, yaptıkları çalışmalar gelmektedir.

İbn-i Haldun hakkında en çok çalışma yapılan ve ondan en çok etkilenilen yerlerden biri de Mısır'dır. Her ne kadar 1888 yılında Ezher Üniversitesi'nde Mukaddime'nin ders kitabı olarak okutulması girişimi Ezher şeyhi İnbabi tarafından reddedilmiş olsa da 1908 yılında kurulan Mısır Halk Üniversitesi'nde edebiyat, felsefe ve tarih konularında ders alan öğrencilere Mukaddime okutulmuştur. 1948 yılında ise Kahire Üniversitesi'nde sosyoloji kürsüsü kurulmuştur. Bunun ardından da diğer Mısır üniversitelerinde de benzer şekilde sosyoloji kürsülerinin kurulması, Mısır halkı tarafından İbn-i Haldun'un ihtişam ve büyüklüğünün anlaşılmasına katkı sağlamıştır.[264]

Ayrıca İslam dünyasında İbn-i Haldun'un kıymetinin daha iyi anlaşılması ile birlikte Mısır haricinde de onun adını alan pek çok kuruluş faaliyet göstermeye başlamıştır. Bunların başında Tunus'ta kurulan "Haldüniye Cemiyeti" ve "Haldûniye

[263] Azadarmaki, T. "Ibn Khaldun's Social Theory and Iranian Society", 2006, Geçmişten Geleceğe İbn-i Haldun: Vefatının 600. Yılında Ibn Haldun'u Yeniden Okumak Uluslararası Sempozyumu, İstanbul, s.335, 339

[264] Uludağ, a.g.e., s.128-129

Üniversitesi" gelmektedir. [265] Bunların dışında Bahreyn' de "Ibn Khaldun National School", Mısır'da bir akademik araştırma enstitüsü olarak faaliyet gösteren "Ibn Khaldun Centre for Development Studies" adlı kuruluş, Fas'ta kurulmuş olan ve Fransızca yayın yapan "Ibn Khaldoun Journal du Web" adlı yayın kuruluşu ve Tunus'ta bulunan "The Ibn Khaldun Institute" onun adının verildiği kuruluşların bazılarıdır. [266]

Hakkında yapılan çalışmalar ve onun adının verildiği kuruluşlar İbn-i Haldun'un Arap dünyası ve Ortadoğu'da ki tesirlerinin elle tutulur en büyük delilleridir Bununla birlikte pek çok Arap düşünür onun eserlerini incelemekle kalmayıp diğer sosyologların düşünceleri ile onun düşüncelerini karşılaştıran çalışmalarda yapmışlardır. [267]

Tüm bunlardan dolayı açıkça görülmektedir ki İbn-i Haldun Ortadoğu coğrafyasında ve Arap dünyasında birçok fikri akımın değerlendirilmesinde kendisinden faydalanılan ve esinlenilen bir kaynak olarak büyük etkiler bırakmıştır. Zaman zaman koyu bir Arap milliyetçisi, zaman zaman Arap karşıtı kimi zaman da Marksizm'in öncüsü veya bir tarih filozofu olarak değerlendirilen İbn-i Haldun toplumsal olayları ve yaşanan gelişmeleri anlamak için önemli bir başvuru kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

3.4.1. Arap Dünyasında İbn-i Haldun'a Yapılan Eleştiriler

İbn-i Haldun çağını aşan fikirlerini beyan ederken kendisine yöneltilen eleştirilerin de hedefi olmuştur. Onun özellikle tarih ve sosyoloji alanında ki çalışmaları ve ortaya koyduğu orijinal fikirler bir yandan dikkatlerin onun üzerine çevrilmesine

[265] Fındıkoğlu, Z.F. "İbn Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesiri" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:5, 1939, s.152-155

[266] Demircioğlu, A. "İbn Haldun'un İnsan Düşüncesi Ve Medeniyet Algısı" Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013 s.18-19

[267] Fındıkoğlu, Z.F. "İbn Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesiri" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:5, 1939, s.152-155

neden olmuş bir yandan da alışılagelmişin dışında ortaya koyduğu fikirleri ve tanınan şahsiyeti birçok kişinin onu tenkit etmesine yol açmıştır.

Özellikle onun devrinde ya da ona yakın zamanlarda yaşayan Araplar İbn-i Haldun'u eleştirmişler zamam zaman da bu eleştirilerin dozunu epey arttırmışlardır. Bu noktada Arap dünyasında onun sadece fikirleri ve çalışmaları hususunda eleştirilere maruz kalmadığı bununla birlikte şahsiyeti hakkında da onu kötüleyen, karalayan, küçümseyen ithamlarda bulunulduğunu belirtmek gerekir.[268] Ancak birçok büyük düşünürün çağında anlaşılamadığı ya da ortaya koyduğu başarılar nedeniyle kıskanıldığı ve bu sebeple yoğun eleştirilere maruz kaldığı düşünülürse İbn-i Haldun'un da benzer bir süreçten geçtiğini söylemek mümkündür. Bunun da en büyük kanıtı hiç şüphesiz İbn-i Haldun'un zamanla anlaşılması ile ilerleyen dönemlerde ona yöneltilen eleştirilerin azalması ve kendisine duyulan hayranlığın artmasıdır.

Ona yöneltilen en şiddetli eleştiriler öğrencisi İbn Hacer el- Askalânî'den gelmiştir. Hocasını eleştirel bir gözle değerlendiren İbn Hacer zaman zaman onu takdir eden ifadeler kullanırken zaman zaman da ona karşı çok sert eleştirilerde bulunmuştur. Hocasının iyi bir tarihçi olduğunu belirten İbn Hacer bununla birlikte onun sadece Doğu'nun tarihi ile ilgili malumat sahibi olduğunu dünyanın geri kalanının tarihinden ise bihaber olduğunu dile getirmiştir. İbn Hacer'in hocasına yönelttiği bir diğer eleştiri ise onun Câhız[269] tarzında kelime oyunları yaptığı ve bunun dışında da başka bir yeteneğinin olmadığıdır. Hatta Makrizi'nin Mukaddime'yi öven ifadeleri üzerine bunun abartılı bir görüş olduğunu savunan İbn Hacer hocasının belagatli bir dille yazdığı

[268] Uludağ, a.g.e., s.50

[269] Basra doğumlu Arap bir bilim adamı olan Cahız eserlerinde kendi düşüncelerini hayvanları konuşturmak suretiyle ortaya koymuştur. İbn Hacer'de hocası İbn-i Haldun tarafından benzer bir tekniğin kullanıldığını ifade etmektedir.

eserde yaptığı şeyin beliğ, yaldızlı ve süslü ifadeler kullanarak güzel olmayanı güzel göstermesinden ibaret olduğunu söylemiştir. [270]

İbn-i Hacer aynı zamanda hocasını Mısırlıların alışık olmadığı bir tarzda kadılık yapmakla eleştirmiş ve onun ilk kadılığının sona erdirilme nedeninin sahte evrak düzenlemek olduğunu söyleyerek onu suçlayıcı ifadeler kullanmıştır. Mısırlılar tarafından İbn-i Haldun'un kadılık görevine getirilmesinin Mağripliler tarafından şaşkınlıkla karşılandığını ve bu durumun Mısırlıların cahilliğine bağlandığını da belirten İbn Hacer sırf bu yüzden Mağriplilerde kadılığın itibarının azaldığını da ifade etmiştir.[271] İbn-i Hacer hocasının beğenmediği kadılık yöntemini de eserinde şu şekilde özetlemiştir: [272]

> *"Sultan Berkuk İbn Haldun'u Maliki kadılığına tayin etti. Zor ve çetin bir şekilde görevine girişti. Halka karşı değişti, şehadet ve tevki ehli olanlara, yani ehl-i vukufa fena muamele yaptı, milleti sille tokada cezalandırıyordu. Birine kızdığı zaman ' şunu tokatlayınız' der, adamın boynu kızarana kadar sille tokat dövülürdü."*

İbn Hacer'in hocasına yönelttiği en sert eleştiri ise onun ahlaksız olduğu yönündeki ithamlarıdır. Ancak hocasına bunca ağır eleştiriyi yapan İbn Hacer'in ondan icazet alabilmek için günümüze de ulaşan bir istida (dilekçe) yazmış olması[273] soru işaretlerine neden olmaktadır. Bu soruların başında da İbn-i Haldun'un onca ağır eleştiriyi hak edecek birisi olması halinde neden İbn Hacer'in ondan icazet alma gereği hissettiğidir.

Bir tarihçi ve aynı zamanda İbn Hacer'in öğrencisi olan Şemseddin es-Sehâvî'de Araplar arasında İbn-i Haldun'u en çok eleştirenlerden biridir. Sehavi hocasının İbn-i

---

[270] Uludağ, a.g.e., s.51

[271] Tomar, C. "Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2006, 1-26, s.3

[272] Uludağ, a.g.e., s.50

[273] Tomar, a.g.m. s.4

Haldun'a yönelttiği eleştirileri tekrarlamış ve Mukaddime'yi fevkalade bir eser olarak nitelemekle birlikte yazarının tarih konusunda yetersiz olduğunu ve birçok olaya vakıf olmadığını söylemiştir.

İbn-i Haldun'u eleştiren bir diğer Arap düşünür ise Rekraki'dir. Uludağ eserinde Rekraki'nin İbn,i Haldun'u şu şekilde tarif ettiğini ifade etmektedir:

> *"Şeri ilimlerde sıfırdır, fazla olmamakla beraber akli ilimlerde bilgisi vardır. Ama muhadarada (sohbet konusunda) fevkelade iyidir. Mısır'a gelince bura halkı kendisine alaka göstermiş, sohbetine devam etmiş ve onu sevmişti. Kadı olunca hali değişti, kimseyi tanımaz oldu, ayan ve eşrafı ters yüz etti."* [274]

Daha yakın dönemlerde ise ona Arap dünyasından yapılan en büyük eleştiri Mısır'lı Taha Hüseyin'den gelmiştir. Arap milliyetçiliğinin de önde gelen isimleri arasında yer alan Hüseyin İbn-i Haldun'un tarih tezinin yanlış olduğunu, okuduğunu söylediği kitapları görmeden intihaller yaptığını, samimi bir Müslüman olmadığını, desiselerle dolu bir hayatı olduğunu, rüya ve sihire inanan bir hurafeci ve vatan sevgisi bilmeyen, kendi siyasi çıkarlarını herşeyin üstünde gören, mensubu olduğu Arapları aşağılayan bir hain olduğunu söylemektedir. [275]

İbn-i Haldun'un asabiye teorisini de eleştiren Hüseyin diğer milliyetçi görüşteki Arap düşünürleri de etkilemiş bu nedenle onların büyük kısmı İbn-i Haldun'u tıpkı Hüseyin gibi Arapları aşağılayan bir düşünür olarak değerlendirmişlerdir. Günümüzde de İbn-i Haldun'a gelen en büyük eleştiriler bu hususdadır. Arap dünyasında aktüel fikir akımları ve teorilere göre çeşitli okumalara tabi tutulan İbn-i Haldun'un özellikle Arap milliyetçiliğinin yükseldiği 20'nci yüzyıl başlarından itibaren bu konuda yoğunlaşan eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir.

---

[274] Uludağ, a.g.e., s.50

[275] Tomar, C. "Arap dünyasının krizleri karşısında İbn Haldun'un fikrî mirası", Mayıs 2017, http://www.lacivertdergi.com/dosya/2017/05/15/arap-dunyasinin-krizleri-karsisinda-ibn-haldunun-fikr-mirasi Erişim Tarihi:03.07.2018

3.4.2. İbn-i Haldun'un Irak Üzerine Etkileri ve Irak'ta İbn-i Haldun Çalışmaları

Irak'ta birçok araştırmacı İbn-i Haldun üzerine araştırmalar yapmış olsa da bu isimler arasında en ön plana çıkan isim hiç kuşkusuz Dr. Ali-Al Wardi'dir. Kendisi sosyal tarih konusu üzerine yoğunlaşmış bir sosyal bilimci olan Dr. Ali-Al Wardi Türkçeye "Modern Irak Tarihinin Psikolojik İncelemesi" ve "Irak Toplumunun Doğası" olarak çevrilebilecek eserleri başta olmak üzere pek çok önemli eser ortaya koymuştur. Onun eserlerinde İbn-i Haldun'un etkisini çok açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu etki o kadar belirgindir ki Abdula Raza Hamad Çaşm gibi bazı araştırmacılar Dr. Ali-Al Wardi tarafından ortaya konan İbn-i Haldun portresini değerlendirmişler ve onun düşüncelerini tartışmış ve eleştirilerde bulunmuşlardır. Dr. Ali-Al Wardi'nin düşünceleri üzerine yapılan bu çalışmalar İbn-i Haldun'un fikirlerinin Irak toplumu tarafından öğrenilmesine büyük katkıları bulunmuştur.

Dr. Ali-Al Wardi'nin 1965 yılında yayımlanan "Irak Toplumunun Doğası" adlı eserinde tam 37 sayfa boyunca İbn-i Haldun ve onun düşüncelerinden bahsedilmiştir. Onun iki yönü ile diğer sosyal araştırmacılardan çok farklı bir konumda konumlandığını söyleyen Dr. Ali-Al Wardi bu hususları kendi düşüncelerine göre izah etmeye çalışmıştır.

İlk olarak İbn-i Haldun dünyada sosyal olayları gözlemleyerek inceleyen ilk bilim adamıdır. O diğer sosyal bilimciler gibi sadece toplum üzerine fikirler yürütmemiş incelemeleri sonucu elde ettiği bilgilerden yola çıkarak toplumsal gerçeklikleri ortaya koymayı başarmıştır. Adeta kendi zamanının 5 asır ilerisine giden İbn-i Haldun bu yönüyle modern sosyoloji biliminin de temellerini atmayı başarmıştır.

İkinci olarak İbn-i Haldun Arap toplumunu kendi doğası içinde inceleyen en büyük sosyal bilimcidir. O düşüncelerini bedevilik ve uygarlık arasında çatışma üzerine

temellendirmiş ve eserlerinde bu konu ile ilgili günümüzde bile kabul gören çok önemli fikirler ortaya koymayı başarmıştır.

Burada üzerinde durulacak nokta ise Ali-Al Wardi'nin bu düşüncelere nasıl ulaştığı konusudur. Çünkü onun bu iki değerlendirmesinde de İbn-i Haldun çok önemli ve kimsenin başaramadığı bir noktaya çıkarılmıştır. Ancak Irak'lı birçok düşünür bu yaklaşımlara şiddetle karşı çıkmıştır. Ali-Al Wardi'nin İbn-i Haldun'un fikirlerinden esinlenerek şehirlerin insanların karakterlerini değiştirdiğine (genel olarak güzel özelliklerini bozmak suretiyle ve olumsuz manada) ait fikirlerinin nerdeyse kesinlik ifade edecek bir şekilde belirtilmesi, bu eleştirilerin en önemlileri arasındadır. Diğer Iraklı düşünürlere göre İbn-i Haldun dahi bu tür fikirleri ortaya koyarken genelde bu tür sonuçlara ulaştığını belirtmesine ve bunun da aslında bunun bir kural değil bir olasılığı ifade ettiği manasına gelmesine rağmen Ali-Al Wardi'nin kesinlik ifade eden yaklaşımlarının doğru olmadığı ileri sürülmüştür. Onlara göre İbn-i Haldun'u tek başına değerlendirmeyip diğer sosyal bilimcilerin ortaya koyduğu düşüncelerinde dikkate alınması durumunda böyle bir sonuca ulaşmanın pek de mümkün olmayacağı açıktır. Bu husus "Kaldı ki bilimde özellikle sosyal bilimlerde bir kesinlikten söz etmek doğru değildir. Aksi takdirde bilimsel gelişmeler devam etmez ve nihayetinde bilimde bir nokta da durmak zorunda kalırdı." şeklinde ifade edilmiştir. İbn-i Haldun'un düşüncelerinin değerlendirilmesi noktasında başlayan ve sonrasında bilimsel kesinlik konusuna kadar uzanan bu tartışmalar Irak'lı pek çok düşünür ve doğal olarak Irak toplumu tarafından İbn-i Haldun'un fikirleri üzerine odaklanılmasında önemli katkıları olmuştur. [276]

Başta Ali-Al Wardi olmak üzere pek çok Irak'lı bilim adamı İbn-i Haldun'u Arap toplumları üzerinde önemli çalışmaları olduğunu düşünmektedir. İbn-i Haldun'un

[276] Çasm, Abdul Raza Hamad, "Ali –Al Wardinin değerlendermesi; Ali –Al Wardi ve İbni Haldun",07/05/2018,Gazete Aydınları,Numara 4262,

ortaya koyduğu fikirlerin tüm toplumlara uygulanabilecek genel düşünceler olmasına rağmen onun gözlemlerini ve tarihi değerlendirmelerinin büyük kısmını Arap toplumları üzerinde yapmasından dolayı bu düşüncelerin doğru olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada İbn-i Haldun üzerinde çalışan Irak'lı bilim adamlarının onun tüm fikirlerini olduğu gibi kabul etmeleri önemli bir eleştiri konusu olmaktadır. Ancak Irak'lı düşünürlerin diğer sosyal araştırmacıların düşüncelerini de değerlendirmek suretiyle çok daha doğru yargılara varmaları mümkün olacaktır.

Irak'ta İbn-i Haldun üzerine yapılan eleştiriler onun fikirlerinden ziyade onun fikirlerine yapılan nitelendirmeler üzerinden gitmektedir. İbn-i Haldun'un gözlem temelli bilim yapan ilk düşünür olduğunu savunan bazı Irak'lı bilim adamlarına karşın diğer Irak'lı bilim adamları o devirlerde yaşamış ve bu yöntemi kullanan başka bilim adamlarının olduğunu da savunmuşlardır. İbn-i Haldun'a kadar ortaya konan düşüncelerin yalnızca "vaaz" dan ibaret olmadığını savunan bu bilim adamları bu nedenle bu fikre karşı çıkmışlardır.

İbn-i Haldun'a ve fikirlerine getirilen bir başka eleştiri ise onun çağının çok ötesine geçmiş bir bilim adamı olarak nitelendirilmesidir. Bazı Iraklı düşünürler onun çağının ötesine gitmek bir yana çağının çok gerisinde kaldığını ve yaşadığı devrin 4-5 asır gerisinde yaşananları temel alarak eserlerini ortaya koyduğunu savunmuşlardır. Geçmişe dönük olarak kapsamlı araştırmalar yapan İbn-i Haldun'un o dönemlerin eserlerinden ve düşüncelerinden fazlaca etkilendiği bu nedenle geçmişin olaylarına ve düşüncelerine çok fazla odaklandığı temeline dayanan bu eleştirileri savunan Irak'lı bilim adamları, onun bu yüzden tarihin en büyük sosyal bilimcilerden biri olduğu görüşüne karşı çıkmaktadırlar. Onun mesleğinin, görev aldığı yerlerin, yaşadığı dönemin ortaya koyduğu düşüncelerde etkisinin büyük olduğunu savunan bazı Irak'lı

düşünürde onun çağının ötesinde olma durumunun söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir. [277]

Bu konuda benzer düşünceleri savunan çoğu Iraklı dahi İbn-i Haldun'un önemli tespitler yapmış değerli bir bilim insanı olduğu konusunda ise hemfikirdir. Ali Al Wardi gibi bazı düşünürlerin onu tuhaf bir saygı, aşırılık ve tutkuyla, diğer bir kısmının da onu taklitçi ve kopyacı olarak değerlendirmesine rağmen Irak kamuoyu İbn-i Haldun'a hak ettiği değeri verdiğini söylemek yanlış olmaz.

3.4.3. Irak'ta Yaşanan Gelişmelerin İbn-i Haldun'un Görüşleri Açısından Değerlendirilmesi

Irak I. Körfez savaşı ile başlayan, ardından 2003 ABD işgali ile devam eden süreç ve sonrasında büyük bir siyasi istikrarsızlık içinde debelenmektedir. Yaşanan iç çatışmalar, bitmeyen siyasi kavgalar nedeniyle ülkede toplumsal, ekonomik ve siyasi alanda büyük sıkıntılar yaşanmaktadır.

Ancak ülkede bunlardan ziyade ön plana çıkan şey ise etnik çatışmalardır. Ülke etnik olarak çok parçalı bir yapıdadır ve Şii Arap, Sünni Arap, Kürt ve Türkmenlerden meydana gelmiştir. Bu gruplar arasında bitmek bilmez bir mücadele süregelmektedir. Bu olay işgalle başlamış bir durum değildir ancak işgal sonrası yaşanan otorite boşluğu bu durumun çok daha net bir şekilde görünür hale gelmesine yol açmıştır. Her etnik grup diğerini kendine düşman olarak görmekle kalmamakta ülkeyi kendi menfaatlerine göre şekillendirecek arayışlara girmektedir. Şii gruplar Sünnileri, Sünni Araplar Kürtleri, Kürtler Türkmenleri dışlamakta ve tüm bu gruplar birbiriyle sürekli mücadele etmektedir.

[277] Çasm, Abdul Raza Hamad, "Ali –Al Wardinin değerlendermesi; Ali –Al Wardi ve İbni Haldun",07/05/2018,Gazete Aydınları,Numara 4262,

Irak'ın içinde bulunduğu bu kaos ortamı Irak'lı entelektülleri bu soruna çözüm bulmak için düşünmeye zorlamış, onlar da değişik açılardan olayları analiz ederek topluma huzuru ve istikrarı getirecek çözüm arayışlarına yönelmişlerdir. Irak'ın yaşadığı problemlerin ülkenin sosyal yapısından kaynaklanması, yaşanan sıkıntıların en ideal çözümünün sosyolojik açıdan bir değerlendirme ve bakış açısıyla mümkün olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

Değişik kaynaklardan Irak'ın bugünkü yaşadıklarına benzer sorunlar için getirilen çözüm arayışlarını araştırmak, Irak'lı düşünürleri sosyolojinin kurucusu kabul edilen İbn-i Haldun'a yönlendirmiştir. Yaptığı gözlemler neticesinde sadece yaşadığı dönem için değil tüm zamanlar için geçerli olabilecek evrensel kurallar koymayı başaran İbn-i Haldun'un fikirlerinin büyüklüğünü anlayan Irak'lı bilim insanları, Irak'ta yaşananlara onun gözüyle bakmaya çalışmışlardır.

Bu noktada Iraklıların dikkatini ilk çeken konu asabiye konusu olmuştur. İbn-i Haldun'a göre bir devlete güç veren en büyük unsur asabiyedir. Asabiye bozulmaya yüz tutunca devlette çözülür ve nihayetinde bu çözülme devletin yıkılışına kadar gider. Asabiye ise iki temele dayanır. Bunlardan ilki kan bağıdır ki bu yolla kurulmuş olan asabiyeye nesep asabiyeti denir. Diğeri ise bir sebep, amaç ya da ortak değer birliğine dayanır. Bu yolla ortaya çıkan asabiye ise sebep asabiyetidir. İbn-i Haldun'a göre zamanın değişmesi toplumların yapısını değiştirirken böylece devletin tüm dinamikleri de değişmiş olur. Bu noktada asabiyenin önemi daha iyi anlaşılır ve devlet ancak toplumsal birliği oluşturan, toplumları bir arada tutan asabiye bağı ile ayakta kalabilir. [278]

Günümüzdeki çoğu toplumda olduğu gibi Irak'taki asabiyede bir nesep asabiyesi değil sebep asabiyesidir yani amaç ve ortak değer birliğine dayanır. Ancak Irak

[278] Topcu E. "Suriye Ayaklanmasına 15 Temmuz Penceresinden Bakmak", Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Ekim 2017 Cilt: 2 Sayı: 2 s.13

toplumunda bu asabiye bağının zayıfladığını görmek mümkündür. Ortak değerler etrafında birleşemeyen Irak etnik grupları birbirinden hızla uzaklaşmış ve bu durum bir çatışma ortamına zemin hazırlamıştır. Bunun neticesinde de Irak'ta bugün karşılaşılan manzaranın ortaya çıkması kaçınılmaz bir durum olmuştur. [279] Bu açıdan Irak'lı düşünürlerin yaşanan problemleri çözmek için bakmaları gereken ilk açı bu sebep asabiyesinin Irak halkında nasıl oluşturulacağı hususu gelmektedir.

İbn-i Haldun yaşam döngüsü bakımından devleti bir insana benzetir. Devlette tıpkı insan gibi yaşar doğar ve ölür. Bu yok oluşu 5 temel nedene bağlayan İbn-i Haldun'a göre bu nedenlerin birincisi asabiyenin kaybolması ikincisi ise devlet adamlarının zulmüdür. Hükümdarın etrafını saran ancak halkın değil kendisinin menfaatini düşünen devlet adamları ve hükümdarın yakın dostları devletin kaynaklarını istedikleri gibi kullanmaya devam edebilmek için halka yüklenir, vergileri arttırır ve halka giden hizmetleri kesintiye uğratırlar. Böylece onlara kalan para çoğalır ve halk zulme uğramış olsa da onların menfaatinin devamlılığı sağlanmış olur. [280]

Bu durumun bugün Irak'ın yaşadıkları ile örtüşdüğünü söyleyen Iraklı düşünür Ad-Şirin Sabahi olaylara İbn-i Haldun penceresinden bakarak özetle şöyle demektedir: "İbn-i Haldun'a göre devleti yıkan temel sebeplerden biri hükümdarın yakınında ki menfaatçi devlet adamlarıdır. Bugün Irak'ta, özellikle Maliki döneminde, yaşananların sebebi devleti yönetenlerin zalim, halkı düşünmeyen devlet adamlarınca adeta kuşatılmış olmasıdır. Zayıflayan asabiye kuvveti ile birlikte Irak'ı daha da içinden çıkılmaz bir hale getiren bu durum yine İbn-i Haldun'un ifadeleriyle sıcak bölgelerin, insanların karakterini kötü etkilemesi ile birleşince ortaya bugünkü Irak manzarası çıkmaktadır. İbn-i Haldun ılıman bölgelerde yaşayan insanların daha çalışkan ve

[279] Ad-Şirin Sabahi, "Uygar Diyalog", 3/4/2014, No:4413, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=408628) Erişim Tarihi:13.07.2018

[280] Yumuk, R. a.g.m. s.274

demokrat karakterli olduğunu sıcak iklimlerde yaşayanların ise ahlaka fazlaca önem vermediklerini ve suç işlemeye meyilli olduklarını söylemektedir. Bunun doğru olduğu ortadadır. Bunun doğruluğunu anlamak için sadece ılıman bölgedeki Avrupa ile sıcak bölgedeki Bağdat'a ve Kuzey Irak'ta ki yönetime bakmak yeterlidir. Avrupa'da ki demokratik ortama karşın Irak'ta yaşayanlar göstermektedir ki İbn-i Haldun'un tam da ifade ettiği gibi sıcak iklimin tesirinde kalan ve onun insana verdiği kişisel özellikleri üzerinde barındıran Iraklı devlet adamları, asıl görevlerini ihmal edip halka zulmetmeye meyilli oldukları için devletin çöküşüne zemin hazırlamaktadırlar." [281]

Tüm bunlar Irak'lı entelektüellerin sorunun çözümü için İbn-i Haldun'a başvurmaları noktasında ne kadar haklı olduklarını ortaya koymaktadır. Arap dünyasında önemli etkileri bulunan İbn-i Haldun'un sosyal olaylar üzerine yürüttüğü fikirlerin günümüzde de geçerli olduğunu ortaya koyan bu durum aynı zamanda Irak'ın geleceğinde İbn-i Haldun'un fikirlerinden faydalanılmasını da adeta bir zorunluluk haline getirmektedir. Çünkü çok boyutlu bu sosyal sorunun çözümü ancak İbn-i Haldun gibi olayları çok boyutlu düşünebilen birinin ortaya koyduğu çözümler ile mümkün olabilir.

3.5. İbn-i Haldun'un Diğer Düşünürlerle Karşılaştırılması

İbn-i Haldun'un fikirleri, etkisinin büyüklüğünden dolayı yaşadığı günden başlayıp günümüze kadar devam eden süreçte hep araştırmalara konu olmuştur. Bu araştırmalar kapsamında birçok bilim insanı onun düşüncelerini, alanlarında öne çıkan diğer düşünürlerle kıyaslayarak İbn-i Haldun'un asırları aşan bakış açısını ve kıymetini ortaya koymaya çalışmışlardır. Batı dünyasının ilim konusunda diğer toplumlara kıyasla daha ileri bir seviyede oluşu bu kıyaslamaları yapanları genelde İbn-i Haldun'u Batı'nın

[281] Ad-Şirin Sabahi, a.g.m.

önde gelen entelektüelleri ile kıyaslamaya sevk etmiştir. Bunun belki de en önemli sebebi İbn-i Haldun'un en büyük eseri olarak değerlendirilen Mukaddime'nin geniş kitleler tarafından tanınmasının, Batı'da tarih ve sosyoloji bilimlerinin yükseldiği dönem olan 19. yüzyılda gerçekleşmiş olmasıdır. Araştırmacıları bu kıyaslamaya iten bir diğer neden ise kendi çalışmaları ile İbn-i Haldun'un düşüncelerindeki benzerlikleri fark etmiş olmalarıdır. Bu karşılaştırmalar vesilesiyle İbn-i Haldun'un düşünce ve teorilerinin anlaşılması daha kolay bir hal almış, farklı bakış açıları bu düşüncelerin farklı boyutlarıyla derinlemesine analiz edilmesine olanak sağlamıştır. [282]

Ancak burada şunu özellikle vurgulamak gerekir ki İbn-i Haldun her ne kadar diğer düşünürlerle kıyaslansa ve onlarla arasındaki benzerlikler ve farklılıklar bir değerlendirmeye tabi tutulsa da, bu değerlendirmeleri yaparken İbn-i Haldun'un diğer düşünürlerden tamamen farklı bir konumda bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekir. Bu farklılığa sebep olan hususlar ise temelde iki kısımdır. İlki onun birçok farklı bilim dalında sahip olduğu bilgiler sayesinde olayları çok daha bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmiş olmasıdır. Çoğu düşünür sadece bir konu üzerine yoğunlaşırken onun hemen hemen tüm sosyal konuları incelemiş olması ona bu bütüncül yaklaşımı sağlayan temel etkendir. İkincisi ise onun bilgi kaynağı olarak yaptığı gözlemlerden elde ettiği sonuçları kullanmasıdır.[283]

Bundan dolayı İbn-i Haldun'un kendisiyle kıyaslanan pek çok düşünüre nazaran çok daha geniş ve kapsamlı bir sahada fikir beyan ettiğini, sosyal olayları parça parça değil bir bütün olarak ele aldığını söylemek mümkündür. Bu durum onun ileri sürdüğü düşüncelerin çok daha gerçekçi ve tutarlı olmasını sağlamıştır.

---

[282] Yaslıçimen, F. & Sunar, F. "Sosyal Bilimlerde Bir Yenilenme İmkanı Olarak İbn Haldûn", Ýslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2006, 137-167 s.144

[283] Uludağ, a.g.e., s.123

Bunların yanı sıra sadece ilimi hedef alan yaklaşımı, bizzat müşahede ettiği ve tümevarım yoluyla ulaştığı bilgileri esas alması, kendinden önce ortaya konan düşüncelerle kendini sınırlandırmamış olması gibi faktörler İbn-i Haldun'a önemli üstünlükler sağlamıştır.[284] Yapılacak karşılaştırmalarda bu hususun dikkate alınmasında fayda vardır.

3.5.1. Niccolo Machiavelli (1469 - 1512)

Machiavelli 1469 yılında o dönemin en zengin ve en entelektüel ülkesi kabul edilen İtalya'nın Floransa şehrinde doğmuştur. Orta derecede bir eğitim alan Machiavelli buna karşın Yunanca ve Latinceyi iyi öğrenerek kendisini geliştirmeyi başarmıştır. Tarih konusuna da özel bir ilgi duyan Machiavelli kendisini üstün kılan iki özellikten birinin gözlem yeteneği diğerinin ise tarihe duyduğu ilgi olduğunu dile getirmiştir. [285]

Maddi durumu nedeniyle memuriyete başlamak zorunda kalan Machiavelli, kısa sürede Floransa'nın ikinci adamı konumuna yükselerek birçok yere seyahat etme imkânı bulmuştur. Almanya, Fransa, İsviçre ve diğer İtalyan şehirlerine giden Machiavelli bu seyahatleri sayesinde bu yerleri özellikle siyaset yönünden gözlemleme şansına sahip olmuştur. [286]

Yaşadığı dönemin yaygın uygulamasının aksine felsefi gelenek ve dogmalardan çıkan bilgiler üzerinden ilerlemeyi seçmeyerek tıpkı İbn-i Haldun gibi tarih ve özellikle

---

[284] Uludağ, a.g.e., s.123

[285] Kayacı, M. "Tartışmalı Düşünür Machiavelli Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi s.221-222

[286] Ekinci, E.B. "Machiavelli Ve Hukuk Tarihindeki Yeri", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Cilt: 10, Sayı: 1-3, Yıl: 1996, Sayfa: 213-252. s.214-215

siyaset ile ilgili bilgilere uygulamaları gözlemleyerek ulaşmaya çalışmıştır. Siyaset bilimini ahlak ve din gibi metafizik konulardan soyutlayarak bu konuda önemli bir farklılık ve yeniliğe liderlik etmiştir. Machiavelli'nin siyaset konusunda ortaya koyduğu temel fikir yaşadığı çağa en uygun yönetim tarzı olarak monarşiyi görmesidir. Ona göre toplumun ve zamanın getirdiği koşullar göz önüne alınarak gerektiğinde bedel olarak halkın hürriyetinin feda edilmesi durumu dahi söz konusu olsa da devletin mutlak hükümranlığı zorunludur.

Bu düşüncelerinin ortaya çıkmasında en büyük etken yaşadığı dönem İtalya'sında yaşanan problemlerdir. Parçalanmış bir siyasi zeminde bulunan ülkede bitmek bilmez iktidar mücadeleleri, entrikalar ve siyasi çalkantılar devam etmekteydi. Bu problemin yol açtığı sorunları gören Machiavelli'nni en büyük ideallerinden biri bu parçalanmış İtalya'yı birleştirmekti. [287] Bu idealle birlikte Ortaçağ'da Rönesans'ın getirdiği yeniliklerin yanı sıra toplumda yaşanan pek çok değişim ve buna bağlı olarak özellikle siyaset biliminde ortaya çıkan egemenlik, laiklik, iktidar gibi pek çok kavramın onun düşünce dünyası üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Machiavelli düşüncelerini yazmış oluğu "The Prince" (Hükümdar) adlı eserinde dile getirmiş ve düşüncelerini örneklerle desteklemiştir. Kitap, tamamı birbirinden farklı uzunlukta 24 kısımdan oluşur ve iki bölüm halindedir. Bu bölümlerden: *"ilkinde, çeşitli şekillerde iktidara gelmeyi ve burada kalmayı başarmış kimselerden bahsedilir. İkinci bölüm ise, iyi bir yönetici olmak hususundaki tavsiyeleri içerir. Kitabın üslûbu realist ve çok samimî, dolayısıyla da çok etkilidir. Bunun yanında kitapta ifade edilen en önemli*

[287] Kayacı, M. a.g.m. s.222

görüşlerden biri de devletin kuvvetli olması gerekliliği buna karşın demokrasinin devleti zayıflattığı görüşüdür". [288]

Machiavelli'ye göre Hükümdar (prens) sahip olacağı bir takım özellikleri ile hem hükümdarlığını devam ettirebilir hem de topraklarında dirlik ve düzeni tesis edebilir. Bunun içinde hükümdarlara tavsiyelerde bulunan Machiavelli kitabında şu ifadelere yer vermiştir:

> *"İnsanları ya okşayacaksın ya da ortadan kaldıracaksın; çünkü vereceğin ceza hafif olursa, adam senden intikam alır, ama ağır bir ceza verirsen artık başını kaldıramaz. Kısacası insanlara vereceğin ceza intikamını alır diye korkmayacağın bir ceza olmalıdır"* [289]
>
> *"İnsanlar korkulan bir hükümdardan çok, sevilen bir hükümdara daha kolay zarar verirler; çünkü sevgi bir zorunluluk bağıdır ve insanlar doğaları gereği çıkarları söz konusu olduğunda bu bağı kolaylıkla koparıp atabilirler; oysaki korku bağı insanın hiç aklından çıkaramadığı ceza ve cezalandırılmak kaygısı ile örülüdür"* [290]
>
> *"Prens korkulacak biri mi olmalı yoksa sevilecek biri mi olmalı? Bu soruya verilecek cevap hem öyle hem böyle. Ancak ikisini de bir arada bulundurmak zor olduğu için, eğer ikisinden biri olacaksa korkulan biri olmayı tercih etmelidir"* [291]

3.5.1.1. İbn-i Haldun-Machiavelli Karşılaştırması

İbn-i Haldun'un fikirlerin daha iyi anlaşılması, daha doğru kıymetlendirilmesi, sisteminin genişliğinin daha güzel kavranması için en çok karşılaştırıldığı düşünürlerin başında Machiavelli gelmektedir. Farklı medeniyetlerde ve farklı dönemlerde yaşayan

---

[288] Ekinci, E.B. "Machiavelli Ve Hukuk Tarihindeki Yeri", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Cilt: 10, Sayı: 1-3, Yıl: 1996, Sayfa: 213-252. s.215

[289] Machiavelli, N. (2009) Prens, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları s.8

[290] Machiavelli, N a.g.e. s.64

[291] Machiavelli, N a.g.e. s.64

bu iki düşünür buna rağmen hemen hemen aynı konular üzerine yoğunlaşmışlar ve zaman zaman benzer zaman zamansa da zıt fikirler ileriye sürmüşlerdir.

İbn-i Haldun'un şaheseri "Mukaddime" ile Machiavelli'nin "The Prince" (Hükümdar) adlı eserlerinde ortaya koydukları düşünceler arasındaki en büyük benzerlik "devletin kuvvete dayandığı" görüşüdür. Hükümdar eline silah alıp kuvvete başvurursa hem fetihler yapar hem de düzeni ve nizamı sağlar. Ancak böyle davranmayan hükümdarlar ve ülkeleri perişan hale düşerler. Aynı zamanda hükümdar ve devlet paraya ihtiyaç duyar, bunu elde etmek ve elde ettikten sonra da muhafaza edebilmek için değişik yollara başvurmaları bir zorunluluktur. [292]

İbn-i Haldun'da "zorlamayı" devletin unsurlarından biri kabul eder. Zorlama olmadan yani kuvvet kullanılmadan devlet kurulamaz. Devletin varlığının devamı tıpkı kurulmasında olduğu gibi baskı ve zorlamaya bağlıdır. Çünkü bu güç ortadan kalkarsa bu durum devletin zayıflaması ve sonrasında ise yıkılması ile neticelenir. Otoritesini kabul ettiremeyen ve tasarrufunu dilediği gibi kullanamayan bir devlet yönetilemez hale gelmiştir. İbn-i Haldun'a göre devlet cemiyetin rızası sonucu değil onun zorlanmasıyla kurulmuş sosyal bir yapı olduğu için gerektiğinde hürriyetleri sınırlar ve hatta tamamen kaldırabilir. [293]

İki düşünürün benzeştiği bir başka nokta ise hükümdarın "iktidarının" sahip olduğu niteliklerdir. İbn-i Haldun'a göre hükümdarın iktidarı en üstün ve bölünmezdir. Machiavelli'nin "Prens"i de benzer özellikler taşır. Ancak İbn-i Haldun ve Machiavelli iktidar noktasında benzer düşünseler de bu düşüncelerin çıkış noktaları çok farklıdır. Machiavelli İtalya'da dağınık siyasi sistemi ve dini otoriteyi kontrol altına alabilecek bir iktidar için üstünlük ve bölünmezlik niteliklerine vurgu yaparken İbn-i Haldun'da böyle

[292] Uludağ, a.g.e., s.118-119

[293] Ekinci, A. a.g.e. s.43

bir siyasal hedef söz konusu değildir. O, Machiavelli'nin İtalya'da düşündüğü gibi Arapların bir siyasi çatı altında birleşmesini amaç edinmemiş ve böyle bir arayışta hiç olmamıştır. O iktidar ile ilgili bu düşüncelerini ortaya koyarken bir durum değerlendirmesi yapmaktadır. Yani Machiavelli iktidar konusunu "hayata geçirilecek siyasi bir proje" olarak değerlendirmekteyken İbn-i Haldun'un yapmaya çalıştığı şey siyasetin kurallarının ortaya konulmasıdır. [294]

Hem İbn-i Haldun hem de Machiavelli insanlar arası ilişkilerde belirleyici olan en büyük etkenin güç ilişkileri olduğunu düşünürler. Bu belirleyicilik insanlar arası ilişkilerle de sınırlı değildir ve sosyal hayatın belli şekillerde oluşturulması ve yürütülmesinde de önemli bir husustur. Toplumsal düzen de buna uygun olarak o toplum içinde bulunan farklı insan grupları arasındaki güç ilişkileriyle belirlenir. [295] Burada öne çıkan kavramlar ise İbn-i Haldun'un kullandığı "asabiye" ve Machiavelli'nin kullandığı "virtu" kavramlarıdır. Çoğu araştırmacı iki düşünürü karşılaştırırken bu kavramlar üzerinden değerlendirme yapmaktadırlar.

Bu iki kavram incelendiğinde önemli benzerlikler dikkat çekmektedir. Bu benzerlik kavramların barındırdığı anlamlarla değerlendirildiğinde, iki düşünürün insan,

[294] Uygun, O. "İbn-i Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı", On İki Levha Yayıncılık A.Ş. 1. Baskı, İstanbul s.113-114

[295] Genç N., Yalçıntaş, M. ve İyigün, N.Ö. "Güç Kaynakları Açısından İbn-İ Haldun (Mukaddime) Ve Machiavelli (Hükümdar) Karşılaştırması", 3. Örgütsel Davranış Kongresi, 06/07 Kasım 2015, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur https://www.researchgate.net/publication/286878963_GUC_KAYNAKLARI_ACISINDAN_IBN-I_HALDUN_MUKADDIME_VE_MACHIAVELLI_HUKUMDAR_KARSILASTIRMASI Erişim Tarihi:06.07.2018

devlet ve tarihe bakışlarında da benzerlikleri görmek daha kolay hale gelecektir. [296]Bu nedenle öncelikle iki kavramın düşünürlere neyi ifade ettiğini tespit etmekte fayda vardır.

Çalışmamızda asabiyet kavramı detaylı bir şekilde açıklandığından yalnızca "virtu"dan bahsetmek yeterli olacaktır. Bir kişinin virtu sahibi olması onda erdem, dürüstlük, cesaret, cömertlik, bilgelik, kurnazlık, özdenetim gibi yeteneklerin olması anlamına gelir. [297] Ancak Machiavelli'nin erdem olarak ifade ettiği şey devleti kuran ve onu elinde tutmayı başaran kişinin sahip olduğu özelliklerdir. Yani Machiavelli erdemli olmayı belli davranış kalıplarına özellikle ahlaklı davranmaya indirgememiş ya da davranışları erdemli olan ya da olmayan olarak sınıflandırmamış sadece devleti kurma becerisiyle ilgili özellikleri ve nitelikleri erdem olarak değerlendirmiştir. Virtu hem basiretli olmak hem de merhametsiz olmaktır. [298]

Görüldüğü gibi asabiyet ile virtu arasında güçlü bir benzerlik bulunmasına karşılık, virtu kavramının içeriğinde bulunan "gayri-ahlaki" yönler nedeniyle bu iki kavramın birebir örtüşmediği hatta ciddi farklılıklar barındırdığı görülmektedir. Çünkü ahlaki meziyetler asabiyetin asıl unsuruyken "virtu"da böyle bir durum söz konusu değildir. [299]

---

[296] Öztürk A. "İbn Haldun Ve Machiavelli'de Siyasetin Niteliği: Karşılaştırmalı Bir Doğu-Batı Analizi", Muhafazakar Düşünce Dergisi, Temmuz-Aralık 2015, Yıl:12 Sayı:45-46 s.65

[297] Skinner, Quentin (2004), *Machiavelli,* (İstanbul: Altın Yayınları), (Çev.: Cemal Atilla) s.43

[298] Öztürk A. "Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 181 – 204 s.188

[299] Kayapınar, A. "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, 2006, s.109

İki düşünürün benzeştiği bu noktalarda dahi birebir aynı düşüncelere sahip olmadıkları ya da olaylara yaklaşımlarının farklı noktalardan olduğu görülmektedir. "Benzer düşüncelere sahipler" değerlendirmelerinin yapıldığı hususlarda dahi böyle bir durumun ortaya çıkması onların zıt düşündükleri konularda nasıl yaklaşımlar sergilediklerinin ortaya konulmasını daha da önemli bir hale getirmektedir.

İbn-i Haldun ve Machiavelli'nin düşüncelerinin en zıt olduğu husus ise hükümdarın halkına olan tavrıdır. Machiavelli'ye göre insaf ve merhametle muamele etmek ayaklar altında çiğnenmeye sebep olurken kuvvet ile muamele etmek zafer ve galibiyete ulaştırır. Bu nedenle hem halk hem de hükümdar insaf ve merhametli muameleden zarar gördüğünden kuvvet ile muamele etmek daha iyidir. Kuvvet ve zorlama ile hatta zulüm ve haksızlıkla kurulan devlet ve saltanat meşrudur. Çünkü devleti tesisi etmede asıl olan kuvvettir.[300]

Otoritenin devamlılığı için zulmü hoş gören Machiavelli zulüm konusunda da Hükümdar olan kişinin yapacağı işkenceleri, katliamları ve kısıtlamaları tek seferde yapmasını tavsiye dereken, iyiliklerin azar azar ve zamana yayılarak yapılmasını önerir. Böylece halk iyilikleri iyice hafızasına kazır. Bu sayede yapılan ufak iyilikler sürekliliğinden dolayı halk tarafından olduğundan çok daha büyük olarak değerlendirilecektir. [301]

---

[300] Uludağ, a.g.e., s.118-119

[301] Genç N., Yalçıntaş, M. ve İyigün, N.Ö. "Güç Kaynakları Açısından İbn-İ Haldun (Mukaddime) Ve Machiavelli (Hükümdar) Karşılaştırması", 3. Örgütsel Davranış Kongresi, 06/07 Kasım 2015, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur https://www.researchgate.net/publication/286878963_GUC_KAYNAKLARI_ACISINDAN_IBN-I_HALDUN_MUKADDIME_VE_MACHIAVELLI_HUKUMDAR_KARSILASTIRMASI Erişim Tarihi:06.07.2018

Ancak bu konuda İbn-i Haldun tam tersi bir düşünceye sahiptir. Ona göre hükümdar halkına ne kadar iyi davranırsa otoritesini sürdürmesi de o kadar mümkün olur. İbn-i Haldun devletin büyüklüğünün ve ömrünün uzunluğunun ancak halkın belli değerler etrafında toplanmasıyla mümkün olduğunu savunur. Bunu*"Kılıcın ağzını keskinleştirmek devlet için zararlı ve devleti batırıcıdır"* diyerek ifade eden İbn-i Haldun, otoritenin yani devletin devamlılığının ancak bireyin mutluluğu ile mümkün olabileceğini belirtir. [302] Hükümdarın zulmü umranı tahrip eder ve mamur yerleri dahi harabeye çevirir. Umranda baş gösteren bu bozulma hali ve olumsuzluk ise hanedanlığa olumsuz bir şekilde yansır. Yani zulüm, sadece halkı değil onu yapan hükümdarı da olumsuz bir biçimde etkileyerek devleti çöküş sürecine sokar. İbn-i Haldun'a göre hükümdarın halkının malına, mahremiyetine ve kanına zarar vermesi ya da el koyması halinde bu çöküş kaçınılmazdır. [303]

Bu farklı yaklaşımlar iki düşünürün eserlerinde çok net biçimde ortaya çıkmaktadır. Machiavelli devlet otoritesinin mutlak kılınması için (prensin İtalyan ulusal birliğini tesis edebilmesi için) her türlü yol ve yöntemi geçerli kabul ederken İbn-i Haldun otoritenin devamının ancak hukuk sınırları içinde mümkün olduğunu ifade ederek hükümdara erdemli davranışlar tavsiye der. [304]

Machiavelli Hükümdar adlı eserinde bu konuda;

> *"Hükümdar, idare ettiği kişilere yumuşak davrandığı zaman müsbet sonuç elde edemiyorsa, onları sindirmeye bakmalıdır. Hem kendinden nefret ettirmemeli, hem de halk nezdinde küçük düşmemelidir."* [305]

---

[302] Genç N., Yalçıntaş, M. ve İyigün, N.Ö. a.g.e. s.647

[303] Okumuş, E. "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", Divan Dergisi, 1999/1 s.185

[304] Uygun, O. a.g.e. s.115

[305] Machiavelli, N a.g.e. Bölüm 16

"Prens zalim değil, merhametli olarak bilinmeyi istemelidir. Ama merhametini asla kötüye kullanmamalıdır. Prens halkını bir arada tutmak için ve iktidarının devamını sağlamak için adının zalime çıkmasından asla gocunmamalıdır." [306] derken,

İbn-i Haldun Mukaddime adlı eserinde;

"İyi ve güzel bir hükümdarlık rıfka (tatlı sert) ve yumuşak muameleye dayanır. Zira hükümdar sert bir şekilde ceza tatbik eden, halkın mahremiyetlerini araştıran, kusur ve kabahatlarını sayıp döken, kahir bir kişi olursa, korku ve zillet bütün tebaayı şümulüne alacağından ona karşı çareyi yalana, dolana, hileye ve Huda'ya sığınmakta ararlar, bu gibi şeyleri huy ve karakter haline getirirler. Bu suretle basiretleri ve ahlakları bozulmuş olur. Bu gibi bir tebaanın, hükümdarlarını savaş alanlarında ve müdafaa sırasında yalnız ve yardımsız bıraktığı da olur. Böylece niyetleri o bozulması sebebiyle himaye (ve askeri inzibat) da bozulmuş olur. Hatta bu yüzden nice zaman olur ki, tebaa hükümdarlarının katli hususunda ittifak eder. Böylece devlet bozulur, hanedanlık yıkılır, (onu muhafaza için örtülen) çit tahrip edilmiş olur… Şayet hükümdar rıfk ile muamele eder, tebaanın kusur ve kabahatlarını görmezlikten gelir ve bağışlarsa, halk ona can atar, ona sığınır; sevgisini kana kana içer ve düşmanlarıyla yaptığı savaşlarda onun uğrunda canlarını feda ederler. Böylece, hâkimiyet her cihetten düzelir." [307]

"İktidar, yumuşak ve iyi olursa, tebaanın emel ve arzuları açılır, umran ve onun vasıtaları için neşe içinde çalışırlar. Bu suretle umran daha da bollaşmış ve nüfus çoğalmış olur…Sonra hanedanlığın sonlarında (baskı arttığı ve gelirler azaldığı) vakit, kıtlık ve kıran (famine, pestilence, açlık ve ölüm) hadiseleri çoğalır."[308]

İki düşünürün farklı düşündükleri bir başka konu ise gayeye ulaşmak için kullanılan araçlardır. Machiavelli amaca ulaşmak için zulmü, gaddarlığı, cimriliği, zilleti, münafıklığı, hasisliği, miskinliği, tembelliği, katı ve sert davranmayı, samimiyetsizliği, kalleşliği, verilen sözden dönmeyi, emanete hıyaneti, dönekliği kusur olarak kabul etmez, çirkin ve ayıp saymaz. [309] Bu nedenledir ki "*amaca ulaşmak için her yol mubahtır*" sözü ona isnat edilir. Onun eserlerinden herhangi birinde amaca ulaşmak için her türlü yola başvurulabileceği gibi bir ifade olmamasına karşın

[306] Machiavelli, N a.g.e. s.62

[307] Uludağ, a.g.e., s.419

[308] Uludağ, a.g.e., s.569-570

[309] Uludağ, a.g.e., s.119

Hükümdar adlı eserindeki düşüncelerinin yorumlanması ile böyle bir sonuca ulaşılmıştır. Ancak Machiavelli tarafından özellikle siyasi amaçlar uğruna birçok şeyin yapılmasının meşru görülmesi nedeniyle ölümünden sonra adeta ona söylettirilen bu sözlerle onun düşünceleri arasında bir paralellik olduğu da bir gerçektir [310]

Machiavelli'nin bu yaklaşımına rağmen İbn-i Haldun'da böylesine aşırı bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte İbn-i Haldun sosyal kanunların da tıpkı tabiat kanunlarında olduğu gibi hükmünü icra ederken kesin, acımasız, katı, sert ve hatır gönül dinlemez bir şekilde davrandığını düşünmektedir. İbn-i Haldun siyasi ve sosyal hayata yön verenin ahlak kurallarından ziyade sosyal hayatın bizzat kendi kanunları olduğunu düşünür. Tabiat kanunlarında esas olan kudret ve kuvvettir ve tabiat kanunların devamı niteliğindeki sosyal kanunların uygulama sahası olan siyaset, ticaret ve ekonomide de durum böyledir. [311]

Görüldüğü gibi her iki düşünür de gayeye ulaşma konusunda bazı paralel düşüncelere sahiptirler ve özellikle hem İbn-i Haldun hem de Machiavelli amaca ulaşmak için kuvvet uygulanması noktasında hemfikirdirler. Ancak iki düşünür bunun sınırları konusunda farklı yaklaşımlara sahiptirler. Bu konuda kuvvet kullanımına Machiavelli kadar geniş sınırlar tanımayan İbn-i Haldun, bunun belli ölçüler dâhilinde uygun olduğunu düşünmektedir.

3.5.2. Auguste Comte (1798-1857)

1798'de dindar bir ailenin mensubu olarak Fransa'da dünyaya gelmiş olan Comte, Paris'te bulunan ve dönemin Fransız kültür hayatının önemli unsurlarından biri olan "Ecole Poly-Technigue" de öğrenim görmüştür. Uzun yıllar boyunca süren, güçlük

[310] Kayacı, M. a.g.m. s.221, 227

[311] Uludağ, a.g.e., s.119

ve sıkıntılar içinde devam eden bir çalışma neticesinde1842 yılında en önemli eseri olarak kabul edilen "Pozitif Felsefe Dersleri" adlı eserini bitirdi.

Fransız devriminin gerçekleştiği bir dönemde yaşamış olan Comte'un düşünce dünyası da bu dönemde meydana gelen gelişmelerden bir hayli etkilenmiştir. Özellikle bozulan sosyal yapı bireyler üzerinde büyük sarsıntılara yol açmış, birçok düşünür toplumu yeniden inşa etme çabalarına girişmiştir. Ancak Comte bu noktada diğer düşünürlerinden farklı bir yaklaşım ortaya koyarak "toplum inşası" meselesini felsefe ve bilim yoluyla çözmeye çalışmıştır. Pozitivizmin en önemli temsilcilerinden biri olan Comte sosyolojiye önemli katkıları bulunmuş bir bilim adamıdır. Ancak sosyolojinin yanısıra biyoloji, matematik, fizik, kimya, astronomi ile de ilgilenen Comte, Fransız Sosyalizminin kurucusu olarak kabul edilen Saint Simon ile tanışmış ve onun düşüncelerinden bir hayli etkilenmiştir. [312]

İbn-i Haldun'un yaptığı gibi Comte'un da sosyolojinin yanında ağırlık verdiği bir diğer konu tarih felsefesi olmuştur. Bu konu üzerinde bazı ilaveler, düzenlemeler ve düzeltmeler yapan Comte bunları "Dinamik İçtimaiyat" (Dynamique Sociale) adlı eserinde bir araya getirmiştir. Ardından yazdığı "Statik İçtimaiyat" (Statique Sociale) adlı eserinde de istatistik felsefesi, siyaset, kanun, iktisat ile ilgili çalışmalarını bir araya getiren Comte "sosyoloji" (socioloqie) ifadesine de çalışmalarında yer vermiştir. Bu nedenle onu İbn-i Haldun'dan sonra sosyolojinin ikinci kurucusu olarak niteleyenler de vardır.

[312] Ballıkaya, C. "XIX. Yüzyıl Pozitivist Düşünürlerinden Auguste Comte ve Emile Durheim'de Din", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, Kahramanmaraş s.14

3.5.2.1. İbn-i Haldun- Auguste Comte Karşılaştırması

Sosyoloji ve tarih felsefesi konuları üzerine yoğunlaşan iki düşünür olan İbn-i Haldun ve Auguste Comte yine benzer şekilde farklı bilim dallarına da ilgi duymuşlar ve o konularda da çalışmalar yapmışlardır. Ancak iki düşünürün de üzerinde en çok vakit ayırdıkları konu sosyoloji olmuş, İbn-i Haldun 14. asırda ve Comte'da 19. asırda bu bilime yön veren düşünürler olmuşlardır.

İki düşünürün öncelikle metot konusunda birbirilerine benzediğini söylemek mümkündür. Her iki düşünür de sosyal olayların incelenmesi esnasında belli metotların takip edilmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Sosyal hayatın tabiatında var olan kanunların keşfinin bu yolla mümkün olduğunu düşünen İbn-i Haldun ve Auguste Comte kendi yaptıkları araştırmalarda da bu şekilde çalışmaya özen göstermişlerdir. Ancak tıpkı İbn-i Haldun- Machiavelli karşılaştırmasındakine benzer bir durum bu hususta da ortaya çıkmıştır. İki düşünür metot konusunda aynı yaklaşıma sahip olmalarına rağmen onları bu yola iten sebepler farklıdır. Comte fikri hayatta mevcut olan karmaşıklığı düzene sokmak için, İbn-i Haldun ise eskilerden onun dönemine ulaşan ancak ne kadar doğru olduğu belli olmayan bilgilerden uzak durabilmek için bu yolu tercih etmişlerdir. [313]

İbn-i Haldun'un temel amacı tarihi gerçekleri ve sosyal kanunları ortaya koyabilmekken Comte'un temel amacı kişisel felsefesi doğrultusunda düşünce tarihinin serüvenini ve geldiği noktayı açıklamak olmuştur. Comte bu yolla insan düşüncesinden başlayarak sırasıyla toplum ve ahlakı iyileştirmeyi amaçlamıştır.

İbn-i Haldun sosyolojinin temellerini atarken herhangi bir görüş ve çalışmadan faydalanmamış bu amaçla tamamen kendi gözlem ve düşüncelerini kullanmıştır. İbn-i

[313] Uludağ, a.g.e., s.123

Haldun'un böyle bir niyeti olmuş olsa dahi bunu yapabileceği kaynaklar ö dönemde mevcut değildir. Zaten bu sebeple kendisi çoğu kişi tarafından sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Comte ise kendisine kadar ulaşan bilgilerden bir hayli faydalanmış, birçok filozof, tarihçi ve içtimaiyatçının fikirlerinden istifade etmiş hatta bunlar üzerinde çalışmalar yapmıştır. Genel bir değerlendirme yapıldığında Comte'un var olan bilgi ve düşünceler üzerinde düzenleme ve düzeltmeler yaptığı bazen de bunlara ilavelerde bulunduğu görülmektedir. Böylelikle Comte kendi zamanına kadar ortaya konan birçok çalışmadan ve keşfedilen sosyal kanunlardan istifade edebilme şansına sahip olmuştur. [314]

Auguste Comte sosyal meseleleri "dinamik" ve "statik" olarak sınıflandırırken İbn-i Haldun böyle bir sınıflandırma yapmadan bütün sosyal konuları bir arada değerlendirmiştir. Sosyal mesele ve olayları birbirinden ayırmanın ve bu şekilde değerlendirmede bulunmanın doğru olmadığı günümüzde de kabul gören bir durumdur ve bu yönüyle günümüz düşünürlerinin bu konuda Comte'dan ziyade İbn-i Haldun'a daha yakın oldukları görülmektedir.

İbn-i Haldun toplumsal olaylarla ilgili yaptığı gözlem ve çalışmalarında bazı temel sosyal kanunlara ulaşmayı bir hedef olarak belirlemiştir. Bunun neticesinde her ne kadar İbn-i Haldun tarafından isimlendirilmese de onun tarafından ortaya konan birçok sosyal kanun mevcuttur ve bu onun çalışmalarının neticesinde ortaya çıkan doğal bir durumdan ibarettir. Comte'da neredeyse tüm çalışmalarında bu sosyal kanunların tespiti üzerinde yoğunlaştırmıştır. Özellikle dinamik sosyoloji konusunda ortaya attığı üç hal kanunu bunun en önemli kanıtlarından biridir. Bu kanuna göre insanlık sırasıyla dini ve metafizik üsluptaki anlayışlardan geçerek pozitif üslupta karar kılmıştır. Bu yönleriyle

[314] Uludağ, a.g.e., s.124

iki düşünür Weber ve Poper gibi sosyal olaylarda tıpkı doğa olaylarında olduğu gibi herkesçe kabul edilecek yasaların olmayacağını söyleyen düşünürlerden ayrılırlar.[315]

[315] Eliaçık, İ. "İbn-i Haldun'a iki farklı "çerçeveden" bakış", http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?topic=7948.0;wap2 Erişim tarihi:15.07.2018

SONUÇ

İslam uygarlığının en büyük düşünürlerinden biri olan İbn-i Haldun ortaya koyduğu orijinal ve zamanları aşan fikirleriyle sadece İslam dünyasının değil tüm dünyanın takdirini kazanmış büyük bir şahsiyettir. Her ne kadar hakkında bazı eleştiriler yapılmış olsa da onu detaylı bir incelemeye tabi tutan bilim adamlarının neredeyse tamamı onun bir "deha" ve en tanınmış eseri Mukaddime'nin de bir "şaheser" olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır.

Gerçekten de yüzeysel bir bakış açısıyla onun ve fikirlerinin değerini anlamak mümkün değildir. Çünkü ilmin sosyal konularının neredeyse tamamı üzerinde bilgi sahibi olan İbn-i Haldun bu büyük çaplı bilgisini olayları çok farklı boyutlarıyla birlikte ele alarak değerlendirme konusunda kullanmış, bu şekilde ortaya çıkan fikir ve sonuçlar da elbette üzerinde kafa yormayı gerektirecek özelliklerde olmuştur. Bu sebepledir ki onun bilgiye ulaşmada kullandığı bütünsel yaklaşımı, onu değerlendirenler tarafından da kullanılması bir zorunluluktur. Cümle cümle söylediklerinin ne anlam ifade ettiğini incelemenin bu noktada onun anlaşılmamasına hatta bazen de yanlış anlaşılmasına sebebiyet verdiği açıktır. Bu nedenledir ki Hassan gibi onun üzerinde araştırmalar yapan birçok düşünür çalışmalarında bu hususu vurgulama gereği hissetmiş, onun bir fikir adamı olarak doğru bir biçimde değerlendirilebilmesinin ancak onun fikirlerinin bir bütün olarak ele alınması ile mümkün olabileceğini dile getirmişlerdir.

Ancak şunu da söylemek gerekir ki bu yanılgıya çoğunlukla onun içinden çıktığı İslam medeniyeti düşünürlerince düşüldüğü görülmektedir. Batılı düşünürlerin ise onu çok daha sistematik bir şekilde inceleyip, kendi çalışmalarında da referans olarak kabul ettikleri bir gerçektir. Batının onu tanımasıyla daha da artan İbn-i Haldun hayranlığı, özellikle ilim noktasında geri kalmışlık yüzünden batı karşısında bir nevi eziklik psikolojisi yaşayan İslam dünyasının tekrardan ona yönelmesine ve onu anlamaya

çalışmasına sebep olmuştur. Çoğu zaman ona yönelen övgülerin nedenini anlamaya çalışan İslam dünyasında, bu nedenle özellikle 1900'lü yıllardan başlayıp günümüze kadar artan bir şekilde İbn-i Haldun'u tanıma ve anlama gayreti ile pek çok ilmi çalışma ortaya konmuştur.

İbn-i Haldun sosyoloji konusunda ortaya koyduğu ve kendinden önce hiçbir düşünürün dile getirmediği düşüncelerle sosyolojinin kurucusu olarak kabul edilmek gibi haklı bir payeye ulaşmış, yaptığı çalışmalar ve ortaya koyduğu eserlerin derinliğiyle asırlar sonrasında bile hayranlık uyandırmayı başarmıştır. Özellikle asabiyet, devlet, devletin ömrü gibi konularda ileri sürdüğü orijinal fikirler onun sahip olduğu haklı ünün kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Özellikle daha önce dini kurallar, din adamlarınca ileri sürülen fikirler ile yönetilen devletler de ortaya çıkan sorunlar birçok düşünürü devlet üzerinde çalışmaya zorlamış ancak birçok düşünür kendi zamanlarına ulaşan bilgileri derlemek dışında fazla bir ilerleme kaydedememişlerdir. Benzer şekilde İslam dünyasının sadece maddi alanlarda değil aynı zamanda manevi alanlarda da ciddi bir gerileme yaşadığı, siyasal mücadele ve kavgaların eksik olmadığı bir coğrafyada ve zamanda yaşamış olması İbn-i Haldun'u yaşanan sorunlara cevap bulabilmek için devlet ve toplum konularında çalışmaya yöneltmiştir.

Ancak içinde yaşadığı çevreye, dini kaynaklara dayanan bilgilere, dönemin hâkim düşünce kalıplarına bağlanıp kalmak gibi bir kolaycılığı tercih etmeyen İbn-i Haldun kendi zamanına ulaşan bilgilerin yetersizliğini görerek kendi gözlemleri ile sonuçlara ulaşmaya çalışmış ve bu metodunda da çok başarılı olmuştur. Daha önce kimsenin yapmayı cesaret edemediği böyle kapsamlı bir çalışmada İbn-i Haldun'un en büyük yardımcıları üstün gözlem yeteneği, birçok alanda almış olduğu eğitim, çok yönlü bakış açısı ve mesleği gereği hayatı boyunca neredeyse ara vermeksizin yaptığı seyahatler olmuştur. Yalnızca tek bir toplumu izleyerek sonuçlara ulaşmaya çalışmak

yerine, içinde bulunduğu, seyahat ettiği tüm toplumları gözlemlemiş ve tüm toplumlar için geçerli kuralları tespit etmeye çalışmıştır.

Onun üzerinde en çok durduğu konu "asabiyet" tir. Devletin kuruluşuna dair ortaya konan görüşler arasında oldukça farklı bir yaklaşım olarak ön plana çıkan asabiyeti, kısaca toplumsal bir görüş ve hareket birliği, toplumu birbirine bağlayan bir bağ olarak nitelendiren İbn-i Haldun, devletinde ancak asabiyet gücü ile ortaya çıkabileceğini ve bu gücün azalmasıyla devletin de bozulma sürecine gireceğini ve en nihayetinde yok olacağını ifade etmiştir. Görüldüğü gibi asabiyeti içinde yetiştiği Arap toplumundan oldukça farklı yorumlayan İbn-i Haldun, onu yalnızca kan bağı ile sınırlandırmamış, toplumsal birlikteliği ve dayanışmayı sağlayan tüm unsurları bu kavramın içeriğine dâhil etmiştir.

Ancak İbn-i Haldun asabiyet kavramını ve devlet konusunda asabiyetin önemini ifade etmeyi o kadar güzel bir şekilde başarmıştır ki ondan sonra gelen pek çok düşünür bu güce zaman zaman başka isimler vermiş olsalar da temelde asabiyeti bir çıkış noktası olarak kabul etmişler ve düşüncelerini bu fikir üzerinde şekillendirmişlerdir. Hatta günümüzde dahi birçok toplumsal ve siyasi gelişmeleri anlayabilmek adına onun fikirleri özellikle de asabiyet konusunda ki düşünceleri incelenmektedir. Bu konuya en güzel örnek hiç şüphesiz son dönemde Arap dünyasında yaşanan bazı isyan tarzı hareketlerdir. Bu hareketlerin nedenlerini anlamaya çalışan İslam düşünürlerinin yanı sıra birçok Batılı düşünürde İbn-i Haldun'un fikirleri penceresinden bu olayları değerlendirmek suretiyle bunları ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Sadece bu örnek bile onun zamanlar üstü ve evrensel bir düşünür olduğunu ortaya koyan en büyük delillerden biridir.

Bu büyük düşünürün Arap dünyası ve Türkler üzerindeki etkileri de büyük olmuştur. Özellikle onu daha önce tanıyan Osmanlı düşünürleri kendi devletlerinde gördükleri sorunları çözmek ve devletin yıkılışının önüne geçmek için İbn-i Haldun'un

düşüncelerinden istifade etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple İbn-i Haldun üzerine araştırmalar yapan, onun eserlerini kendi dillerine çeviren Osmanlı düşünürleri, onun dünyada tanınmasına da önderlik etmişlerdir. İbn-i Haldun'u Osmanlı gözüyle tanıdıktan sonra ona duydukları hayranlığın artmasıyla Batı dünyasında da onun hakkında birçok çalışma yapılmış ve ona gösterilen bu ilgi Arap dünyasının da dikkatini çekmiştir.

Bu ilgi neticesinde neredeyse 4 asırdır ondan habersiz olan Arap dünyası İbn-i Haldun'u yorumlarken adeta ikiye bölünmüştür. Kimi onu bir Arap düşmanı, Arapları hor gören, onları aşağılayan biri olarak değerlendirmiş ve eserlerini de özensiz ve kendinden öncekilerden alınmış değersiz bir kopya olarak nitelendirmişlerdir. Ancak diğer kısım ise onu gerçekten anlamayı başarmış, eserlerinde Araplar için kullandığı bazı nitelendirmelerin onlara hakaret etmek için kullanılmadığını, hatta eserlerinin birçok yerinde Arapların cesur, yiğit, ahlaklı olarak belirtildiğini ifade etmişlerdir. Böylece büyük bir önyargıdan kurtulan bu düşüncedeki Araplar onu ve eserlerini daha objektif ve ilmi yönünü ön plana çıkaran bir pencereden değerlendirme imkânı bulmuşlardır.

İbn-i Haldun'un ortaya koyduğu fikirlerin büyüklüğü ve fikirlerin tesirlerinin asırlar boyunca devam etmesi onun tanınmış birçok Batılı düşünürle de karşılaştırılmasına sebep olmuştur. Araştırmacıların zaman zaman ardından gelenlerin ondan nasıl etkilendiğini ortaya koymak zaman zaman da düşünceler arasındaki farkları belirlemek amacıyla yaptıkları bu karşılaştırmalar İbn-i Haldun'un ilmi kişiliğinin değerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmuştur. Kıyaslandığı pek çok düşünüre göre çok daha geniş ve kapsamlı bir sahada çalışmalar yapan, sosyal olayları parça parça değil bir bütün olarak ele alan İbn-i Haldun bundan dolayı çok daha gerçekçi ve tutarlı, zamanla sınırlı olmayıp günümüze de ışık tutan fikirler ortaya koymayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

Ad-Şirin Sabahi, "Uygar Diyalog", 3/4/2014, No:4413, http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=408628) Erişim Tarihi:13.07.2018

Ağırakça, A. "Hz. Peygamber'in Döneminde Bir Yönetim Biçimi Var mıydı?", 19 Mayıs 2015, http://www.beyaztarih.com/Islam-tarihi/hz.-peygamberin-doneminde-bir-yonetim-bicimi-var-miydi Erişim Tarihi:16.04.2018

Akça, F. " Hilafet Kurumu-İlk Dört Halife Döneminde Kültür ve Medeniyet", Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Tokat, 2012

Aktay, Y. "Osmanlı'dan önce İbn Haldun'u kim okumuş?", 03 Haziran 2017, https://www.yenisafak.com/yazarlar/yasinaktay/osmanlidan-once-ibn-haldunu-kim-okumus-2038274 Erişim Tarihi:01.05.2018

Akyel, S. "İslam'da Yasama Yetkisi", 06 Şubat 2017, Milli Gazete, Erişim Tarihi:05.04.2018 http://www.milligazete.com.tr/makale/844221/siyami-akyel/islamda-yasama-yetkisi

Akyüz, V. "İslam Hukukunda Yüksek Yargı ve Denetim", 1995, İstanbul

Albayrak, H.Ş., "Günümüz Türk Din Sosyolojisine İbn Halduncu Bir Katkı:15 Temmuz Darbe Girişimi", İslami İlimler Dergisi, Yıl:12 12:1 s.163-181, 2017 s.166

Aliye, S. "Nazariyatu'd-Devle ve Adabuha fi'l-İslam", Lübnan, 1998

Alkhamdi, S. www.hekmah.org.com 4 Nisan 2014 Erişim Tarihi:15.12.2017

Aristoteles, Politika, (Çev. Mete Tunçay), Remzi Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1975, Kitap 1, Bölüm 1

Arslan, A. (2014), İbn Haldun, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul s.157

Atalay, A. " Siyasî ve İtikâdî Yönleriyle İbn Haldun'da Hilafet ve İmamet Meselesi", Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016

Atar, F. "Kaza", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1991.s. 112. http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=250114 , Erişim Tarihi: 03.04.2018

Ateş, T. "Türk Devrim Tarihi", Der Yayınları, İstanbul 1982 s.16

Avcı, A, "İbni Haldun ve G. Vico Karşılaştırmasında Doğalcı ve Tinselci Tarih Felsefesi", Yüksek Lisans Tezi Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2008

Aydın, A. "Anayasa", Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt: 03; sayfa: 154

Azadarmaki, T. "Ibn Khaldun's Social Theory and Iranian Society", 2006, Geçmişten Geleceğe İbn-i Haldun: Vefatının 600. Yılında Ibn Haldun'u Yeniden Okumak Uluslararası Sempozyumu, İstanbul

Azarkan, E. "İbn Haldun'un Devlet Görüşü (Yönetimler Döngüsü)", http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000067895 Erişim Tarihi:02.01.2018

Ballıkaya, C. "XIX. Yüzyıl Pozitivist Düşünürlerinden Auguste Comte ve Emile Durheim'de Din", Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, Kahramanmaraş

Bayoğlu, E. "Platon Ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2012

Boyacıoğlu, R., “Hilafetten Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara, 1992

Büyük, C. “Yasama Yürütme Yargı: Platon’dan Montesquıeu’ya Devletin Fonksiyonlarına Genel Bir Bakış ”, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi Cilt 10 Sayı 1

Candan, N. “İbni Haldun’un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı”, Yönetim ve Ekonomi 14/2 (2007)

Ceylan, T. “Siyaset Felsefesinin Temel Problemlerinden Biri ve Birlikte Yaşamanın Koşulu Olan Adalet (Platon)”, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2006, Sayı:14 s.161

Çapar, S., Yıldırım, Ş. “Hobbes ve Lock’un Devlet Düşüncesine Katkıları”, Türk İdare Dergisi, Haziran 2012, Sayı: 474

Çasm, Abdul Raza Hamad, “Ali –Al Wardinin değerlendermesi; Ali –Al Wardi ve İbni Haldun”,07/05/2018,Gazete Aydınları,Numara 4262

Çavuşoğlu, A.H., “Şatıbi”, İslam Ansiklopedisi Cilt 38

Demircioğlu, A. “İbn Haldun’un İnsan Düşüncesi Ve Medeniyet Algısı” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013

Dr. Ali S. “İbni Haldun Düşüncesinde Devletin Teorisi” Umman Almacudlawi,2003

Duman, Ç. “Uluslararası İlişkilerde Temel Kuramlar”, Ocak 2018 https://www.researchgate.net/publication/322701926 Erişim Tarihi: 31.05.2018

Dursun, S. “İbn Haldun'da Felsefe Ve Din Değerlendirmeleri”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998

Düvenci, S. “Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Mezopotamya'da Devletin Ortaya Çıkışı”, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Yıl: 2018, Cilt: 1, Sayı: 1

Ebenstein, William, Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, (Çev. İsmet Özel), Şûle Yayınları, İstanbul 2005

Ekinci, A. "İbn Haldun'da Adalet Anlayışı", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008

Ekinci, E.B. "Machiavelli Ve Hukuk Tarihindeki Yeri", Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi Cilt: 10, Sayı: 1-3, Yıl: 1996

El –Husrî Sâtî, "İbn-i Haldun Üzerine Araştırmalar", hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2001, İstanbul

el-Buhârî, "Sahih-i Buhârî ve Tercemesi", Mütercim: Mehmed Sofuoğlu, Ötüken yayınları, İstanbul, 2009, s.3267

El-Gindi, K.M., "The Shura and Human Rights in Islamic Law Relevance of Democracy", 2000

Eliaçık, İ. "İbn-i Haldun'a iki farklı "çerçeveden" bakış", http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?topic=7948.0;wap2 Erişim tarihi:15.07.2018

Erdem F.H., 1993, "İbn-i Haldun'un Devlet Görüşü", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:6/1993 s.167

Erdoğan, Z. "Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin Yasama Yetkisi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi, Gaziantep, 2015 s.8

Ergül, E. "Jean Bodin'in Devlet Teorisi Üzerindeki Osmanlı Etkisi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XX, Y. 2016

Fındıkoğlu, Z.F. & Ülken H.Z. (1940) "İbn Haldun", Kanaat Kitabevi

Fındıkoğlu, Z.F. "İbn Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesiri" İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:5, 1939

Frank Thilly, Felsefe Tarihi, Sistem Yayınları, (Çev. İbrahim Şener), İstanbul 1999, Kitap 1

Gazi, B. "Maliye İbn-i Haldun okumalı", 05 Ocak 2011, Erişim Tarihi:03.05.2018 https://www.timeturk.com/tr/makale/ibrahim-karatas/maliye-ibn-i-haldun-okumali.html,

Genç N., Yalçıntaş, M. ve İyigün, N.Ö. "Güç Kaynakları Açısından İbn-İ Haldun (Mukaddime) Ve Machiavelli (Hükümdar) Karşılaştırması", 3. Örgütsel Davranış Kongresi, 06/07 Kasım 2015, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur https://www.researchgate.net/publication/286878963_GUC_KAYNAKLARI_ACISINDAN_IBN-I_HALDUN_MUKADDIME_VE_MACHIAVELLI_HUKUMDAR_KARSILASTIRMASI Erişim Tarihi:06.07.2018

Gözler, K. "Anayasa Hukukunun Genel Teorisi Cilt:1" Haziran 2011, 1. Baskı, İstanbul

Gözler, K. "Devletin Genel Teorisi", Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2007

Gözler, K. "Yargı Organı Ve Yargı Fonksiyonu Kavramları", http://www.anayasa.gen.tr/yargiorgani.htm Erişim Tarihi.03.04.2018

Gözler, K. "Yasama Fonksiyonu", http://www.anayasa.gen.tr/yasamafonksiyonu.htm, Erişim Tarihi: 04.04.2018

Gözler, K. "Yürütmenin Düzenleyici İşlem Yetkisi", Erişim Tarihi: 06.04.2018 https://docs.google.com/document/d/1uLrTgCQwWZy2b6eSNtIv_gSXDyLdQCUkg1i9l3gAIOU/edit

Gözübüyük, Ş. "Anayasa Hukuku", Turhan Kitabevi, 2013, Ankara

Gümüşoğlu H. (2011), "İslam'da İmamet ve Hilafet", Kayıhan Yayınları,2011, İstanbul

Halaçoğlu, Y., Aydın, M.A. "Cevdet Paşa" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 07

Halim S.," İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar", Pınar Yayınları,1987, İstanbul

Hallaf, A. "Hulasatu't- Tarihi't-Teşri'i'l-İslami", Mısır

Hamidullah, M. "Hz. Peygamber Döneminin Siyasî-İdarî Belgeleri" (El-Vesaiku's-Siyâsiyye), Çev: Doç. Dr. Vecdi AKYÜZ, Kitabevi Mat., 1997

Hamidullah, M. "İslam Peygamberi", (Çev:Mehmet Yazgan), 2011, Beyan Yayınları s.852

Hanay N. "XV. Yüzyıl Dinler Tarihçisi Olarak Makrîzî", Tarih Okulu Dergisi (TOD), Yıl 6, Sayı XVI, 2013

Hasanov, B., "İbn Haldun'da Asabiyet Kavramı – Maurice Halbwachs'ın "Kolektif Hafıza" Kavramı İle Bir Karşılaştırma", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi Güz-2016 Cilt:15 Sayı:59 (1437-1446)

Hassan, Ü., "İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi", Doğu Batı Yayınları, 4.Bası, 2010, Ankara

Hizmetli, S. "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları: Sonuçları Ve Etkileri", Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 39 Sayı: 1 1999, s:27-54 http://www.mepanews.com/sosyoloji/72-ibn-haldun-un-devlet-anlayisi.html

Hülagü, O. "Farabi ve İbn-i Haldun'da Devlet Düşüncesi", Kırkambar Yayınları, İstanbul, 1999

International Ibn Khaldun Symposium", http://meeting.ihu.edu.tr/ Erişim Tarihi:01.07.2018

"İbni Haldun'da Devlet ve Asabiyyet", http://www.serenti.org/ibni-haldunda-devlet-ve-asabiyyet/ Erişim Tarihi:02.01.2018

İbn Haldun (Çeviren:Zakir Kadiri UGAN), Mukaddime, II, MEB Yayınları, 1996, İstanbul

İbn-i Haldun, Mukaddime:C, II.

İbn-i Haldun, Mukaddime:C. I

İrğat, M. "Tarihsellik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun", Hiper Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2017

İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) madde: İbni Haldun (Tahsin GÜNGÖR), s. 551.

Kantarcı, Z. "En İyi Yönetime Giden Yol: Aristoteles'in Siyaset Felsefesi", Mavi Atlas GŞÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Bahar 2014, C. 2

Karaman, H.,"İslâm Hukukunda İctihad", Ensar Neşriyat, İstanbul 1996

Kayacı, M. "Tartışmalı Düşünür Machiavelli Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Kayapınar, A. "İbn Haldun'un Asabiyet Kavramı: Siyaset Teorisinde Yeni Bir Açılım", İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, 2006

Keçeci, A.İ. "İran Ve Türkiye Devlet Sistemlerinin Ortadoğu Politikalarına Etkileri", Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013

Kenanoğlu, M.M. "Vergi", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 43

Kozak, İ.E., "İbn Haldun'un İşletme ve Kamu Yönetimine İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış", İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics, Mayıs 2012, Cilt 5, Sayı 9, s. pp. 163-184,

Kunter, N. "Türkiye'de Kaza Kuvveti", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.35, Sy. 1-4, İstanbul 1960

Kurt, E. "Dört Halife Döneminde Yönetim Anlayışı" Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013

Küçükyağcı, N. " Geçmişten Günümüze Türk Yargı Sistemi Ve Yargı Bürokrasisi", Başbakanlık Uzmanlık Tezi, Ankara, 2012

Lotus Yayınevi, İstanbul 2015, 160 sayfa", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Yaz 2015

Machiavelli, N. (2009) Prens, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

Meriç, C. "Umrandan Uygarlığa", İletişim Yayınları, 7. Baskı, 2002, İstanbul

Metin, Y., "Türkiye'de Yargı Bağımsızlığına İlişkin Kimi Sorunlar ve Çözüm Önerileri", Anayasa Yargısı Dergisi Sayı:27, 2010

Musa, Y. "Fıkhı İslam Tarihi" Çev:Ahmet Meylani, İstanbul, 1983

Mutlucan, A.M. "İbn Haldun'un Gözünden Din - İktisat İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014

Mücahid, H.T. "Fârabi'den Abduh'a Siyasî Düşünce", Çvr. Vecdi Akyüz, İz yayıncılık, İstanbul, 2005 s.165

Niyazi, M. "İslam Devlet Felsefesi" 10. Basım, İstanbul, Aralık 2015

Okumuş, E. "İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları", Divan Dergisi, 1999/1

Okumuş, E., "İbn Haldûn'un Osmanlı Düşüncesine Etkisi", İslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 15, 2006, s.141-185

Oppenheimer, F. "Devlet", (Çev. Alâeddin Şenel-Yavuz Sabuncu), 2005, Phoenix Yayınevi, Ankara

Oral, O., “Kelâm Ekollerine Göre Halife/Devlet Başkanı’nın Görevleri Ve Hakları”, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 19 Sayı: 62 (Bahar 2015)

Özbudun, E. “Türk Anayasa Hukuku”, Gözden geçirilmiş 7. Baskı, Yetkin yayınları, Ankara 2002

Özdemir, M. “Eflatun Ve Aristoteles’in Politikaya Dair Görüşleri Açısından İbn Haldun’un Mukaddime Metni”, Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2014 Yıl:1 Sayı:2

Özkorkurt,N.Ü. “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. 57, Sy. 1, ss. 225-242, Ankara 2008

Öztürk A. “İbn Haldun Ve Machiavelli’de Siyasetin Niteliği: Karşılaştırmalı Bir Doğu-Batı Analizi”, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Temmuz-Aralık 2015, Yıl:12 Sayı:45-46

Öztürk A. “Machiavelli Düşüncesinde Cumhuriyetçi Özgürlük ve Kurucu Lider İmgesi”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 68, No. 2, 2013, s. 181 – 204

Öztürk, M. “Raşid Halifeler Dönemi İçtihatlarının İslam Hukukunun Seyrine Etkisi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 24, Sayı: 1, Sayfa: 165-180, 2014

Pekcan, A. “İhtiyaç Kavramı ve İbn Haldun’un Umran Teorisine Etkileri”, İslami Araştırmalar Dergisi Cilt:16 Sayı:4, 2003

Platon, “Devlet Adamı”, Çev: Dr.Behice Boran ile Mehmet Karasan, MEB Yunan Klasikleri, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., 1998, İstanbul

Platon, “Devlet”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 20. Baskı, Temmuz 2010, İstanbul

"Reel-Politiğin İlk Filozofu İbn-i Haldun" http://turkmeclisi.org/ Erişim Tarihi:19.12.2017

Sargın, İ. "İslam Hukuk Tarihinde Devlet ve Fonksiyonları", Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2001

Sarı, İ. "İbn-İ Haldun: Büyük İslam Tarihçisi", Nokta E-Kitap Yayınevi, https://books.google.com.tr/books?id=2jlEDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false Erişim Tarihi:03.05.2018

Sarı, İ. "İslam Anayasası", Net Medya Yayıncılık, Birinci Baskı, 2016, İstanbul

Sır, O. "İbn Haldun'da Devlet ve Siyaset Felsefesi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004

Sır, O. "İbn Haldun'da Devlet ve Siyaset Felsefesi", Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2004

Skinner, Quentin (2004), Machiavelli, (İstanbul: Altın Yayınları), (Çev.: Cemal Atilla)

Sönmez, Z. "İbn Haldun'un Toplum Metafiziğinde Ahlak", http://insamer.com/tr/ibn-haldunun-toplum-metafiziginde-ahlak_11.html , Erişim Tarihi:04.01.2018

Şeker, F.M., "Türk Düşünce Kaynağı Olarak Mukaddime", Kutadgu Bilig Felsefe Bilim Araştırmaları, 2012

Şen, M. "İslam Hukuk Geleneği Perspektifinden Yargı Etik İlkeleri", Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, sayı 6, Ankara 2015, s. 507-508

Şener, C. 2002, "İbn Haldun'un Devlet Anlayışı" , Aydüşü Yayınları,

Şern, R. "İbn Haldun'da Şehir ve Medeniyet", Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010

Şimşek, S.N. “Dört Halife Döneminde Yönetim ve Toplumsal Sınıflar”, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2005

TDK, Erişim Tarihi: 03.04.2018 http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=339196

Toku, N. “ İlm-i Umran: İbn Haldun’da Toplum Bilimsel Düşünce”, Akcağ Kitabevi, Ankara, 2002

Tomar, C. “Arap dünyasının krizleri karşısında İbn Haldun’un fikrî mirası”, Mayıs 2017, http://www.lacivertdergi.com/dosya/2017/05/15/arap-dunyasinin-krizleri-karsisinda-ibn-haldunun-fikr-mirasi Erişim Tarihi:03.07.2018

Tomar, C. “Mit ve Gerçek Arasında: Arap Dünyasında İbn Haldûn Yaklaşımları”, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2006

Topcu E. “Suriye Ayaklanmasına 15 Temmuz Penceresinden Bakmak”, Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Ekim 2017 Cilt: 2 Sayı: 2

Tuncer, M. “Aristoteles ve Nizamü’l-Mülkte Devlet Felsefesi”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2003

Türker, C. “Kanun-i Esasi’de Yargı Fonksiyonu”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010

Uludağ, S. “İbn-i Haldun Mukaddime”, Dergah Yayınları, 5. Baskı (Gözden Geçirilmiş Yeni baskı), 2007, Ankara

Uygun, O. “İbn-i Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı”, On İki Levha Yayıncılık A.Ş. 1. Baskı, İstanbul

Uzun, K. “Altan Çetin – Galip Çağ, İbn Haldun Umranında Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu

Ünal, V. “Nurettin Topçu'nun Düşünce Sisteminde Devlet Ve Demokrasi”, C.Ü. ilahiyat Fakültesi Dergisi 2010, CIIt: XIV, Sayı: 2

Vural, M. “Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)”, İLTED, Erzurum 2015/2, sayı: 44

Yaslıçimen, F. & Sunar, F. “Sosyal Bilimlerde Bir Yenilenme İmkanı Olarak İbn Haldûn”, Ýslâm Araştırmaları Dergisi, Sayı 16, 2006, 137-167

Yaşar, A. “İbn Haldun’a Göre Siyasi Otorite ve Liderlik”, Genç Hukukçular Hukuk Okumaları, s.513-527

Yazır, E.M.H. “Hak Dili Kuran Dili”, http://www.kuranikerim.com/telmalili/bakara1.htm Erişim Tarihi: 16.04.2018

Yıldırım, Y. “İbn-i Haldun’un Tarih Anlayışı”, http://www.hazardernegi.org/ibni-haldun-tarih-anlayisi/ Erişim Tarihi:27.04.2018

Yıldırım, Y., “Türkçe'de İbn Haldun Üzerine Yapılan Çalışmalar”, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2001, Sayı:4 s.139-140

Yıldırımer, Ş. “İslam Hukuku Ve İktisat Felsefesinde Değer Yargısı Olarak Adalet”, İslam Ekonomisi Ve Finansı Dergisi, 2017/1; 71-88

Yıldız, M., “İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı” , FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2010 Güz, sayı: 10, s. 25-55. ISSN 1306-9535

Yılmaz Genç, S. “İbni Haldun’un Devlet Anlayışı Çerçevesinde “Refah Devleti” Ve “İktisadi Kalkınma” Düşüncesi”, Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:3 Sayı:1 Haziran: 2015 s.141

Yılmaz, M. “Platon Ve Fârâbî’nin Ütopik Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması” Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, 2005

Yumuk, R. “İbni Haldun’da Devlet Görüşü”, dergipark.gov.tr/download/article-file/29775 Erişim Tarihi:12.12.2017

Zabunoğlu, Y.K. “Kamu Hukukuna Giriş”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973, Ankara

Zeydan, A. “El-Ferdu ve’d-Devletu fi’ş-Şeri’ati’l-İslamiyye”, 1965, Bağdat

ÖZET

Bu çalışmada büyük İslam düşünürü İbn-i Haldun'un görüşleri detaylı bir şekilde incelenerek bu görüler ışığında devlet kavramı, devletin unsurları, fonksiyonları ve ömrü konuları değerlendirilmiştir. İbn-i Haldun özellikle sosyoloji ve tarih felsefesi konularında ön plana çıkan bir düşünür olmakla birlikte, sosyal bilimlerin hemen her alanında bilgi sahibi olan ve aynı zamanda bu konularda çalışmalar da yapmış bir ilim insanıdır. Sosyoloji konusunda ortaya koyduğu düşünceler onun bu bilimin kurucusu olarak değerlendirilmesine sebep olacak büyüklüktedir ve bu sebeple en çok bu yönüyle tanınmaktadır. İbn-i Haldun'un en çok bilinen teorisi "asabiyet" tir. Asabiyet bireyleri bir araya getiren onları sıkı bağlarla bağlayan bir görüş ve amaç birliğidir. Asabiyet bir toplumda ne kadar kuvvetliyse o toplumun devletleşmesi o derece mümkün olur. Böylece asabiyeti kuvvetli toplumlar diğer toplumları da egemenlikleri altına alarak devleti kurmayı başarırlar. Ancak zamanla bu asabiyet kaybolur ve devlette yıkılış sürecine girer. Bu nedenle İbn-i Haldun devleti bir canlı gibi değerlendirir ve devletlerinde doğup, yaşayıp ve öldüklerini söyler. Ortaya koyduğu orijinal fikirlerle günümüze kadar uzanan bir etki bırakmayı başaran İbn-i Haldun yalnızca İslam dünyasında değil Batı'da da kabul görmüş ve takdir edilmiş bir bilim adamıdır. Onun Batının takdirini kazanmış olması özellikle 19.yüzyılın ardından Arap dünyasının İbn-i Haldun'a gösterdiği ilginin artmasına neden olmuştur. Bununla birlikte İbn-i Haldun'un Batı'nın ünlü düşünürleriyle karşılaştırılması onun büyüklüğünü çok daha net bir şekilde ortaya koyması bakımından büyük faydalar sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Haldun, devlet, asabiyet, bedevilik, Arap dünyası

ABSTRACT

In this study, the political thoughts of great Islamic philosopher Ibn Khaldun will be examined thoroughly. In the light of his thoughts ; elements of the state , functions of the state , and the life span of states (rise and fall of states) will be evaluated. Ibn Khaldun is an historian and sociologist however he's also credited with other social sciences as economics, taxonomy and political science. Due to his thoughts on sociology, he's often considered as the "founder of sociology ". That is what he is famous for. Ibn Khaldun's most famous theory is "asabiyyah". Asabiyyah is the bond of cohesion among humans in a group forming community. According to Ibn Khaldun , high levels of asabiyyah makes it easier to establish a state. When the level of asabiyyah is high, nomadic society turns into states and states turn into empires. Asabiyyah tends to decrease over time, consequently states or empires fall. Therefore Ibn Khaldun considers states as a living thing for they born , live and die. Ibn Khaldun is widely known and appreciated in the West as well as in the Islamic World thanks to his original thoughts. After the 19th century, European scholars appreciated his works more and more and thus Arabian World started to show more interest to Ibn Khaldun. Besides, the comparison that has been made between Ibn Khaldun and Western thinkers clearly showed his greatness.

Key Words: Ibn Khaldun, state, asabiyyah, Arabian World , Bedouin